CIJENA DINARA 20·—

POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVU

SAVREMENIK

GOD. XXVII ZAGREB, LISTOPAD 1938 BROJ 10

Inst prof 1148 c.

SADRŽAJ

TIN UJEVIĆ: PJESNIČKA PROZA
SLAVKO KOLAR: QUO VADIS, EUROPA?
OLINKO DELORKO: DVA SONETA
ALBERT HALER: BILJEŠKE IZ SHAKESPEARE-A
IVAN GORAN KOVAČIĆ: PUT ZA DRAGOM
SREĆKO DIANA: STIHOVI
ANTE PETRAVIĆ: O VLADIMIRU NAZORU
AUGUSTIN STIPČEVIĆ: CRVENI KORALJ
VJEKOSLAV KALEB: NA KAMENJU
OTO SCHWEITZER: FRANCISCO DE GOYA
JOSEF HORA: U KRUGU

GLOSE

STANISLAV ŠIMIĆ: ĐAVAO PROPAGANDE
VJEKOSLAV MAJER: FELJTON O CVRČCIMA
R. S.: NEZAPOSLENOST U JUGOSLAVIJI
IVO KOZARČANIN: JEDNA KNJIGA J. DURYCH-A
T.: GORKIJ O »IZMIŠLJOTINAMA« U KNJIŽEVNOSTI
S.: »O BUDUĆOJ POBJEDI DEMOKRACIJE«
PP.: PROGLAS A. BRETONA I D. RIVERE
BARIKADE OD FILOZOFIJE
IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ
»SLOVENSKE POHL'ADY«

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

TIN UJEVIĆ: PJESNIČKA PROZA

DUGOGODIŠNJI BOLESNIK

Zar ga nitko nikada ne će izliječiti? Ili: zar nije bolje, da putuju ove ruke, koje hljeb ne mijese?

Lepeza napora, leptiri slasti, mreža za kosu čežnje. Mlaz požude prska. A ovdje kuća miriše na zatvorenost. »On je bolestan već četrdeset godina«. A kroz to su vrijeme pale karavane, i mnoge su svijećice dogorjele. Kako mi je teško, da mu oprostim! Vjetar duva u bescjenje.

On je već četrdeset godina u krevetu, na teret. Trebalo ga je hraniti i obmanjivati. O zašto ovo smrdljivo tijelo zapada tako skupo? Ono ulijeva lijepe osjećaje: samilost, poštovanje nemoćnika.

Više je djece umrlo po snijegu, kao ptičice. On je bolestan, već četrdeset godina u krevetu. A apoteka je perverzna i mirisava. Kako mu zavide smetljari i spavači po grobnicama!

Miris flaša zaustavlja se u rukavima njegove košulje. Slični mirisi ispod pazuha. Grguravi vjetar postaje oblik nabora u zavjesama. On je bolestan četrdeset godina. Na grudi djevojke u dvorištu žudi da kane kap autentičnoga mlijeka.

Događaji ne stižu ni blizu. Drugovi su u poljima, u radionicama. Curice muzu krave i guše pijetle. On leži četrdeset godina. Od njega se odrezalo nokata, s nogu i s ruku, i najmanje je cipela potrošio. Kad će on ustati?

Daj mi u planine, na pašu, na berbu! Daj mi, gdje koza ide u štetu! On vidi gore starinske zaprašene slike s mitosima, pred koje se pali mističko kandilo. Hromi su prohodali, bolesnici su ozdravili. Neki je uživao da radi. Ali nitko nije tako dugo ostao nepomičan kao on. Ataraksija, katalepsija?

Lazare, jadniče! On leži četrdeset godina, u beskorisnome miru. Treba da stigne jedan novi vijek, da zora svane. O ta ironija emfatičke, zazivane zore. I onda će, ufajmo se, sanjati prepušteno djetinjstvo i mladost. Jer sve je to ništa, i kao da vodi stidu. I napokon će biti u grobu, žaljen i opet beskoristan kao svi mrtvaci.

Tempo života srlja, stavlja ruku na kutiju s iznenađenjima. Ovdje taj živi lješ, u kadaveričkom stavu. Ne kupa se u rijekama,

ne skače po suncu. Drži albume spomenika u rukama. On muca, i jezik nema krila. Sve su mu drugi darovali. A on nije ništa poklonio, osim sućuti, žaljenja i osjećaja praznine.

Za nj se famozno vrijeme zaustavilo prije više od jednoga naraštaja. Dokle? — Pa krevet? On nije ljubav raskošna, on je odmorište besposlenosti. I sve su vizije skučene u toj špilji. Desetljeća kreveta i njegova srama. Nema života. Bogati život darovan je drugima. U krevetu caruje slavna i sočna, žuta bolest. On je troši i uživa po malo, škrto.

Spusti se na krevet i klekni pred besmislicom. Poze su patnje besmislene. Njemu je u snu dobro, ali su i snovi veliko pitanje. On opaža, pod kojim kutom sunce upada svaki dan u sobu i povlači crte na zidu. I glavno pitanje ostaje: da li bolje spava sa zavjesama na prozoru — ili s golim i bešćutnim staklima.

POLUISTINE

Čupam ih prstima kao vunu. Pahuljice. Trepeti. Lete. Krilate, a stvarnost je u njima. Participiraju sa srži. Jer one su otisci, i ne traže drugo.

Jedna magička žena prođe, i pretvori se u bezbroj drugih. Gužva žena: jedna ima podbradak njezin, druga boju obraza. A svima je zajednička prolaznost.

Vrapci. Izgubljeni cvrkuti. Žagori bez doma. Glasovi iz trave. Laštenje u staklima. Mucanja, proizvod slutnje.

Kao ždral što je spustio kljun u vodu sna. Što je zario noge u pržinu sna. Kao zastavice daleke, daleke, na tanjiru mora.

O perino poluistina, polusne, zavjeso: tmasta oblasti, škripnju stvari na otvorena naslućivanja i daleke vidike.

O moj poglede na maglu, u vodu dragulja, na Fingala, u pranja bazalta dragocjenih pećina.

Tvrdi Zaratustra i tvrda Rguedo! »Ima toliko zora što još nikada nisu sinule« . . . toliko istina što su prije minule nego su vrata odškrinule.

Stvarnost se drobi. Kalupi su stari. Ima basna na domaku ruke: dubine, vrtloga, krijesova s malo muke, s pola muke.

VREVA, BERBA

Prolaze ljudi gore dolje, tamo i ovamo, kao da ih ima više na ulici nego ih stanuje u gradu. Ne ću ih popisivati. Prigoda da do vas dolepršа parfem sa ženskih kaputa. Ljudi vrše besciljne poslove,

tjeraju kola, nose stolice. Jedan koketno vrti štapom. Djeca se igraju samostalno i gledaju na starije kao na tuđa bića. Često ih ne vide. Mnogo ljudi, masivne tačke u prostoru, i njihov šarolik pokret, rasparčana besmislica. Kuda idu? Vrlo važno. Psi imaju određenije zadatke, a po rubu se vrpolje mačke i daju razumjeti da jedino one razumiju. Vjetar vije prašinu, prašinu. Ova prašina izgleda vatromet i bokor kakve naše starinske tragike. Nju će uglibiti. Žene zastrta lica kao da čuvaju bombu pod suknjom. Ali ta je bomba kao ona druga: »rakija-bomba«. Prašina, prašina, i ovaj besciljan, vječit vjetar od žutih štrcanja, olupina. Koliko je prašine na odijelu, na krovu? Jao, u očima? Vjetar vije pustu prašinu, čak i u rijeku. Vjetar se ne džapa. Automobili se miču sporo kao na slici. Neke đavao napastuje, pa kao ludi tjeraju bicikleta. Gledajući ih, i ja sam biciklist. No otkuda ova žurba u pokrajini? Čemu ta bjesomučna lokomocija? Kao sve drugo, ona ne služi ničemu. Ovo je anonimna historija, zbivanje u mraku? Komedija? O ne, ovo je odmor, raspon, kada su brige i licemjerje na teret građaninu.

Vjetar vije prašinu, a ja sve mislim: poletjet će korijandoli, neki žuti, narančasti, ljubičasti papirići. Ili baloni od crijeva noćnih lokala. No nema papirića (ovi padaju rijetko, s avijona). Nema ni dječjih zmajeva, ni katapulta da nešto bacimo u prostor. Vjetar je žut od prašine, kuće su žute i sive, i mi smo blijedi gledajući ih. Skoro bezbojna stvarnost, bez bremena smisla, bez vimena težnje. Ali svijet nije mutan. Gore, krpe neba. Prodori. Ovdje pospane požude i nehaj drijemne i umorne slasti. Misli da su sve žene samo jedna žena (one koje primjećuješ). Više se ne traži. Preživanja. Ima u meni danas neka radoznalost očiju. Sve je drugo dosta plitko i površno. Moje su oči bez fraza. Izlaze oči na pašu, i sve nije samo zeleno. Pašnjaci očiju jesu raznoliki i raznobezobličnі i u njima dolazi do izraza i ono što se zatajilo, uvuklo u se, diskrecija.

Dok me je svijet mučio, i ja tražio žarkih slika i pregnantnih oblikovanja, još je valjda gorjela linfa. Sokovi su bili budni. Sada je kao da dolazim s konvalescencije. A prolog je zdravlja da uvjeriš bolesnika da postoje neka stabla, džbunovi, dvorište, bašta pod staklom. Kao da dolazim u sebi. Ima dopisa ušivenik u halje, dopisa u crtama šija. Svijet nije vrlo jak, ni izrazit. Nije žestok. Ni ja nisam žestok. On je kao na proštenju, u avliji bolnice. A ja sam opažač koji se gubi u svojem predmetu. Sa mnom se opažanje titra. Imam osmatračnicu iza jednoga stakla. Drugo me ne uznemiruje, jer sam i sam pod staklom. Ovdje nije čudnovato što se vide životinje po ulicama u gradu. To mi je nekada bilo dosta daleko. Ali u ovaj grad provalilo je selo, i tiho veselje od prirode. Selo, veselje koje je sjelo. Ako iz-

gledam tužan, i to je prevara prirode. Kao što je trajanje trajna prevara fenomena u nekoj vezi. One su otišle, one male, i izvjesno titraju bez nužde u malom mozgu. Male ručice, one su izvjesno u mojim očima. Ne pitajte koje: ono što se izgubilo, odletjelo. Prizrak poslijepodneva. Nikakve apokalipse. Ni eposa koji bih mogao, koji bi vredilo napisati, nego senzacija koje mene pišu i fenomenalno ispisuju. U mozgu je lepeza od više boja. Mogu li barbari biti ovako nježni kao ja: barbari, barem, prije dvanaest sati?

Prođu odred vojnika, slučajni odred policajaca. Šinjeli stražara najjače se vide. Uopće, uniforme razlikuju. Drugo je sve dosta lepršavo. Jedan prolaznik, s nešto plećate gizde. A onda panu dvije kapi kiše, i otvore se kišobrani. I kišobrani teže prama okruglini. Daj mi dvije kapljice kiše na lice. Ovako me onomad usnivao snijeg. Puki fragmenti doživljavanja. Mrvice. Konji su još uvijek ovdje veliki gospodari. Izdržali su juriš elektrike. I mirluh konja vrlo je sočan i bogougodan. (Baš kao da je neki od nas od krvi toga boga). A ja lotle sračunavam na papiru dio koluta idealne Spirale... Velikoga nepristupačnoga simbola.

Napaljuju se svijetla večernja. Još je dan, a evo jedan, dva, tri, četiri, masa mjeseca s električkim odsjajima. Bijeli diskosi u staklu. Vrata se često otvaraju. Ventilator bruji, slušam godinama. Djeca se ne boje da budu smiješna. Njihov svijet ima svoje zakone. Na jednim kolima voze stablo. (No! i tu mi ga, pojavu rasta, sakrivaju zavjesama).

Pauza srca i duha. Dosada? Naslada? Ne mogu reći. Nijedan osjećaj oštar, od jedne riječi. Samo talasi na potoku. Moja podređenost zabavama atmosfere, igračkama društva, igrokazu svijetla. Ništa što se muči. Ništa što se nateže. Svijet dobar (recimo tko), skroman, jednostavan. Ovaj moj svijet. Puteljci uz lake povratke, kojima ne treba fenjera, putokaza, miljokaza. Duhovni Narcis izvan mojega uresa. Libido prama kozmosu.

... Te tako mi se učinilo da bih, jednoga dana mogao voljeti zemlju koja ne bi bila suviše skupa i ovako, blaga, skoro bez svega. Jer treba se koristiti raspoloženjima koja opisuju krte riječi. Senzacija je lanac bez velike logike i s naglim kaprisama. Sve su me misli ostavile; i tako je ugodno. Upravo, misli su upale dublje: one su u mesu ,i u mesnosti riječi. Kako mi je čudno bilo, kada sam se sjetio da mlijeko rosi na dojke! O kakvo idealno prasence, kakvo nabreklo burence! Eto, trava niče. A to je život, ovaj od ovih jeftinih izvora, zdravljaka, slavonskih mljekarnâ, pučkih kuhinja, besplatne šetnje. I izgubljene dječje oči opet su, ovaj čas, u mojima, kao rijeke u oceanu.

Nebo se stužilo. Na zemlji je malo više blata.

Dobar je svemir sa svojim mrvicama sira, sa svojom purom zagorjelom i hljebom od kukuruza, i sa varenim krompirom, i s jajem što se ispija bez kuhanja. Dobri su također ovi moji lumatički bozi, kojih se kaput lepršа u oblacima, a ipak mi na topli obraz pada po neki poljubac. Dobra je zemlja, i okus zemaljskih stvari. Ova vreva, to je nemir od zemlje, od halapljivosti na puru i jagode zemlje. Vreva je berba, za ruke koje ne preziru da beru. Ja zobljem nematerijalne dijeliće prostora, puru, mlijeko, med, marmeladu. Dobro je sve ovo: voda, svijetlo, vjetar, uzduh, promjene pojava. I k meni valja pustiti ovakve stvari, pretjerane, nesebeznale, svojeglave, protuslovne, nikakve. Osveti me, zemljo. Ja ne živim više u svemiru glave. Ja sam u vrevi. Treba mi cjevčica da pustim šarene mjehuriće u prostor. Treba mi ključanje i žar mjehurića, i da ih vjetar ponese.

Vreva. Pred veče će pasti neki žuti leptiri teški od sumpora, dva tendenciozna šišmiša u svjetlosti baklje, pasti će uspomena na neke ugasle starinske oči u licu od pergamenta, pogled na svjetiljke izgubljene po brdima. Ne zna se čega sve ima i nema u vrevi. Ima nostalgija od pojedinca drugima, traženja vida, mirisa od lepršanja kaputa, skinutih koprena, prašine od vjetra. Ima u vrevi besciljnosti. Ja posmatram vrevu. Ja sam cilj besciljnosti. Smijem se samom sebi, kojemu sam bio tako težak i na odmet. U meni se ogledaju predmeti. Ja sam fikcija stvorena u svrhu da bi druge fikcije dobile života. Ja sam odlepršao. Ja sam dvije dječje ručice što su se zadnje vidjele kada se mališ utopio u vodi. Sjena tih ručica uzalud traži dasku. Ja sam vreva, ključanje mjehurića, lepeza, gejzir, simbolična školjka. Žrtva vreve, proizvod vreve i spas od vreve.

JEDNA SAM OSOBA SLOŽENA OD VIŠE DRUGIH

Blago onom ko se razvio kao jedno organsko načelo, rašćenju bez interferencija. Ja sam niz prekida, bioskopska procesija, trajanje varkâ zaštićeno jednom fizionomijom. Ja sam jedna osoba složena od više drugih. I u kaotičnom razvoju vladaju zakoni koji se objašnjuju kao određenje granice. Ni svemoćni impulsi ne mogu prekoračiti granicu računa. U meni se ukrstilo, ispreplelo, isprekidalo više tih zakona i protuzakona. Bilo je slobodno da me izlome prijelomima, i da omeđaše gumom iz osnovne škole. Kaosu vremena treba da darujemo nemir neuroza. Čovjek je bio jedan, mislilac dualan, doživitelj iskustva pluralan. U čovjeku je bilo imenovano više svijesti, više maska, više duša. Besmislen nalog da se plati harač dosta maglovitom životopisu jednoga naraštaja.

Više ljudi.

Od kojih neki nisu nikako moji; balast, opterećenje.

Svakako, živjelo je u meni cvijeće i trave, ali i daleke galaksije bacile su ovamo pelud i prašinu. Iskreno me probadale kao emblemi gorućih sunaca. Onda sam simpatizirao s mrtvim očima riba, otrovom osa i žrtvovanom njuškom odojaka iz pečenjarskih izloga. Embrioni su žegli kao izrazi lišeni stilske mogućnosti, pobačeni nemiri krvarili su tamne zakutke. Lomile su se brojne ručice nejačadi iz Herodovih vremena, a djeca, dječica i čeda htjela su da pjevaju u koru divne obmane nezrelih anđela. Javili su se i moćni glasovi onih što su se odvojili od proroka i Mesija. Ni duh Lucifera nije me mimoišao, dugo vezan za mrku vlagu pljesnivih podruma; ni žuć Prometeja okovana na hridinu Kavkaza gdje su Čerkeskinje tako lijepe. Legija dobrih demona digla se na okup i ustanak u meni, a misao masa bila je skorup i mladi sir podsvjesti. No svijest, svijest je bila nadlična, bogovska; svijest je bila ravan dodir s kozmosom i strjelovit pad u njegovu nesvijest. Plurale tantum značilo je veličanstvo čovjeka, poslije zabačeno i strovaljeno u ropotarnicu. Mnogi su crveni jauci tako zagušeni, mnoga pregnuća potisnuta. Do oka dolazi glatka površina jezera, a ne njegove jazovite dubine, s izabranim jeguljama.

Tako ih se u meni javilo više: neki utamanjeni, drugi na silu umetnuti ili ubačeni, sistematski nadmoćni nad prvima. Genij dobrote ne bi bio ženska histerija nego skizofrenija koja dvostruko i svestrano vidi i jednako pravično sudi. Ali dva su malo, i svaka je nova ćelija duha razderana, raščetvorena i raspłođena u nove čestice, u nove unutrašnje organizme. Kada je čovjek postao kolektiv, kada je duh postao konzorcijum, sreća ako se nije pretvorio u kockarnicu ili u sjajnu krčmu. Blago čovjeku koji za to može mirne duše reći: Mi jesmo. Neka uživa u svojoj atomistici, i čuva svoj duhovni posjed.

I tako, dok promatram jedan živi duh, ukazuje mi se kao puni bunar, u koji bacaju nepozvano kamenje. Kamenje ga muti, i ne mogu na kraj s tim prokletstvom bunara. Bunari nisu čisti, nisu bistri, ni prozirni do dna. Mučna je mutna problematika u bunarima u kojima je sunce ogađeno. Jer ima drugova koji su donijeli svoje žučne pizme, ličnih sujeta, oštroga vonja i sline zadjevica. Naši kompleksi nisu jednostavni.

Kogod me je vidio, pitam ga da se nije prevario. Jer sebevidi izlaze na šetnju i čude se jedan drugomu. Što je u nama elementarno: stil, nespokojstvo, ili obuhvatanje? Neka se Drugi ne čude mojoj seboradosti, dosta sam im prostora i vremena posvetio u sebi. Drugi u sebi, to je kriza savjesti. I ljepota, po jednom mjesnom

pravu. Duša je široka kao javni trg, ali nije tako konkretna ni trajna. Gustoća duše ne traje kao kamen. I duša moli da se može vratiti u elemente prirode. Neka se raspane, i onda će uskrsnuti. Traženje nije od nje, jer u njoj dozrijeva događaj: mijena prirode.

LIKVIDIRAM STOKOVE

Ja likvidiram stokove. Opća rasprodaja. Obračun: komu sam što dužan, neka se javi. Ispišite me na nulu, jer to je moja želja. Dosadili su mi dosadašnji oblici opstanka, i moje tijelo, i moja duša. I moje slike, i fama, i sve drugo, skupa s korom i kožom. Sve to ne odgovara istini, sve to nema sa mnom nikakve veze. Čemu biti vezan na vještačke determinante i komponente? Ali ništa ne ću pobijati. Protivnik katkada dopušta načelo onoga što pobija u pojedinostima, on prima i priznaje diskusiju. Sa mnom nema diskusije. Ja sam s onu stranu javnoga pitanja. Ja sam u geološkoj pomrčini, u debeloj čađi tunela. Sada sam kao propalo carstvo, kao tragovi pod žutim pijeskom.

Uzmite od mene ko šta samo želi, raspremite stvari u antikvarijat, staretinarnicu, na lomaču. Treba da izvršim transkorporaciju, jer je metempsihoza malo i nju prepuštam. Hoće li mi pomoći plastička kirurgija ili hajdučke planine: ne, no svakako materija će me preporoditi. Kokain i rinoplastija bit će svakako vrlo malo: zašto ne bih bio kao zmija koja skida košulju, kao leptiri što izlaze iz zagonetnih čahura. Na pragu sam velike metamorfoze. Neka nijedan vrebač ne opazi kamo sam se odskitao. Drugi se mijenjaju geografski, pošto mijenjaju položaj u prostoru. Ja se mijenjam energijom, izvan i iznutra, prelazim u jedan novi bitak, ostvarujem najstariji i nikada neostvareni mitos evolucije.

Korak je sve dosada bio zabranjen čovjeku.

Očekujem vaše zadnje prigovore prije oproštenja. Odlazak će se opravdati kratkim riječima: jesam li komu šta dužan, ili on meni? Nova je moja granica na pomolu, granica prekoumlja, granica prekobitka, oproštaj s dragim i nezahvalnim u sebi ,oproštaj s dragim Ja i upitnim drugim. Kako su neposredno dani. Krčmaru, uzmi spužvu i briši kredu. Moj novi duh zatrti će dosadašnju algebru. Nije od slova, crta, runa i reza. Moje novo biće ukida pamćenje, činjenicu, razvoj. Ja likvidiram sebe, a gnojivo stvari će me dati drugoga, kako je različit mogao biti skrpljen lik Ahasvera kroz različita udaljena stoljeća i jedan zaborav bez brige i stvarnost bez uporišta. Izlazim iz kruga, iz obruča. I slava budi izlasku, koji više nije ni

logička ni formalna budućnost, već djelo posvemašnjega zaborava osjetljive materije.

LEŠINE U PODRUMU

Samo stare kuće uživaju prednost da se u njima otkopaju leševi i kosturi. Prednost arheološka, turistička. Mrtve sakrivaju zidovi, kamen i zemlja. I samo leševi u podrumu tumače zašto su lica nekih starinskih portreta tako zagonetna.

Preporuka za starinu, ovakve pitalice, aluzija na drame. Jer sove i ćukovi su se otrcali, a ruševine su veličanstveno prevezene u Ameriku. No arhitektura ostavlja svoje ljudske momente.

Ima lešina u starim kućama; najfrapantnije biva, kada su u kućama grofova. Onda su i »duhovi« logični. Mrtvi po kućama, to je groznije nego ikakve grobnice (uvažite škakalj te »groze« i činioce milja u njoj): ondje gdje je bio sjaj i raskoš, ljubavnice, zabave, plesovi, trebalo je da bude i lešina. Rekviziti nadvremenske romantike. Nisu se uvijek pisale tako uredne osmrtnice. No zato bezbrojni šundromani.

U utrobi triju žena jednoga vladara našli su, poslije više stoljeća, nezatajive ostatke arsenika. A u starim dvorcima bilo je ljudi koji su živjeli snabdjeveni i zazidani, drugih koje su žive zazidali, a neki se do brze smrti sâm ulovio time što je neoprezno otvorio neka vrata. Romaneskne lešine spadaju u rekvizite prave raskoši. Hiroviti mrtvaci! Njih nije pojelo vapno, nijesu ih uništili kemijski rastvori.

No, kada maštam o stvarno vrijednim lešinama, ne napušta me misao na zločin koji je izvršio jedan stari zločinac-učenjak: mislim na nesretnu sudbinu Eugena Aram koji je ubistvom došao do nauke, ostavivši svoje žrtve u divljim pećinama koje se osvećuju.

KVARENJE MUZIKE

Muzika je nekada bila čista i velika. Dolazila je sa zvijezda, s grana iz ptičjih gnijezda. Oduvijek su filozofi sanjarili o muzici sfera. No velika je bila muzika vjetra i pljuska mora, strahovito zviždanje oluje i tajfuna. Sela su stvorila malu muziku, podcikivanje i vajkanje svirale, diple i tamburice, no samo u razigranom mijehu javio se do naših dana neukrotivi i neumrli Pan.

Muziku su oponašali gradnjom nekih vitih i uznesenih crkava; u hramu joj je dato mjesto neke velebne muzičke drame, koja bi trebala iskupiti smisao izgradnje svetišta.

Davno uminuše muzike keltskih druida i barda. Ne smeta, mi

smo je ipak slušali u šumama, na brdima. U maloj Kremoni Stradivarij je proveo život u blizini kamene gromade crkve, gradeći gusle dok su golubovi popadali na terasu. I po svijetlu su cilikale gusle javorove, a škrta je bila melodija Psila što jesu obajači, krotitelji zmija.

No u nekim godinama muzika se odrodila. Slušali smo je kao topot i grmljavinu, kao regetanje i zviždanje sirena. Prešla je muzika u piskutljive zvukove, u kakofoniju.

Ima još dragih slušnih senzacija: dok prolazim ulicom, žubori voda iz podzemnoga kanala. Žuborenje me pogađa u uho, i po njemu mjerim dubinu toka. Ima rijeka što zvuče, što huče, dok druge teku sasvim mirno i pristojno i usklađene su u okvir civilizacije.

Ali cijevi u kućama, u hotelima žale se noću. Neke cijevi ne daju spavati svojom jadikovkom. U tami, neke se cijevi mračno oglašuju tako da palim šibicu: da nije netko mački zgazio na nogu? da nije ovdje klupko zmija?

Kvarenje muzike, i sve je više dolazi rđave, promukle. Mačka je prehlađena i često kiše: bacil ili virus filtrans? Prehlađene životinje ispuštaju čudne, ljudske glasove. A ja sam mislio da su bolje zaštićene od nevremena. Kvarenje muzike; rđa, kvarenje muzike. Meni je grlo promuklo, propalo; ne pomažu formanint pastilje mojim glasnicama. U mene se javlja suhi kašalj. Ali na dnu koridora odjekuje više godina kašalj neke starice. Prsa hripe, škripe. Starica će još živjeti, ali znam da je to sve krvarenje u nosu, prskanje pljuvačke, kvarenje muzike.

LEGLO SVRABA

Našao sam se u jednom takvom lokalu da sam mu morao tražiti ime. Zvao se »Al Capone«, ali ja sam ga nazvao: »gdje se herpes hvata rukom na nosu«. Činilo mi se da je Herpes neki pauk ... Ali istinski, ovaj noćni život bio je leglo svraba, valjanje u nečistoći. Kao u brlogu.

Divljaci, okupani u rijekama i jezerima, imaju osjetljivu kožu i razvijena čula. Oni divno dišu, dobro vide i čuju, fenomenalno njuše. U nama su te prirodne sposobnosti slabe. Mi smo sebični, u strahu, potišteni. Od svijeta ne primamo svijetle i radosne utiske nego nervne, bolećive nadražaje. I mi se, oko svačega, bezrazložno nadražujemo ... kao same slastice i papreni začini.

Mi nemamo dubokoga sna i strjelovitih otkrovenja. Mi nemamo jednostavan i zdrav apetit, nego čežnju za stvarima biranim i nedostižnima. Nas muči svrab — svrab senzacija, apetita, uživanja. Mi

hlepimo za rijetkim, ali naša epiderma nije uzorita. I naš je govor svrab, i naša je ljubav od svraba. Naše riječi uperene su na šiljak duha, a ljubav naša plod je nepisanih fantazija i maženja. Priroda je naša: mrcvariti ranu, usijavati život, dati više nego se može svariti, uvijek tražiti i uvijek se tužiti, čeznuti za neostvarivim. Mi smo prvi podigli bolesni kult želje. I kultura i bogatstvo služe svrabu. Od svraba je zaštićen samo siromah, koji ne može izaći iz svoje kuće. A ljekovite trave protiv ovoga svraba nema: svrab drži grad na okupu i tjera na poslove grada.

SVETINJA BOLESTI

U svakoj porodici ima više filozofija. Svaka je vezana uz naraštaj i uz spol. Te kućne razlike mišljenja nalazite i u gostionici, svaki put kada gosti ostanu pet minuta više nego traži zadovoljenje trbuha.

I, kako se u kući vidjelo, za mnoge je bolest svetinja.

Ovaj kao da lovi muhe po zraku. Zlatne zvjezdice roje se po zraku, zuje bumbari i ose. Ako osjeti u blizini milje to je svakako jedna personifikacija. Vječiti, polupaganski Geniji saobraćaju s nama. I on je blažen što gubi oči... Tako je pročitao smisao predubokoga alfabeta u jušnoj tjestenini. No ima i više različitih blaženika. Blaženi su od propadanja mozga, svijesti, volje, kičme, tijela; blaženi, jer je bolest sveta, jer je za njih sveta i bolest i ludilo, i jer su to za njih dvije stvari koje opravdavaju starost i svaku slaboću.

ZBOGOM, KROVE!

On čeka da dođe proljeće, da se led otopi i da zima popusti. Javljaju se znakovi na ljesci, kaćuni probijaju. U to vrijeme pojačana rijeka uvijek mijenja svoju boju. Jedan put je kao čokolada, drugi put kao kesten. Ali javlja se poziv putova, vjetra, šume.

Ovi, što pješače sa štapom u ruci, jesu ljudi čudaci. U bogatim krajevima, gdje su ljetnikovci puni umjetnina, zbog njih se boje krađa po domovima. No u stara vremena bilo je i barona koji su ovako lutali, pjevajući, s violinom; zatim su došli studenti, hodočasnici. Najposlije, pojedinački skitnice.

Štap u ruke, stegni opute na cipelama, i kreni na jug. Tako ćeš proučiti u koje dane koje stablo cvjeta i kako se miješaju razni mirisi godine. Uvijek prema Jugu, i ako je dan vruć, treba hodati po noći. Tako ćeš ojačati noge i srce, upoznati se sa zvijezdama i biljem, i zavrijediti naslov »vandrokaša« ili »svjetskoga putnika«.

Eldorado, Kalifornija i Florida jesu na jugu.

SLAVKO KOLAR: QUO VADIS, EUROPA?*

(Svršetak)

3.

Od tog dirljivog trenutka pa do ove hladne silvestarske večeri nije Milan Pintarić vidio Joze Smoljanovića. To jest, vidio ga je, ali samo iz daleka jer je svaki put sretno izbjegao da se s njim sastane. Nikakva ga želja nije vukla k njemu, osim da mu možda odrapi koju vruću ćušku ili štogod jače.

Ali ni za Smoljanovića se ne može reći da je čeznuo za Pintarićem. On se, istina, za nj uvijek zanimao pa i raspitkivao, gdje je, što je, kako mu ide, on ga je što više, iskreno sažaljevao, on bi ga svakako bio i pomogao s nekom stotinjarkom, ali to bi u glavnom bilo sve. Na kakvu akciju u većem stilu za spasavanje nekadašnjeg komandanta i kompanjona, na to doista nije mogao ni pomisliti. Kad bi mu takva misao i pala na pamet, zacijelo bi mu je bila izbila iz glave gospođa Matilda.

Tako je svaki od njih išao svojim putem. Pintarić sve užim i trnovitijim, koji čak nije vodio ni do slave, a Joza Smoljanović širokom, utrtom cestom blagostanja i solidnog sticanja. Pintarićev slom je vrlo poučno djelovao na Smoljanovića. Radio je doduše mnogo, ali prevelikih spekulacija se čuvao. Držao se u glavnom miloga naroda: njemu je prodavao, njega je pomalo vjeresijom milovao, pa onda, nešto uz gotov novac, ali deset puta više na račun vjeresije i duga na jesen od njega kupovao štogod se našlo: žito, kukuruz, krumpir, šljivu. Kod takvog trgovanja cijena je uvijek vanredno povoljna za kupca i riziko nikakav.

Onda bi to prema konjunkturi, ili odmah ili na proljeće, u prerađenom ili neprerađenom obliku otišlo nekud u bijeli svijet. No znalo bi se dogoditi, te bi mili narod istu tu svoju robu na proljeće kupovao bilo za gotove pare, bilo na vjeresiju. Tako je taj trgovački perpetuum mobile radio neumorno i na sitno i na krupno, ali uvijek na sigurno, osim ako bi se gazda Joza kod nekog mudrijaša slučajno prebacio u vjeresiji. No i to je spretan trgovac — već radi umirenja savjesti — znao zaračunati drugima, bilo kada i bilo u koje mobliku.

Radilo se dakle dobro. Bijaše i natezanja, briga i teških računa, ali bijaše i zadovoljstva i svijesti o vlastitoj snazi i sigurnosti. Slatko se jelo i pilo. Spavalo se doduše malo, jer je trebalo rano uraniti i kasno lijegati, ali i ono malo bilo je zdravo a popraćeno gromkim hrkanjem.

---

* Vidi »Savremenik« broj 8. i 9.

Kod Pintarića je nažalost ispalo sasvim drukčije i naopako. Otišao on u trgovačke putnike ili, prosto rečeno, u agente. Radio je sa svim mogućim artiklima, ali ni s jednim sretno. Nije taj krušac bio za nj. Treba tu mnogo i uporno govoriti, ponekad oštro lagati i mazati, treba se katkada dobrano pokloniti, savinuti i previnuti i sa slatkim smiješkom mnogu gorku progutati, pa kad i to još nije dosta i ako te unatoč svemu izbace iz kuće i vrata za tobom zaključaju, valja biti majstor da se kroz prozor uvučeš, samo da prodaš što si naumio. Jer je glavno i jedino »načiniti posao«.

Za takve podvige bijaše Pintarićeva šija još uvijek direktorski ukočena, a jezik oficirski pretvrd. Čak je i obraz bio neozbiljno osjetljiv... Takve je osebine još nedavno on sam, kao šef firme, nazivao kratko i prosto: nespretnošću. Pošto je u trgovini sve dopušteno osim nespretnosti, bijaše neminovno te je krušac, koji se na taj način zarađivao, bivao sve tanji i suši.

Došla je onda i kriza. Stigla je ta »kriza« čak iz Amerike, otkuda nam dolazi već odavno svako dobro i zlo, i sve je stislo i zatvorilo svoje džepove, sve uvuklo dušu u se. Uzdisali i jaukali svi, i oni kojima je doista i bilo naopako, koji su i u tom zlu znali naći računa.

Kroz sva ta stradanja i nedaće provlačio se Milan Pintarić kao zmija kroz trnje. Otrcala mu se odjeća i obuća te je bila prava žalost pogledati kako je zub vremena i nevolje obgrizao i olizao onu nekoć izvrsnu englesku tkaninu njegovog još jedinog odijela a o cipelama da se i ne govori. Tu su mu nožne palce čuvale od vlage, a možda i od sunca, jedino kaloše, divan izum dvadesetog stoljeća. Njih je nosio po suhom i mokrom vremenu, sve dok se nije toliko otoplilo te je mogao bosonog uskočiti u kakve jeftine sandale.

Tako bijedan, u starom olinjalom »pelcmantlu« i s neizbježivim kalošama na nogama dočekao je Milan Pintarić i završetak neslavne godine 193... Takav se eto zabušio u trbušinu svog nekadašnjeg kompanjona Joze Smoljanovića.

Poslije izmijenjenih »pardona«, koji nisu zvučali ni malo ljubazno, g. Pintarić bi možda bio i izmakao, učinivši se kao da g. Smoljanovića nije ni prepoznao, ali ovaj se bio razdrečio, začudio i nevjerovatno razdragao:

— Gospodin Pintarić?! Ma jeste li Vi to?! O baš mi je drago! Toliko sam puta mislio, gdje ste, šta radite, kako vam ide — — — Kud ste sad pošli?

— Pa... kući! — odgovorio je Pintarić na pola u neprilici, na pola hladno i odbojno.

— Šta? Kući idete? Zar da kod kuće dočekate Novu godinu?! Pa Vi nemate familije, zar ne?... No, dakle!... Zar sami i osamljeni

da slavite Silvestrovo?... Ne, ne, to ne mogu dopustiti! Ove noći ćemo je mi zajedno dočekati!...

— Ne, ne, hvala! — stao se braniti Milan Pintarić.

— Ta nemojte, molim vas lijepo, gospodine Pintariću. Sunce žarko visi na špagatu, nije to mala stvar, sastati se tako iznenada poslije toliko vremena, pa još u oči same Nove Godine. Znate, gospodine Pintariću, to ipak nije bez vraga!... To treba proslaviti!

Teško bi se bio dao sklonuti Milan Pintarić da pođe sa Smoljanovićem, i zbog prežalosne svoje toalete i zbog sveg onog ostalog, ali činjenica da je taj neželjeni, neobični i iznenadni susret pao baš na kraju Stare, a uoči Nove Godine, a naročito da to možda zbilja »nije bez vraga«, to ga je zagolicalo neodoljivo. Nerado priznavaše svoje praznovjerje, iako se bojao broja 13, utorka i petka, premda je pazio u kojemu mu uhu zvoni i koji ga dlan svrbi... Bio je osjetljiv prema mušicama i slutnjama tajanstvene i svemoćne Sudbine, ma da ga ova nemilosrdno i neumorno varaše, pa mu se i to sve sad učinilo kao dobar znak... Sinu mu kroz glavu misao, koju ipak nije izrekao:

— Smoljanović ti je svinja, ja to znam najbolje, ali kažu da svinja donosi sreću... Osobito na današnji dan!...

Uhvatio ga Smoljanović pod ruku najsrdačnije i najprijateljskije. Istina, ta ga je intimnost njegovog bivšeg feljbabe malo smetala, ne bijaše mu ugodan ni zadah po piću što je udarao iz Smoljanovićevih usta, ali suviše bijaše malen i slab, odviše ponižen i zaboravljen od svih, da mu pored svega ne bi ipak godio ovaj neočekivani i burni mlaz prijateljskih i srdačnih osjećaja, komplimenata i laskavih riječi, što je izazvalo spomen na one dane, kad se oko njega samog skakalo i poigravalo.

Uđoše najprije u jedan buffet i tu stojećki prigrizoše neku malenkost (ne smije čovjek da si kvari apetit za večeru) i popiše po dva špricera. Smoljanović je iskoristio tu priliku da se opširno i glasno nahvali srećom koja ga prati. Tu se dakako osjetilo koliko znade cijeniti i svoju pamet, a još većma pamet svoje žene, ili kako se on s najvećim respektom izražavao, svoje »supruge«. U nje su »zlatne ruke« i »mudra glavica«. Ne samo on, nego i ona vodi o svemu računa. Rade mnogo, muče se, ali nije im ni žao, jer poslovi idu. Osim toga imadu i ugodno društvo, svi ih uvažavaju, a »supruga« je prošle godine kumovala zastavi Vatrogasnog društva. Stoji takva glupost novaca, ali mora se, već radi ugleda...

Ipak ponekad dodija i provincija. Čovjek bi se tamo sasvim poseljačio i zapustio, kad ne bi od vremena do vremena došao malo u grad i u civilizirani svijet. Tako su i sada odlučili da u Zagrebu doče-

kaju Novu Godinu. Bit će s njima vrlo simpatični i zabavni ljudi. Bit će svakako vrlo veselo.

U devet sati sastat će se svi u Gradskom podrumu. Mislili su ići u »Esplanadu«, ali tamo je nekakva elitna zabava za koju treba pozivnice, a oni se nisu pravovremeno pobrinuli. Jedva su stigli da u Gradskom podrumu rezerviraju stol. On, Joza Smoljanović, bio je za skromniji lokal, ali njegova supruga ne voli »pajzle«. Uostalom ima i pravo. Kad se već troši, neka bude »nobl«.

Milan Pintarić nije mogao nikada samom sebi rastumačiti (a ni oprostiti) kako se ni poslije tog razgovora u buffetu nije osvijestio, nego se dao odvesti u Gradski podrum. Gdje mu je pamet bila? Zar se i sam opojio supijanim oduševljenjem Joze Smoljanovića ili su mu ona dva šprícera udarila u glavu? . . .

Tek kada stigoše pred garderobu Gradskog podruma i kad je u velikom zrcalu ugledao sebe u svoj svojoj žalosti i bijedi, onako otrcana, zgužvana, neobrijana, među onim glatko izbrijanim licima, među onim teškim kaputima, crnim smokinzima, korektnim sako-ima i blistavim damskim toaletama, tek tada mu bje jasno kuda se to zatrkao.

— Gospodine Smoljanoviću — rekao je odlučno — hvala vam, ali ja ovamo ne spadam! Klanjam se, ja idem kući!

— Šta? Vi da idete kući? — dreknuo Smoljanović još odlučnije. — Jok! O tom nema ni govora! Ja sam vas pozvao, ja častim, ja plaćam i tu nema nitko ništa da prigovara. Znam i ja šta je to demokracija! — uzgalamio se Joza, a nesretni Pintarić, da ne svrati još veću pozornost na se, opet popusti, te mu Smoljanović skine tužni »pelcmantl« i zajedno sa svojim predade u garderobu. Još je i garderobijerima (i svim ostalim oko sebe) stvar rastumačio:

— Gospodin je baš došao s puta i nije dospio da se uredi. Uostalom danas je Stara Godina, zar ne?

Taj je komentar bio dosta povoljan i utješan, pa se Pintarić nešto lakše prepustio sudbini.

Onako žgoljav i sitan bio se skoro sasvim izgubio pored impozantne trbušine i gromadne prilike Smoljanovićeve, te da je bio samo malo pristojnije odjeven, nitko ga ne bi ni primijetio. Ali ovako, kao da se na neku otmjenu englesku pasju reviju doklatilo kakvo šugavo ulično pseto . . . Mnogo se oko začuđeno i blesavo izdrečilo, usnica posprdno nakrivila a nos sumnjičavo nadigao. Kao da se cijenjena publika pitala:

— Kako se dozvoljava ovakvim adrapovcima ulaz u finiji lokal? Zar je to neki vlaškoulički pajzl? . . . Kakav je to način? To je direktno boljševizam! . . . Unglaublich! . . .

Pintarić se stisnuo i fatalistički dopustio Smoljanoviću da ga

ispred sebe gura kroz blještavu i bogato iskićenu dvoranu, gdje je brujao veseli, još diskretni žagor sretnog i veselog svijeta. U Pintariću kao da je sve obamrlo, osim nejasne i mutne. a opet žive slutnje, da će mu ta noć ipak donijeti sreću . . . Smoljanović je istovremeno bio veličanstven u svom širokom, gazdinskom raspoloženju, gurajući ispred sebe Pintarića kroz šareno mnoštvo između bijelih stolova, govorio mu je možda i odviše glasno:

— Ništa se Vi ne bojte, gospon Pintarić! Neka samo koji nešto pisne, majku mu hohštaplersku, ja ću mu pokazati! . . . Nismo li mi stari frontaši?! . . .

Međutim kad stigoše do stola gdje je već predsjedavala gospođa Matilda u svoj svojoj ljepoti i sjaju, Jozina se hrabrost znatno pripitomila. On je doduše veselo i bučno pozdravio čitavo cijenjeno društvo, on je čak vrlo svečano i dirljivo predstavio gospodina Pintarića kao svog nekadašnjeg »krigskolegu« i kompanjona, ali kad ga je pogodio, njemu dobro poznati pogled crnih, velikih očiju Matildinih, onda se čovjek malo kao rastrijeznio i ohladio.

Gospođu Matildu nije ganula čak ni činjenica da joj je Milan Pintarić napokon poljubio ruku. Prekasno se dosjetio! . . . Što je tom njezinom Jozi palo napamet da ga vodi k njihovom stolu? Kad bi i bio pristojno odjeven, ona je imala dosta razloga da se Pintariću mnogo ne veseli, dok ovako on je za sve njih direktno neugodan . . . On je čitavom društvu na sramotu! Ljudi ih ispod oka pogledavaju, podsmijavaju se i snebivaju. Kako je to ljuti, da ne smije ništa ni da pisne, jer tko zna, ne bi li taj propalica Pintarić progovorio . . . Dosta bi bilo samo da spomene njezinu birtiju »K veseloj udovici« u gornjoj Ilici . . .

Takve se neugodne misli i osjećaji rodiše u duši gospođe Matilde i to se vidjelo po sijevanju njenih očiju i po uznemirenom talasanju njezinih bujnih i prebujnih grudi. Ali unatoč najvećeg gnjeva, njezine su riječi bile prilično učtive. Kad joj je muž doveo Pintarića, ona je skupivši usnice rekla po mogućnosti ljubazno:

— O, gospodin Pintarić! . . . Drago mi je . . . Vi ćete sjesti kraj našeg stola? . . . Tako?! Izvolite! . . .

Poslije tih riječi Milan Pintarić bijaše za nju magla. Mutna i neugodna magla, koju nije htjela da vidi, ali ju je ipak teško osjećala.

Pravo reći i sam se Pintarić osjećao sasvim maglovito, kao da sanja vrlo glup i mučan san. Sjedio je, upravo stisnuo se, na kraju stola, pored Smoljanovića, i večerao je, gotovo i ne dižući glave sa tanjira. Pokušavao je da sa Smoljanovićem progovori koju ozbiljnu riječ o svojoj »situaciji«, to jest o sanaciji (jer inače pošto bi i došao u to vražje kolo?!). Ali Smoljanović je upro sve svoje sile da udobro-

volji i umilostivi svoju dragu Matildu i da zabavi ostalo svoje društvo. Pripovijedao je vrlo živo i duhovito razne doskočice i viceve, kojima se onda najsrdačnije smijao on sam.

Međutim gospođa Matilda bijaše neumorno dostojanstvena. Već sama njezina omašna prilika davaše joj pravo na takvo držanje, a gdje li su joj sve ljepote i bogatstva kojima ju je ukrasio, što dragi Bog, što Udes i darežljiva ruka Joze Smoljanovića.

Blistali se briljanti i dijamanti, i srebro i zlato. Na svakoj ruci bijaše prstenja svakog oblika i mjere i dvije do tri narukvice. Sjala se bogato i teška, crna svilena haljina, a oko tusta, bijela vrata ovila se, padajući na obilna njedra, prelijepa biserna ogrlica (za koju je gospođa Capek uhvatila priliku da šapne gospođi Zwerger da je sasvim sigurno iz lažnog bisera). Nad svom tom raskoši gospodovala je lijepa glava s nešto preteškim podvoljkom. Frizura bijaše umjereno moderna, kosa sasvim crna (ali tako te bi vješto oko primijetilo da je bojadisana . . .).

Prije no što će joj muž dovesti tog nesretnog Pintarića, ona se divno zabavljala. Nije slušala gospodina Capeka, koji je uznosio i uporno govorio o svom motoru i o njegovim čudesnim sposobnostima, niti su je zanimale stalne zadjevice i svađice mladog bračnog para Zwerger. Ona je sve to slušala sasvim rastreseno, dodavši samo iz pristojnosti neku riječ, dok je njen pogled najpažljivije pratio toalete, frizure i nakite dama, koje su prolazile pored njihova stola ili sjedile u susjedstvu. Njeno je oko žudno upijalo, a pamet najsavjesnije bilježila svaku pojedinost: kroj, liniju, izradbu . . . Tu i tamo stavila je koju glasnu ili preglasnu primjedbu, ali u glavnom predala se tihom gledanju i uživanju. Bilo je tu duševne paše i hrane za pola godine!

I eto sad, svu radost i slast tih razmatranja pokvari taj prokleti Pintarić!

Muškarci su zbilja glupi. Dovoljna su dva-tri špricera pa da izgube ono malo pameti što im je dao Gospod Bog. Tako je i taj njezin Joza natrapao negdje na Pintarića pijano se raznježio, zaboravivši sasvim na sve ono što je bilo. Šta mu je trebao taj odrpanac i propalica? Zar da ga zabavlja? Zar je zaboravio da gospodin Pintarić nije bio zabavan ni nekoć, kad mu je još dobro išlo?! Istina nisu zabavne ni te dvije familije, gospođa i gospodin Capek a još manje gospođa i gospodin Zwerger. Ali ti su ljudi bar pristojno obučeni, ono što se kaže fini i otmjeni, a osim toga i poslovni prijatelji.

Tako je Smoljanović sa Capekom trebao da napravi veliki posao: da nabavi jedan teretni auto. Stvar je bila vrlo važna za obojicu.

Inače svaka čast Capeku. On je, što se kaže »feš« dečko, mlad je, solidan, pristojan, a osim toga on ima garažu, ali ni o čemu drugom

na svijetu ne zna govoriti nego o motorima i automobilima. Pa i te je večeri zaintačio, te nikako završiti svoju pripovijest, upravo ispovijest i opravdanje i kako i zašto je na jesenskoj motociklističkoj trci došao na cilj četvrti, a ne prvi.

Nažalost ni njegova gospođa ne bijaše mnogo zanimivija. U nje je glavica ljupka i dražesna kao u lutkice. Frizura joj je najmodernija. Obrve umjereno očupane, a trepavice najpravilnije natopljene i sve tri po tri sastavljene. Kako su oči još umjetnički osjenčane, pogled joj je čarobnjački čaroban i lutkasto staklen. U njemu je nemoguće bilo šta pročitati, osim divne praznine i neobično naivne rastresenosti, S nježnim oprezno namještenim smiješkom na debelo zarumenjenim usnicama ona je sve oko sebe gledala jednako ravnodušno: i svoga muža, koji se ljutio na lošu organizaciju utrke, i gospođu Matildu, koju je pomalo žalila zbog njene pretilosti, sumnjajući u isti čas u vrijednost i originalnost njenog nakita, i sve ostale. Jedino je sa živim interesom gledala svakih pet minuta samu sebe u ogledalu svoje taške. Gledala se pogledom zanesenog kritičara, pa je jedanput ružom popravljala usnice, drugi put pudrom naprašila prćasti nosić, treći put se zagledala u obraze koji su bili upravo umjetnički našminkani. U tom zanimanju, jedva i slušajući što drugi govore i rade, ona se svijesna da je savršeno lijepa i dotjerana, da je elegantno odjevena, da joj mnoga žena mora pozavidjeti, ona se prekrasno zabavljala i vrijeme joj je divno prolazilo.

Zwergeri su opet bili par druge vrsti. Sam Zvonko Zwerger bio bi svakako mnogo življi i srdačniji od gnjavatora Capeka, da se nije nedavno oženio i da nije bio ludo zaljubljen u svoju ženu. Nažalost ta ženica, do nedavna jedna od najzgodnijih prodavačica u jednom otmjenom dućanu, bijaše vragometno čeljade. Činilo se da joj je muž brzo dosadio. Po svoj prilici spadaše u onu vrst žena, kod kojih je ljubav kratkoga daha, i vijeka, i koje traže češće ljubavne promjene i osvježenja. Njezin Zvonko, koji inače bijaše vrlo sposoban zastupnik jedne bečke firme kratke i pletene robe, to ne shvaćaše. Nije mogao odoljeti želji i potrebi da ženi blago pomiluje ruku ili da joj šapne kakvu milu riječ. Ali za uzvrat nesretnik moraše slušati ovakve prijekore:

— Zvonko, pa to se ne pristoji!

— Zvonko, nemoj biti dosadan! . . .

— Ali Zvonko, daj mi već jednom mira! . . .

Da bi zlo bilo veće, do gospođe Zwerger sjedio je nekakav mladi gospodin, za koga nitko nije znao točno ni tko je ni što je. On se sam nazivao studentom, upravo pravnikom, a mimogred se moglo doznati da mu nedostaje samo jedan ispit.

Bijaše to momak naočit, povisok, širokih ramena i lijepih crnih očiju. Na prvi pogled: Dalmatinac. Ime mu bješe za zagrebačko uho malo neobično, ali zato slatko: Điđi. Sladak mu je bio i govor, a manire besprekorne. Učtiv i pažljiv (ne gubeći pri tom dostojanstva i važnosti) bijaše prema svakom, a najviše prema gospođi Blanki Zwerger.

I on bi se, kao i njezin muž, neki put znao prevariti i pogladiti njezinu bijelu ručicu s crvenkastim noktima, samo što ta pažnja nije mladu damu činila nimalo nervoznom. Čak ga je znala vragoljasto pogledati. Jednom se bila zainteresirala — više nego li bijaše potrebno — za teški prsten na Điđijevoj ruci. Obrtala ga na njegovom prstu, divila se, raspitivala, jer je to bila starinska porodična dragocjenost. Điđi naime bijaše plemićkog podrijetla, dajući naslutiti da je vrlo bogat, iako u stalnoj »momentanoj« novčanoj krizi.

Ali Zvonko Zwerger ne bijaše slijep. Vidio je sve i nije mogao da ćutke guta svoju muku. Vrlo obzirno, pa opet žučljivo, došaptavaše i mrmljaše ženi ljute prigovore i primjedbe. Ali naopako po se! Jer je gospođa Blanka shvaćala to sve dosta šaljivo. Što više prasnula je u smijeh i sasvim glasno objavila čitavom stolu:

— Pomislite, moj Zvonko je ljubomoran! Hi-hi-hi! . . .

— Kako to možeš reći? Otkad ljubomoran? . . . Molim vas — obratio se on ostalima, postiđen i u neprilici — ja joj samo kažem što je red! . . .

Međutim gospođa Blanka ne htjede da popusti. Ona je visoko digla nježni nosić i odmjerila svoga muža izazovno:

— Hvala na savjetu, ali ja znam i bez tebe šta je red. To me ti ne trebaš učiti. — Zatim se obratila ostalima:

— Znate, najgori čovjek to vam je ljubomorni muž! . . .

Prijetila je opasnost da se stvar ne zaoštri i previše. Tu je onda zahvatio Joza Smoljanović odlučno i s puno samosvijesti:

— Sad je toga dosta! Nismo se valjda ovdje sastali da se svađamo, nego da se veselimo i zabavljamo! . . . Ali da vam pokažem kakav treba biti muž, molim ovoga gospodina, no kako se već zove, dakle gospodina Dalmatinca, neka sjedne do moje supruge! Ja nisam ljubomoran, je li Micika?! . . .

— O tom bi se već dalo govoriti! — zacvrkuće komotno gospođa Matilda, te društvo prasnu u grohotan smijeh. Mlade gospođe povikaše veselo:

— Tako je! Svaki se muškarac kuraži! . . .

Međutim, Điđi, htio ne htio, preselio se do gospođe Matilde i još ga je gospođa Blanka sa svoje strane potjerala (ma da je u duši siktala na svog muža):

— Ajte Vi, napast jedna! Samo neka mom Otelu bude srce na mjestu! . . .

Sve to bijaše vrlo mučno nesretnom Zwergeru i on je, posramljen i smrknut počeo da oštrije pije, ne bi li u piću utopio svoj jad. Mutio mu se pogled kad je Smoljanoviću povjerljivo šaptao:

— Ja Vam velim, ja nisam slijep ni bedast! Iz svega toga će izići tragedija! O tom će i novine pisati! . . .

— Ali, molim Vas lijepo, gospon Zwerger — mirio ga je Joza Smoljanović. — Znate kako je u društvu! Društvu za volju i fratar se oženi, tu se ne smije paziti na svaku malenkost! . . . Vidite, ja nisam nimalo ljubomoran! . . .

— To je druga stvar, gospon Smoljanović! . . .

— Doduše, moja je supruga vrlo ozbiljna! — s mnogo pouzdanja rekao je Joza.

— Ja Vam samo velim, ja nisam slijep i iz toga će izići veliki skandal! — nastavljao je Zwerger. — Postreljat ću ih kao cucke! Ja od sebe ne dam praviti budalu! Jok, to ne! . . .

Sve je to dobro došlo Milanu Pintariću, te je onako stisnut na uglu stola, mogao mirno pojesti svoju pečenku. Išlo mu je za čudo u tek! Zapravo i nije bilo nikakvo čudo, jer već odavna nije jeo u tako pristojnom restaurantu. Ipak je to ugodna stvar: bijeli stolnjak, bijela servijeta, uredno posuđe, dobra kuhinja . . . Pa još da je on sam uređen i udešen kako Bog zapovijeda, a ne ovakva pepeljuga! . . .

Pošto se dobro nahranio, počeo je i bistrije i brže da misli. Kao da se njegov potišteni i poniženi »ja« ojačao i ohrabrio.

Šta će on tu u tom neozbiljnom i blesavom društvu? Otkako je ovamo upao, nijedne još pametne riječi nije čuo, a i taj Joza Smoljanović, klipan narednički, izbjegava svaki ozbiljan razgovor. Na svu silu hoće čovjek da se zabavlja i veseli, dok njemu, Pintariću, ni u boljim vremenima nije bilo do zabave, nego samo do posla.

Neka ih đavo nosi sve skupa, sve te gadove, među koje je tako ludo upao! Najradije bi im skresao u lice koliko ih prezire i mrzi, a onoj beštiji Matildi odrapio bi što je ide, ali čovjek mora da bude razborit. Jer možda bi se ipak dalo štogod udesiti sa Smoljanovićem, kakav stalan posao, kakvo zastupstvo . . . Možda bi se čak i sa tim bijednim Zwergerom mogao okoristiti . . . Zato čovjek mora da proguta sav taj bezobrazluk, gdje ga nitko, osim Điđia, ne zapita ni crne ni bijele, gdje ga nitko nije nijednom lijepo pogledao, nego svi odvinuše glave od njega kao da je šugav.

Nema smisla tu ostati! Nikakva smisla! Bijaše to jasno i nesumnjivo! Mogu mu živci popustiti i još će napraviti kakvu budalaštinu!

Samo ne skandala! Dosta je bilo svega! . . . Zato, kad svi bijahu u najživljem razgovoru, pozva on kelnera glasno, jasno i odlučno:

— Platiti molim!

U pravi čas opazi to Smoljanović i — naravna stvar — usprotivi se najživlje.

— Ali gospodin Pintarić, što to znači, kuda ćete Vi sada?!

— Idem kući!

Smoljanović se međutim, ne znajući ni sam zašto, zanio u ulogu pravog hrvatskog domaćina, čija je dužnost da gosta nikako ne pusti da ode prije vremena, pa ni onda kad mu je neugodan.

— Zar sada idete, kad ima da bude najljepše? Kuda ste navalili? Još se nismo pravo ni kucnuli! . . .

Gospođa Matilda se već ozbiljno bila preplašila, da taj Pintarić zaista ne bi poslušao njenog ludog Jozu (oh, što će mu očitati molitvu, kad se nađu na samu!), pa na muža sasvim grubo izderala:

— Ta pusti gospodina, ako baš želi otići! On ima možda svoje društvo . . .

— Ne, nemam nikoga — otresao se Pintarić, jedva savladavajući svoj gnjev — nego naprosto neću i ne mogu ostati! . . .

— Molim, molim! — rekla je u istom tonu i gospođa Matilda, a i Joza okrenu u druge diple:

— Dobro, molim lijepo, ako Vam se baš tako žuri, onda izvolite! — rekao je on samo nešto blaže, ali da svoju domaćinsku čast ipak spase, nije mogao da ne dometne velikodušno: — Račun je moj, to se razumije! Ja zvao, ja plaćam!

Međutim Pintarić ni da čuje. Kroz mutno staklo cvikera sijevahu oči odlučno i tvrdo. Umalo te nije rekao: Dosta mi je poniznosti i poniženja! Neka vrag odnese sve novogodišnje dobre slutnje koje su me ovamo dovele! Neka đavo odnese sve vas! Šta će me častiti takva bagaža! Ali dakako, pametan čovjek, zadržao je te misli u sebi.

Pošto je kelner na riječ Joze Smoljanovića, svakako ličnosti od većeg autoriteta nego li bijaše tužni Pintarić, bio već krenuo, Pintarić navali da plati s toliko upornosti, te skoro dođe do natezanja. (Gospođi Matildi devet stidova zali rumenilom i lice i tusta joj razgolićena leđa, jer šta će svijet kod okolišnjih stolova misliti o njima?! . . .) Kelner napokon popusti, a Pintarić, pošto je izvadio sve tri svoje zgužvane stotinjarke, jednu od njih baci na sto, kelneru dade i odveć gospodsku napojnicu, a ostatak, i ne brojeći, strpa u džep.

Kako se Joza Smoljanović očito uvrijedio, Pintarić ne pruži ruku ni njemu ni ostalima, nego se samo hladno nakloni svima i, koliko mu bijaše moguće, dostojanstveno se udalji.

Treštao je jazz, jurili su kelneri, pucketale su boce šampanjca, zrakom su letile papirnate zmije, kuglice papira, uzvici, vriskovi, zavodljiv kihot žena i samosvijestan grohot muževa. Štimung je živo i opasno rastao. Neka gospoda su bila pometala na ćelave glave šarene papirnate tuljke i cilindre, što je i njima samima kao i ostalima činilo veliku radost i »hec«. Mnogi je trbušasti gospodin pokazivao naročito dobru volju da bude dobre volje. Mnogi je od njih još kod kuće ili u birou bio odlučio: Heut' abend muss man lustig sein! — ma da mu je na dnu želuca ležala briga što će biti s njegovim devizama, kako će se iskopati iz nezgodne carinske sfere ili zašto je zima tako blaga i suha, a on ima na skladištu toliko drva, ili tolike vunene džempere, tolike galoše . . . Ali pošto je odlučio: Heut' abend muss man lustig sein! — on je lud, on se dere, on ne će da misli ni na reumu, ni na »Hercfeler« što ga škaklja ispod štirkane košulje, ni na poslove. Radost je zdrava, radost je potrebna, ali teško dostižna. Razumije to Pintarić, jer je to sve prošao. Znao je i on bučiti, iako mu srce bijaše studeno i prazno. Ali čovjek mora da zavarava sebe, ženu, prijatelje, sav svijet, svakako najviše sama sebe. Mora biti veseo kad je takav dan! Dakle, na tom zadovoljstvu Pintarić im ne zavida nimalo . . .

Kroz tu radost, kroz tu elegantnu obijest i divljanje žurio se Pintarić da izmakne i sve mu se činilo, da su svi pogledi upereni u njegov neobrijan, zgužvan obraz i musavi ovratnik.

Tek kada je izišao na Jelačićev trg, laknulo mu je na srcu i duši, kao da se probudio iz teška i glupa sna. Jelačićev trg bijaše pust, provincijski pust. Od vremena do vremena projurio bi kakav auto ili bi se prošunjao neki osamljeni prolaznik, ili bi možda, usko stisnut zaljubljen par žurio da uhvati još mjesta na kakvoj zabavi. Tromim je korakom šetao glomazni policajac s engleskim šljemom na ličkoj glavi, zijevajući sasvim nepropisno na glas. Oko Jelačićeva spomenika leden i suh vjetar igrao se s prašinom, dok je slavni ban sa svoga brončanog kljuseta neumorno, ali lijeno i bez života upirao svojom sabljom na sjever, to jest na Madžare (koji su, ne bilo im uroka, napokon prilično neopasni).

Samo iz raznih lokala, vidljivih i nevidljivih, bližih i udaljenih, čula se nejasna buka, žagor i svirka i jedino po tom bi neupućeni stranac, sada u 11 sati noći, mogao zaključiti da je Silvestrovo . . . Pintarića je uvijek ljutilo što taj grad Zagreb nije pravi velegrad, kao Pariz, Beč, Pešta, jer onda bi i njemu bilo lakše snositi i kriti svoju bijedu i nevolju, a ne ovako beskorisno klatiti se po tom provincijskom gradiću, gdje ga svaki treći čovjek poznaje, a ne će da ga pozna . . .

Jad i nevolja opet mu poklopiše dušu. Ljutilo ga što je tako uludo potrošio pola stotinjarke. Istina, večera bijaše dobra, ali mnogo preskupa za nj. Jedina mu je isprika i utjeha, što im je pokazao da je gospodin. Samo mu je trebalo da je dopustio onom bangalozu narednika da ga časti! . . .

— Prokleta banda! Neznalice, gadovi, fakini dođoše do novaca i sad su to gospoda, dame! O gdje taj rat?!

Samo još jedan rat da mu je dočekati! Već davno mu je jasno da jedino u ratu može naći svoje spasenje, svoje uskrsnuće! Ili ostao ili propao, samo da ne bude ovako kako jest! Napokon, šta on ima da izgubi? . . . Židovska poslovica kaže: »Riskieren heisst profitieren«, a on ni u najstrašnijem ratu nema što da riskira. U svakom slučaju može samo da profitira.

Da plane rat, kakvo li bi mu bilo zadovoljstvo, kad bi mu opet pao pod ruku, recimo, uvaženi gospodin Joza Smoljanović. Sva mu mudrost narednička, ni sve pare ne bi pomogle! Igrao bi taj kao medvjed na lancu. Drugi bi se onda bog molio! Pitao bi onda Pintarić Smoljanovića kuda je uputnije pucati, u glavu ili u junačka prsa . . . Kako bi se tek milostiva gospođa Matilda utanjila, kako li bi udarila u nježnije note, nego li ono večeras.

Ah, kakva je to strašna muka mrziti, beskrajno i bezdano mrziti, a nemati moći ni prilike da tu mržnju iskališ i da najcrnje, najokrutnije želje srca svoga ispuniš . . . Samo da dođe do rata! Neka se ruši ta trula Evropa, neka se iz njenih ruševina, iz toga gada i smrada, digne novi svijet, novi ljudi! Neka dođu ljudi hrabri i pošteni, ali nemilosrdni. Ljudi svetim egoizmom nadahnuti, ali disciplinovani. Razumije se, treba da i on, Milan Pintarić, bude među njima. Osjeća on volju, svijestan je svoje snage, ima sposobnosti da radi, da organizuje, što više i da vodi, da zapovijeda. Zašto da ne započne političku karijeru?! Tko zna kako li bi se on razvio u jednom velikom rusvaju? Možda i on sam ne sluti što se u njemu krije . . . Znao bi on biti vođa, mudar, pravedan, energičan i jao onima koji se ne bi pokoravali, jer njegova bi ruka bila željezna, tvrda i teška.

Jedino ga ždere što se sve to presporo razvija. Nitko se ne usuđuje da prvi potpali vatru, pa ni oni moćni ratoborci i diktatori kojima se on inače iskreno divi. S druge strane ti takozvani pacifisti izmotavaju se, vrdaju lijevo i desno, čas popuštaju, čas se prijete, govore o miru a oružaju se do zubi, sve samo da izbjegnu katastrofu koja neminovno mora doći. Ta dosadna pripovijest se samo oteže, lom se odgađa, a naši miroljubivi blesavci, ti bijedni novinski uvodničari, još se pitaju i snebivaju: »Quo vadis, Europa?« . . .

Suh i studen vjetar meo je pred sobom tanku prašinu kroz Ilicu, a usput grizao, koga je stigao, za uha i za nos. Činilo se, da će zima, na veselje drvarskim trgovcima, tek sada pritisnuti. Dobro je bilo podignuti ovratnik, pa je to Milan Pintarić čisto nesvijesno i učinio. Još je i ruke dublje zabio u džepove. U starim razgaženim sandalama korak mu je bio mekan i nečujan, ali i njega je pospješio, iako mu se nije nikud žurilo. Tako stisnut, poguren, bijedan i osamljen grabio je on Ilicom.

Tko bi i naslutio, kakve se opasne, strašne i krvoločne misli roje u glavi tog slabašnog, skromnog čovječca?! . . .

Zamutilo mu se staklo na očalima i on stade da ih otare. Iako je to učinio sasvim automatski i rastreseno, ipak mu se u toj stanci glava i neopazice hladila. Tiho se vratio u realnost. Tako je i primjetio da je stigao već u donju Ilicu i da mu je preko puta jedna gostionica, iz koje se orila pjesma, svirka i galama. Tri sluškinjice, zagrnute bijelim vunenim rupcima, držeći se ispod ruke, zagledavahu kroz zamagljena stakla vratâ propinjući se na prste da bolje vide unutra, dok se napokon ne odlučiše da uđu. Kako se vrata otvoriše, divlji urnebes kao kabao vode pljusnu u tihu ulicu.

Studeno i pusto bijaše na ulici (ali još studenije i još pustije u njegovoj sobi!). Na kraju krajeva ipak je tu Nova Godina, pa kad je već jedna stotinjarka načeta, neka je đavo svu odnese. Kad sav svijet luduje, što da on jedini bude pametan?! Pored toga, zbog rastanka sa Jozom Smoljanovićem i s njegovim društvom, toliko mu se novog jada i srdžbe nakupilo u srcu i u želucu, te je upravo osjećao potrebu da s nekoliko čašica vina tu gorčinu razrijedi i ublaži.

Nije ga zanimalo niti je pogledao, da li je to krčma »Crvenom lajbeku« ili »Veselom vojniku« ili »Debeloj mamici«. Lokal je bio narodski i na sokak se jasno čulo, kako se neka pjevačica iz svega grla i iz petnih žila dere i jauče što »sunce jarko ne sija jednako« . . .

Otvorio je staklena vrata i unišao. Nitko ga nije pravo ni pogledao, nikome nije palo u oči da nije obrijan niti da mu je kaput otrcan. Kad je kaput skinuo i objesio na klin, nitko nije opazio da mu košulja nije čista . . . Po stolovima, sa šarenim stolnjacima, ležale su teške radničke ruke, kucale se čašama, tukle o stol, u prsa, grlile se. Lica su bila blesavo izobličena, a razgovori bučni, zaglušni i puni najživljih uvjeravanja, najvrućih osjećaja.

Premda i sam besposlenjak i u teškoj nevolji Milan Pintarić je još uvijek od srca prezirao sirotinju i raju, sve te zajapurene sluškinje, te prodavačice, kuharice, kalfiće, radnike i radnice svake vrsti, gledajući u njima, kao rođeni kapitalista, samo »materijal za iskorišćivanje«.

Međutim sad se osjetio ipak milije i udobnije tu, u toj niskoj zadimljenoj prostoriji, u tom divljem i pijanom rusvaju, nego li u otmjenom »Gradskom podrumu«. Doduše, i ovdje mu bijaše glupa i nerazumljiva ta pijana radost, to bučno veselje, za koje on sam nikad nije imao pravog smisla, ali ga nije ni smetalo. Nije ga smetala ni očajna dernjava »damenkapela«, ni tutanj bubnja, ni tresak defa, ni kikot i grohot razdraganog ženskinja i razigranih muškaraca.

Zavukao se u jedan kut, naručivši odmah čitavu litru. Pokuša da se napije, ne bi li i on kao što to drugi rade, u piću utopio svoje jade. Međutim nije mu išlo. Popio je jednu čašu na dušak, ali dalje je tek polako guckao. Vino bijaše neki prigorski bućkuriš, začinjen možda i sa »direktorom«, a povrh toga Pintarić ne bijaše čovjek za piće.

Najednom se pred njim pojavi neki gospodin, visok, mršav, podbula lica i pijano umornih očiju. On se duboko i ceremoniozno nakloni, rekavši vrlo svečano:

— Gospodine, hoćete li dopustiti jednom nesretnom čovjeku da sjedne k Vašem stolu?

Pintarić ga mrzovoljasto i nepovjerljivo pogleda:

— A koji je taj nesretan čovjek? — upita ga strogo.

— Gospodine, to sam ja!

— Onda izvolite!

— Gospodine, hvala Vam na ljubaznosti, ali prije nego li sjednem, dozvolite mi da se predstavim: profesor Petreković...

Milan Pintarić mu pruži ruku, promrmljavši kroz zube svoje ime i otmjeni neznanac sjede k stolu. Uzdahnu i upre u Pintarića težak pogled:

— Još jedno pitanje dopustite: hoćete li me počastiti s čašom vina?

Pintarić se lecnu i pomisli: Kakve ćeš još želje imati?, ali ipak dobrohotno dopusti:

— Molim, izvolite —

— Hvala Vam, gospodine! Pardon, sam ću skočiti po čašu, jer ovdje je posluga očajna.

Pošto je gospodin profesor i to pitanje sretno riješio, pošto je natočio, i kucnuvši se s Pintarićem, iskapio punu čašu, on se ponovo duboko i teško zagleda u svog dobrotvora.

— Gospodine, — započne on opet svečano, — dopustite mi da Vam kažem, zašto Vam se predstavih kao nesretan čovjek... Zato, jer u Vama vidjeh socium dolorum... Je li gospodin latinac? Nije! No ništa ne smeta. Dakle prevedeno na hrvatski, to će reći, upoznah na prvi pogled u Vama čovjeka jednako nesretna kao što sam i sam.

Tu se Milan Pintarić malo naljuti. Prvo, on nije volio nikom da se ispovijeda, a drugo, još mu manje bijaše milo da drugi i nezvani zaviruju u njegovu dušu. Zato se mrko obrecnu:

— Otkud Vi znate, da sam ja nesretan čovjek?

— Gospodine, oprostite za izraz, ne želim da vrijeđam, samo ću Vam reći, nisam došao do tog zaključka, promotrivši Vam eventualno Vašu trošnu toaletu — Gott behüte! — ja na vanjštinu ne gledam, ali iz Vaših očiju, ma da ih skrivaju naočale, bije jad, toči se nezadovoljstvo.

— Gospodine profesore — ljutito će mu Pintarić — ostavite Vi mene i moje nezadovoljstvo! Jesam li ja zadovoljan ili ne, da li sam ja sretan ili nesretan, to je moja stvar.

— Pardon, tisuću puta pardon!... Kao pitomac velike evropske civilizacije i zapadne demokracije ja poštujem ličnost kao takvu, poštujem ličnu, privatnu i, dakako, i listovnu tajnu. Moglo bi se reći, čovjek je kao pismo. Jedno je slabo ili nikako zatvoreno, lako ga može svatko otvoriti i pročitati, a drugo je najpomnije zalijepljeno i još pečatom osigurano. (Među nama rečeno, pravi grafolog će moći i po takvom pismu stvoriti dosta pouzdane zaključke... Neskromno ću Vam priznati, jedan od takvih grafologa, upravo psihologa, jesam ja sâm...) Što se mene tiče, ja sam otvorena dopisnica, ili ako dopustite, da se, malo otrcano, pa ipak poetičnije izrazim, ja nosim na dlanu i srce i dušu. Gledajte, braćo, čitajte!...

— Bojim se — primjeti trpko Pintarić — da nikoga neće naročito zanimati ta Vaša otvorena dopisnica, niti Vaše srce.

— Na žalost, tako je! — potvrdi profesor najpripravnije. — Priznajem Vaša su opažanja vrlo ispravna!...

Možda je baš ispravnost tih opažanja bila kriva, te se profesor duboko zamislio. Ali kad je g. Pintarić napunio čaše, on se odmah prenuo, najučtivije se kucnuo i na dušak ispio.

— Doista, gospodine, velika je riječ Hamletova: Mnogo ima stvari na svijetu, koje tvoja mudrost ne će shvatiti, Horacije! Uostalom, možda baš i nije tako rekao...

— Dragom Bogu svejedno! — pošalio se Pintarić.

— Eh, ova Vam valja, gospodine! — zanio se profesor. — Ovu vrijedi zaliti!...

Uskoro je došla i druga litra, a onda se Pintarić bio ohrabrio sasvim, te je naručio i dvije porcije »fileka«. Dobro će im doći da otvore bolji apetit za piće. Pintariću se taj neobični profesor (koji možda i ne bijaše profesor) za čudo svidio. Njegovo ga pričanje zabavljalo, jer je čovjeku milo kad vidi luđega od sebe. Uostalom i po

strogom sudu Pintarićevom profesor je bio sasvim simpatično lud, a nimalo glup... Mora da je posebna sreća živjeti u takvoj blagoglagoljivoj filozofskoj magli!...

Poslije fileka došla je opet jedna litra. Zamalo i crna kava. Ukratko, Milan Pintarić je prestao računati. Čovjek je naprosto slavio Novu Godinu...

Profesorove oči bijahu sve pijanije. Preko visoka čela pao mu čuperak rijetke, prosijede kose, kravata mu kliznula u stranu, a požutjeli dugački prsti drhtavo prinosili cigaretu k ustima koja su, u neumornom zanosu, govorila i govorila, dok je jabučica na mršavom vratu sablasno poigravala.

Na stô je stigla već i četvrta litra. Pa iako je od sveg tog pića i razgovora otpala na Pintarića jedva jedna trećina, stao se i on zagrijavati. Ali za čudo, s pićem nije ulazila radost u njegovo srce, već naprotiv još veća gorčina, srdžba i bojovnost. Profesor svega toga nije primjetio. On je ustrajno i neustrašivo nadalje otvarao dušu svoju.

Vi ćete se, uvaženi gospodine, sjetiti da sam Vam se odmah u početku (smatrajući Vas, ponizno molim oprostite za izraz, drugom u nevolji) predstavio kao nesretan čovjek. Vas to dakako nije interesiralo. Odobravam taj Vaš stav potpuno, pa opet ne mogu da Vam ne razjasnim i razložim: zašto sam i jesam li ja doista nesretan čovjek? Vidim, Vi se bojite! Ali, ne bojte se, ne ću ulaziti u tančine. Sačuvaj Bože!... No kad bismo ipak ušli u detalje, onda bismo došli do fenomenalnog, do paradoksnog zaključka, naime da ja i nisam tako nesretan. Filozofska spoznaja same nesretnosti, da tako reknem, poznavanje svih komponenata koje daju nesreću kao rezultantu, sama ta spoznaja umanjuje osjećaj nesretnosti, pretvarajući ga čudesno čak u sreću... Moglo bi se dakle ustvrditi da sam ja sretan... Moja ličnost tu nije toliko važna, radi se tu, gospodine moj, o Vama, o onom tamo u kutu što pijan plače, o čitavom nesretnom čovječanstvu! Prostom jednom ovakovom analizom razbit ćemo nesreću i stvoriti sreću! Zamislite, kolika dobit za čovječanstvo!...

— Čast Vama, gospodine profesore, ali mene ta vaša filozofija nimalo ne zanima! — prekinu ga Milan Pintarić; dosadilo mu i dodijalo to zakučasto mudrovanje. — Ja nisam filozof, ja sam trgovac!

— Trgovac?! Trrr-tr-trgovac?! Kaufman, mercator?!... Ha-ha-ha! — prasnu profesor u dramatično grohotan smijeh. — Ne, gospodine, Vi niste trgovac! U najboljem slučaju, Vi ste trgovački fantasta!...

Dakle, to bijaše malo previše za želudac Milana Pintarića. Takva drskost! Ljuće ga doista nije mogao ugristi taj šašavi profesor. Jer

to isto, da nije trgovac nego fantasta, rekoše mu i onda kad je doživio slom svoje »Jugo-Fortune«. Bijaše to uvreda na koju nije smio ni misliti, koju je svim silama htio zbrisati iz pamćenja... I eto sada taj luđak se usuđuje. Prosto bi mu trebalo flašu kresnuti u glavu.

— Slušajte Vi, gospodine profesore, u koliko ste zbilja profesor, Vi postajete arogantni! — dreknuo je Milan Pintarić, iskesio neoprane zube, izbečio oči kroz cviker, koji bijesno podrhtavaše na nosu. — Izvolite, molim, pripaziti na svoju jezičinu, jeste li razumjeli! Izvolite također primiti na znanje, da me Vaše mišljenje o mojoj osobi nimalo ne interesira!

— O tempora, o mores! — zavapio je profesor kao neshvaćeni prorok i u očajanju na dušak iskapio punu čašu vina. — Zar ima čovjek na svijetu kojega vrijeđa, ako mu se kaže, da nije trgovac; drugim riječima da je pošten čovjek?!... Nečuveno! Dakle, molim, najpokornije molim za oproštenje!...

Milan Pintarić se smrknuo kao burna pomrčina, nešto je ružno promrsio kroz zube, pa da ne sluša budalu, napola okrenuvši leđa, velikim zamahom izvukao novine iz džepa i stao čitati »Quo vadis, Europa?« Ponoć je već bila prošla i graja u birtiji bivaše sve luđa i bučnija. Grmio je bubanj, treštaše def, zujahu tambure, divljački, očajnički drečaše šuplji glas račšupane pjevačice. Val pijanog zanosa mutio je uznojene glave i nabrekla srca. Gromka i žarka uvjeravanja čudesno se miješahu s najtežim kletvama. Na oblacima gustog dima i smrdljive zapare plovili su, kao nevidljivi baloni, naduveni silni osjećaji prijateljstva i ljubavi, iskrenosti, poštenja i vjernosti. Orila se i lomila se pjesma plamenog rodoljublja i starinske ljubavi.

U birtiju je unišao nekakav dimnjačar, prodavajući čađave metlice na račun novogodišnje sreće... U jednom kutu izbila svađa. Sijevahu srdžbom blesavi pogledi. Digla se teška šaka, pao je udarac, neka žena zaciknula do neba. Dva čupavca, divljački iskešenih čeljusti, uhvatiše se za guše. Drugi skočili da ih mire. Pri tom se prevrnula boca s vinom i jedan od miroljubivih posrednika, psujući i gunđajući, otiraše polivene pantalone prljavom maramicom. Nastade veliko mirenje, opširna razjašnjavanja, žarka uvjeravanja, sve to izmješano i zaslađeno sočnim psovkama, krupnim izrazima, kao kolač cvebama.

— Što sam više među ljudima, to sam manje čovjek! — rekao je profesor mračno, više kao za sebe, jer se Milan Pintarić bio ozbiljno zakopao u čitanje novina. — Strašna je to istina, koju uostalom nisam otkrio ja... Pardon, jeste li možda čitali »De imitatione Christi«...

Milan Pintarić nije odgovarao. Samo je nešto promrmljao, upravo zarežao. Profesor je međutim nastavljao:

— Dakle, taj Toma Kempenac, premda je učitelj askeze, premda je htio da nas pouči u nasljedovanju Krista, ipak nije pravi kršćanin. Gaditi se čovjeka, prezirati ga, mrziti ga, to je možda ispravno, ali nije kršćanski... Ja, vidite, volim ljude. Ja znam da je čovjek gad i smrad, znam da je homo homini lupus, pa opet ja volim toga čovjeka; neka me vrag odnese, ako ga ne volim!... Vi ste se, na primjer, naljutili kad Vam rekoh da niste trgovac.

Milan Pintarić opet promrsi nešto kroz zube, strese ramenom srdito, ali profesor nastavi svoje:

— Vidite, trgovac ne voli čovjeka, ne voli bližnjega svoga, jer odviše voli sebe. Zato su trgovci i krivi svemu zlu. Oni su uzročnici i pokretači ratova. Jest, ratova, gospodine moj!... Radi njihovog dobitka, da bi oni mogli da prodaju puške, topove, aeroplane, i tako dalje, radi trgovačkih apetita mora da se kolje i upropaštava čovječanstvo. Rat, uvaženi gospodine...

— Rat, uvaženi gospodine — upadne mu u riječ ljutito, sarkastički Pintarić — rat je, ako želite znati, higijena čovječanstva!

— Krasno! Divno! — zavapi profesor. — Ne, gospodine dragi, o tome me nikad ne ćete uvjeriti! Ja sam osvjedočeni pacifist.

Milan Pintarić se opet uzvrpoljio, presjekao profesora strašnim pogledom, ali nije rekao ništa. Profesor je međutim nastavljao neumorno (za Pintarića bijaše to izazovno):

Jest, ja sam pacifista. Ne samo na riječi, nego i na djelu. Jest! Ne samo u javnom životu, nego i u privatnom. Ja sam, moj gospodine, jednog dana — tomu ima davno i od onda ja pijem — ja sam zatekao kod moje žene nekog fićfirića. Situacija je bila ono što se zove »in flagranti«. Negligé i tako dalje. O ženi ne ću da govorim, jer sam kavalir, ali fićfirić bijaše mlad deran, sav se spleo, koljena mu zaigrala, jer treba da znate, ja sam onda bio ljudina... Mislite da sam ga nalemao? Ne, to bi mi bilo ispod dostojanstva, protivno mom uvjerenju. Ja sam otvorio vrata i rekao sam mu: Pokupite svoje hlače i izvolite napolje!... Jer, gospodine dragi, ja sam pacifist!...

Skočio Milan Pintarić kao oparen. Zavikao oštro:

— Platiti!... Platiti!...

Došla kelnerica, planula je još jedna stotinjarka, Pintarić zgužvao novine, turio ih u džep. Profesor je ustao također, ali zgranut, duboko žaleći što gubi druga i dobročinitelja.

— Ta jesam li Vas čime uvrijedio, uvaženi gospodine?... Zašto već odlazite?... Dopustite da ja sad platim jednu litru u ime mira, u ime vječnog mira!

Pintarić je u to već navukao svoju kabanicu i šešir stavio na glavu:

— Neka vrag nosi Vas i Vaš mir! Izvolite primiti na znanje, ja sam za rat! S pacifističkom bandom ne ću da imam posla! Laku noć!...

4.

Milanu Pintariću se već davno činilo, da se u njegovoj sobi »atmosfera ukočila«. Od nožnoga palca pa do tjemena s prorijeđenom kosom prožimao ga leden osjećaj da je u toj sobi konzervirana studen triju zima. Jer ovo je već pola treće zime, kako u ovoj tankoj, žućkastoj peći, što se u kutu sablasno ljeska, nije planula nijedna šibica, nijedna trijeska, a kamo li cjepanica.

Ležaše Pintarić u krevetu, pokriven olinjalim poplunom do očiju. Na nogama mu se pružila kabanica, a preko nje i odijelo. Čak su se i hlače nepristojno raskrečile. Nije to bilo od nemarnosti, nego zbog studeni. Zbog studeni je također bio na glavu navukao nekakvu žensku čarapetinu, koja mu nije baš najdražesnije pristajala. Ali bojao se reume u lubanji, a od te gadne, vlažne, smrdljive studeni mogao bi i mozak da ozebe, pa što će onda!

Nastojaše da diše ispod jorgana. Na taj način je mudro čuvao i iskorišćivao vlastitu toplinu. Ali ni inače ne bijaše zgodno ni uputno disati van pokrivača, jer bi se onda iz usta i nosa digao takav oblak pare te bi ga uhvatio još veći užas od hladnoće. Još je opasnije bilo pružiti napolje nogu ili ruku. Kihanje bijaše neminovna posljedica takve lakoumnosti, a samo kihanje je opet povlačilo druge neugodnosti. Tako na pr. brisanje nosa i eventualno trajnu hunjavicu. Pored toga mogao je izazvati još jednu veću, odvratniju nevolju: reski glas milostive gospođe gazdarice ispred vratâ na pr. ovako:

— Ah, jeste li ga čuli, Barica, kakvu galamu pravi gospodin?! Kao da je platio sobu tri mjeseca unapred!...

Stanovao je u toj sobi već osam godina. Od toga četiri kao direktor, pravi gospodin. Poslije katastrofe još je jednu godinu išlo kojekako, stan se ipak plaćao dosta uredno. Ali ove posljednje tri godine u stalnom je zaostatku. Zaglibio je toliko, te bi morao dobiti jači zgoditak na lutriji (na kojoj, uostalom, i nije igrao) da bi mogao sve najednom da podmiri.

Milostiva gospođa gazdarica stoga sikće, bijesni, cvili, plače, vrijeđa ga, dosađuje mu i pakosti na sve moguće načine ne bi li mu toliko dojadila da »od svoje volje« iziđe iz sobe, jer sama se nije

nikako usudila izbaciti ga iz stana. Te hrabrosti nije imala, pošto joj je on bio zaprijetio, da će se objesiti o prozor, da će joj mrtav dolaziti u pohode. Kako je već jednom pucao u sebe, stvar nije bila tako ni nevjerojatna.

Istina, ona nije ovisila o tih par stotina dinara, jer je bila vlasnica dviju dvokatnica, jedne u Medulićevoj ulici, a druge ovdje odmah iza »Rudolfkaserne«. Imala je i penziju iza muža, k. u. k. Obrsta neprežaljenog Marka Lalića. Ali zašto i otkuda da ona drži nekoga u sobi banbadava?! Ona je pred osam godina, odmah iza smrti pokojnog muža, jednu od svojih pet soba iznajmila, toliko da joj nije prazna, a ujedno da tako ponešto izravna onu razliku u penziji, koja je nastala smrću muža. Ona se Bogu moli, ona je dobra srca, ali dinara ne prezire.

Njoj samoj ne treba mnogo i da joj nije kćeri Renate, žalosti njezine, možda bi bila i plemenitija. Ali joj se jedinica, mjesto da se uda dostojno, prema svom rangu i imetku, saživila s nekakvim činovničićem, pa još — s oženjenim čovjekom. I razumije se, nikad im dosta novaca! Badava gospođa pukovnikovica obilazi zagrebačke crkve, badava skrušeno moli i »svom prosjaku« daje jedanput nedjeljno po pola dinara, dragi Bog joj ništa nije učinio. Nit je neželjenog zeta zadavio niti njenoj kćeri pamet prosvijetlio!

Svatko ima svoje jade, zato milostiva gospođa i ne može imati nekakvih posebnih obzira prema tom g. Pintariću. Zašto on nije bio pametniji kad je tomu bilo vrijeme i otkuda ona dolazi da bude žrtva njegove nesreće?! ... Šta je on, da se badava širi i šepiri u njenoj sobi?

Uviđa to i sam Milan Pintarić, ali što može! Iziđe li iz ove sobe, gdje će drugu naći, t. j. gdje da nađe takvu koju ne treba platiti? Istina, dodijala mu već odavna i ova soba, koja je i ljeti ledena, i ova otmjena gazdarica, što iz dana u dan štekće na nj kao kuja. Pored svega toga ona je ipak tankih živaca i plaši se obješenjaka. Kako bi se tek proveo kod one koja ni toga straha ne pozna!

Sve je to muka Pintariću i sramota ga je. Nije on izgubio ponosa. Ali što da učini? Nije li najozbiljnije pokušao da se ubije pa mu to nije uspjelo?! Mora dakle da živi ne samo bijedno nego i sramotno. Guta uvrede kao pilule, svakako bez slasti, ali i bez gorčine. Tek kadikad mu dodija, pa i on drekne tako, te se baba preplaši za tri dana. U glavnom je on izbjegava kolikogod je moguće, pa je u tom stekao zamjernu vještinu. Osim toga, da joj pokaže bar dobru volju, kadgod mu se nađe neka stotinjarka u džepu, on jednu, dvije otkida od usta i u kuverti ostavlja babi za stan.

Tako je eto još sinoć bio naumio. Jednu za stan, a drugu mljekarici. Jer i ta mu ne da živjeti. Nariče i jauče kako je ona bijedna udovica, koliko ima djece, kako živi samo od posla, kako ona sve mora plaćati gotovim novcem, a njoj tako fina gospoda ostaju dužni... Doista, sve je to gadno i prljavo! Bijedno je bježati ispred babe kao lopov, a sve to zbog jedne jedine stotinjarke.

Danas bi to bilo elegantno, gospodski riješeno, samo da đavo nije donio tog prokletog Smoljanovića. Jedna je stotinjarka načeta u Gradskom podrumu, druga je otišla s onim ludim profesorom, a od treće je sasvim malo ostalo, jer ga je vrag odnio još s nekom djevojčurom.

Na taj način sad je opet tamo gdje je i bio. Fino je započeo Novu Godinu! To je ona sreća koju mu je donio Smoljanović. Ubit ću toga lopova, ubiti!

Na zamrzlom prozoru blijedo, glupo i žalosno škiljio je dan. Ništa u tom danu ne bijaše veliko ni svečano. Najobičniji prljavi zimski dan!

Odozdo iz prizemlja dopirala je od ranog jutra božićna pjesma i to da bi bilo u duhu vremena, ne iz ljudskog grla nego sa gramofonske ploče. Od Badnjaka pa evo do Nove Godine deru se te gramofonske ploče u čast Rođenja Isusova od zore do mraka. Divno božićuje gradski svijet!

U drugom katu iznad njega ječala je svakodnevna svađa jednog bračnog para, koji je po tom bio već poznat i znamenit ne samo u kući nego i u svoj ulici. Rušili su se stolci, treskala su vrata, vrištaše ženski, roktaše muški glas, plakalo je dijete. Tek pošto je urlik jedan kao grom proparao čitavu kuću od tavana do podruma, nastade zagonetna tišina i jedva se čulo neko nejasno, prigušeno jecanje. U isto vrijeme sa kućnih stepenica orio se bučan razgovor sluškinja. Na ulici je nekakvi mamurni prodavač novina jednomjerno, kroz nos izvikivao »Jutarnji list«, »Novosti« ... U gazdaričinoj kuhinji oduševljeno prebiraše vesele note kanarinac i to bijaše jedini pošten i drag glas toga jutra.

Ležao je Milan Pintarić u svom krevetu stisnut, skupljen kao pas. Sva mu nutrinja bijaše puna vinskog smrada i duhanskog dima, a dušu mu teško pritisnula očajna mora. Zar se tako počinje Nova Godina?

Uho mu bijaše napregnuto i pažljivo. Trebalo je ustanoviti sigurno i pouzdano kada će »stara« otići k misi. Za to vrijeme treba se umiti, obući i izmaknuti. Jer kad bi i imao novaca da plati sobu, nikako ne bi

htio da sretne babu. Nije on praznovjeran baš toliko, ali opet da taman na Novu Godinu prvo lice koje će ugledati i koje će mu možda još i čestitati, bude babetina, ne to ne bi bilo ni dobro ni lijepo.

Napokon, učini mu se da je stara nestala. Jutros je za čudo bila dobra. Nije postajkivala pred njegovim vratima, nije na njegovu adresu izražavala običajne primjedbe. Pobožna je ženska i poštuje blagdan.

Skupivši svu fizičku hrabrost skoči iz kreveta, sasvim se površno opere, hitro se obuče, polagano, nečujno i najopreznije otvori vrata. Na prstima se prošulja kroz predsoblje, uhvati kvaku, kad li u isti čas zazvoni na vratima. Neznajući kuda će i što će, on ih otvori, spreman da umakne i da se sruši niza stepenice, ali — o užasa — pred njim se ukaza obilna i sjajna prilika gospođe mljekarice! Njeno okruglo lice rastegnu se u ljubazan i preljubazan osmijeh.

— O dobro jutro im želim, gospon Pintarić! I sretnu Novu Godinu, da bi im bila sretna i vesela, da bi imali puno novaca i . . . i . . . i da bi meni onaj mali računčić platili . . . Baš sam im ga i donesla.

I to »dobro jutro« i ta čestitka i račun i ta bezobrazna ženska prilika, sve je to poklopilo Milana Pintarića kao mlaz ledene vode. Na sekundu mu pamet stala ali onda mu mutnim mozgom sijevnu da je to ipak krajnja drskost. Danas na Novu Godinu i račun i bapska čestitka . . . I ta ženetina dalje mu deklamira poznatu pjesmu, kako je ona udovica, koliko ima djece, i kako bi bilo već jedamput vrijeme da se to plati, i još mu povrh svega tura račun pod nos.

Prekipljelo je u Milanu Pintariću, zamračilo mu se pred očima.

— Dosta, dosta mi je toga, prokleta beštija! Zar se na Novu Godinu nosi račun?! . . .

Sijevnule bogme i sive oči mljekaričine te i ona htjede da podvikne, ali je Pintarić šakom kresnu u nos, ščepa je za vrat i strahovitim zamahom skotrlja niza stepenice.

Prolomi se, jeknu šupljim hodnikom i stepeništem krik i vrisak, zatutnjiše stube od teška mesa mljekaričina, pootvarala se vrata na svim stanovima, izvirile bezbrojne glave, pitajući se sve u čudu i užasu: šta je, što se zaboga dogodilo?

Pokušao Pintarić da sjuri dolje pa da junački pobjegne, ali se dolje u prizemlju već podigla i ispriječila mljekarica kao furija, vičući i jaučući da joj je polomio sva rebra, skočila joj u pomoć i druga ženskadija, pa i nekakav se muškarac tu stvorio. Ne ide to tako! Neka dođe policija! Mora se sve točno ustanoviti. To je divljački,

barbarski napadaj na poštenu žensku, mi smo zaboga u Zagrebu, a ne u centralnoj Africi! Zar čovjek ne smije tražiti svoje, kakvi su to pojmovi?!

Doista za nepunu minutu evo i stražara. Glomazan u teškoj kabanici, s orijaškim cipelama na nogama, s grdnim šljemom na glavi, a s pendrekom u ruci. Čim se on pojavio, graja se udvostručila, svatko je imao nešto pametno da kaže. Odjekivahu betonski zidovi od uzrujanih glasova. Svi su govorili, svi su nešto dokazivali, samo je Milan Pintarić mrk tek tu i tamo promrsio koju kroz stisnute zube.

Pala je odluka: oboje na policiju! Tako i krenuše, ispraćeni na ulicu četom stanara, koji su gospođi mljekarici, što glasno, što tajanstveno šapćući davali posljednje savjete:

— Gospa, recite samo točno!

— Tražite da Vas doktor pregleda!

Krupnim teškim korakom, svijestan svoje sile i važnosti, stupaše stražar, a uporedo s njim grješni Milan Pintarić. Sve što je u njemu bilo veliko, jako, gospodsko, sve se to srozalo do temelja. Zgrčio se, savio se njegov »ja« bijedno i kukavički kao pasji rep među nogama. Što je on i što će od njega biti?

Jedina nada, jedina svijetla misao je rat. Samo se ratom može sve to popraviti. Ali i to treba dočekati!

Tu onda čisto automatski, ništa ne misleći, ali glasno uzdahnu od sveg srca:

— Quo vadis, Europa?

Stražar zastade, strogo ga pogleda i reče:

— Gospon, pazite što govorite! I nemojte misliti da ja baš ništa ne razumijem njemački! . . .

Pružila se ulica malone prazna, prašna i studena. Nebo se ukiselilo kao mutno mliječno staklo, ni oblačno ni vedro. Daleko ispred njih teturahu dva pijanca, derući se i slaveći još uvijek Novu Godinu. Gospodin stražar se namrštio, Pintarić je huknuo, dok je mljekarica capkajući iza njihovih peta plačnim glasom jednako opširno i ogorčeno ponavljala svoju jadikovku. Na prozoru jedne kuće stajaše u pidžami neki gospodin, dobro ugojen, prosijed, slabo ispavan i mamuran. Umorno i potsmješljivo pogleda čudno društvo s policajcem, lijeno se protegnu i zijevnu.

NJOJ

Živiš uza me kao dah jasmina,
il mjesečina iznad krtih stijena,
trošeć me slašću što pored svih mijena
ima stalnost noći, mora i planina.

Htio bih te dići uz zanos violina
do dalekih zvijezda gdje nikoga nema,
te sjati uza te riješen svih vremena
uz muziku što bi dragala s visina.

Najteže mi je kad te noć odnese.
O da te barem san večeri svake
ugrabi, pa mi čaroban donese

tvoj osmjeh što je sve ljepši i mladi,
moje bi noći bile tada lake,
a moji snovi mnogo, mnogo slađi.

ARMIDINI VRTOVI

Najljepši kraj zamišljen u snima
oživio si Tasso. Ja pred djelom tvojim
ostah zanesen. Vrtovi nad kojim
kruže zefiri s modrim oblacima,

granje s plodovima što ih samo ima
čudesni istok, sjaj, za koji dvojim
da je igdje bolje, opjevan s mojim
miješao se s udivljenjem, al i uzdasima.

Ptice, što su pjevale u zboru
ko glasovi ljudski slaveći vedrinu
ljubav i život, gonile su tmoru

s moga srca. Iza čvrstog zida
i moja je ljubav žudila tišinu
kao nježna i strasna Armida.

VI

JULIJE CEZAR

Tijek historijskoga zbivanja, koji se iz razumske perspektive prikazuje kao usklađivanje sudara protivnih sila, iz šekspirskoga aspekta, — kako utvrđuje novija kritika, — zahvaćen je u dinamici neposrednoga rađanja, u momentu direktnoga sraza oprečnosti. I kako pjesniku njegov predrazumski stav ne dopušta pogled u nove vrijednosti i u nove svjetove, koji nastaju iz tih sukoba, on stoji tjeskoban i potresen pred lomljavom nastajanja.

Ova tjeskobna potresenost središnji je osjećajni momenat ove tragedije, rođene iz prividnih proturječja i suprotnosti historijskoga razvoja. Cezar je uzurpator vlasti, tiranin, koji je pogazio republikansku slobodu, te Bruto, koliko god ga volio, doveden je u takav položaj, da mora protiv njega dignuti svoj bodež, ako hoće da ostane vjeran samome sebi i svojim najdubljim uvjerenjima. I baš nesebično i samozatajno djelo oslobođenja domovine uzrok je tragedije Brutove i njegove lične katastrofe. Zašto?

Tragedija se otvara s prizorom svjetine, koja grne da pozdravi Cezara. Kao često kod Shakespearea, ona je prikazana u svojoj nepostojanosti, prevrtljivosti i ćudljivosti. Marulus je zaprepašten, što svjetina sada slavi Cezara, kao što je prije slavila njegova protivnika Pompeja, dižući se na bedeme, kule, prozore, krovove i dimnjake, sa svojom djecom u naručju, i čekajući cio dan nestrpljivo, da vidi velikoga pobjednika, kad bude prolazio u triumfu rimskim ulicama. »O you hard hearts!« (o vi tvrda srca!) dobacuje Marulus ogorčeno svjetini.

Područje »tvrdih srdaca«, područje čisto utilitarno, u kojemu se ispoljuje gola ličnost kao takova, sa svojom bezobzirnom sebičnošću, sa svojim prostačkim humorom, sa svojim bezobzirnim nepojimanjem etičkoga osjećanja, sa svojom pripravnošću da slavi svakoga slučajnoga gospodara situacije, organski je nuždan elemenat tragedije, u koliko je u njoj u oštrom srazu ekonomsko-utilitarni momenat s etičkim, koji su inače sastojni dijelovi ljudske duševnosti. Svjetina, u svom prostaštvu, simbol je »realnosti« surove svakidašnjice, sa njenim političkim podmuklostima, kad se u bezobzirnoj i nekompromisnoj borbi odjeljuje od svojega integrirajućega područja, od područja etike, u čijem se savezništvu jedino očituje kao puna ljudska aktivnost. Ova sfera isključivo praktičkih interesa tragički pri-

tiska sferu ideala i etičnosti, u kojoj se kreće glavni junak tragedije, Bruto.

Bruto kaže za sebe, odmah u početku tragedije: »Ja ne volim igru; nedostaje mi jedan dio one živahnosti, koju ima Antonije.« Čisti intelekatualac, apraktičan i apolitičan, uznemirivan je u posljednje vrijeme teškim mislima: »Muče me u posljednje vrijeme oprečne strasti, misli, koje samo ja shvaćam.« Praktični Kasije prodire u skrovite kutove Brutove duševnosti: »Ljudi se vrlo mnogo tuže, Brute, da ti nemaš takovih zrcala, koja bi mogla predočiti tvoju sakrivenu vrijednost... Čuo sam, kako su mnogi među najodličnijim ljudima u Rimu (osim besmrtnoga Cezara), govoreći o Brutu i stenjući pod jarmom ovih vremena, zaželjeli, da Bruto ima oči.« Bruto, osjetivši, da je Kasije, aluzijom na Cezara i na jaram, pod kojim stenju Rimljani, otkrio ono, *što sam sebi ne priznaje*, prepada se i od samoga sebe i od Kasija, te se povlači u se, zatajujući samome sebi i vlastite misli: »U kakove pogibli htio bi me voditi, tako da bi ti htio, da ja u sebi tražim ono, što nije u meni.«

Kako Bruto, prema Kasijevoj tvrdnji, ne može vidjeti samoga sebe nego u odrazu, on, Kasije, bit će Brutovo zrcalo i otkrit će mu ono, što sam ne zna o sebi. I kad zaore frenetični poklici mnoštva, koje nudi Cezaru krunu, Kasije pita, bi li želio, da Cezar bude okrunjen. Bruto to ne bi želio, ali voli Cezara. Shvaćajući, što Kasije hoće svojim upitom, nadovezuje u sumnji: »Ali zašto me držiš tako dugo ovdje? Što je to, što mi imaš saopćiti?« Ipak na kraju naglasuje, da mu je više do časti nego što bi se bojao smrti. Ljubav prema vrlini i općem dobru polako i neprimjetno ugušuje u Brutovoj duši ličnu naklonost prema Cezaru.

I sada Kasije bezobzirnije otkriva svoje mišljenje o Cezaru. Jednom, kad su Kasije i Cezar, za olujnoga zimskoga dana, išli obalom pomahnitaloga Tibra, pozove Cezar Kasija, da preplivaju rijeku. Odjeveni bace se u vodu, odolijevajući snažno bijesnim valovima. Ali prije nego su došli do cilja, Cezar poviče: »Pomozi mi, Kasije, ja tonem!« Kasije ga iznese na ramenima iz rijeke, kao Eneja oca Anhiza iz zapaljene Troje. I toga su čovjeka — kaže Kasije — uzvisili do božanstva, dok on, Kasije, bijedno mora prigibati šiju pred Cezarom, koji mu otpozdravlja nehajnim odmahivanjem glave. U Španjolskoj razbolio se Cezar od groznice. Pod njenim napadajima tresao se, njegove usne kukavički su problijedile, a oči, kojih pogled izaziva sada u ljudima strahopoštovanje, bile su izgubile sjaj, i Cezar je jecao kao bolesno djevojče.

Ova dva karaktera, Kasije i Bruto, isprepliću se kroz cijelu tragediju i, svojom antitetičnošću, međusobno se diferenciraju i individualiziraju.

Dok Bruto, u svojoj plemenitosti, obožava Cezara, Kasije gleda na njega kroz prizmu svoje zagriženosti i zavisti, videći u njemu samo negativne strane: »Da, čovječe, on stupa kroz uski svijet kao kolos, a mi maleni ljudi koracamo ispod njegovih ogromnih noga i obaziremo se naokolo, da nađemo sebi prezrene grobove. Ljudi su katkada gospodari svojih sudbina. Krivnja, Brute, nije u našim zvijezdama, nego u nama, što smo slabići. Bruto i Cezar — što je u tome Cezaru? Zašto njegovo ime mora više biti spominjano od našega? U ime svih bogova, kakovom se hranom hranio Cezar, da je postao tako velik? Vrijeme, ti si obeščašćeno! Rime, ti si izgubio pokoljenja plemenite krvi!«

Shakespeare ne osvjetljuje ipak Kasija isključivo sa strane mržnje i zavisti; karakterizira ga u prvom redu kao žarka pobornika slobode, odlučna da se bez promišljanja za nju žrtvuje: »Znam, kamo ću ponijeti ovaj bodež; jer Kasije hoće da oslobodi Kasija od ropstva. U tome, bogovi, činite slabe jakima, u tome, bogovi, uništavate tirane: ni kamene kule, ni bedemi od kovane mjedi, ni tamnice bez uzdaha, ni negve od tvrda željeza, ne mogu zaustaviti silu duha; život, kojemu su dosadile svjetske ograde, uvijek ima snage da odbaci samoga sebe.«

Kasije nema moralnih sumnja i nedoumica, njegova volja nije sprečavana etičkom tankoćutnošću kao Brutova; njegove strasti, i više i niže, struje u njemu nesmetano. On je fanatik, koji ide bez predomišljanja svome cilju. Shakespeare, majstor konkretiziranja, kao svi veliki pjesnici, dao je vanredan portret Kasijev kroz usta Cezarova. Ovaj kaže Antoniju: »Daj da imam oko sebe ljude glatko počešljane, koji spavaju obnoć; onaj Kasije tamo ima mršav i gladan izgled; on odveć misli: takovi su ljudi pogibeljni... Htio bih da bude deblji... On ne voli igre, kao ti, Antonije; on ne sluša muzike; rijetko se smiješi, a smiješi se kao da se ruga samome sebi.«

Bruto, naprotiv, čovjek je teorije i kao takav etički preosjetljiv, zbog čega proživljava teške duševne borbe. Kasijev bijes protiv Cezarove tiranije i Kaskino pričanje, kako je Cezar komedijaški i preko srca odbio ponuđenu mu krunu, duboko se primaju tankoćutnoga Bruta. On *lično* nema razloga da Cezara makne, ali sve mu jasnija postaje neizbježiva nužda, da se Cezar uništi zbog općega dobra. Cezar želi biti okrunjen, i u tome je pitanje, kako će to djelovati na njegovu narav. Topli dan rađa zmiju, i zato treba biti oprezan. Kruna bi mu mogla biti poticajem da škodi po miloj volji. Zloporaba veličine sastoji se u odvajanju savjesti od moći. Bruto

priznaje, da nikada nije opazio da Cezarom jače vladaju strasti nego razum; ali se često vidjelo, da mlada ambicija upotrebljava poniznost kao ljestve. Onaj, koji se penje, okreće lice dolje prema ljestvama; ali kad je jednom stigao gore na vrh, okrene im leđa i gleda u oblake, prezirući niske stepenice, kojima se uzdigao. To treba kod Cezara na vrijeme spriječiti. Na njega treba gledati kao na zmijsko jaje, koje, izlegavši se, postat će pogibeljno kao što je i njegov rod; stoga mora biti uništeno u kori.

Dok Kasijeva težnja za slobodom nije bez lične mržnje, Brutovo slobodarstvo uvjetovano je čisto etičkim razlozima. U tome pogledu karakteristično je Brutovo naglašivanje posljedica odvajanja s a v j e s t i o d m o ć i. I pomisao na njih izaziva u njemu, mimo sve njegove ljubavi prema Cezaru, žestok moralni revolt; ovaj se zaodijeva u nakaznu sliku zmijskoga poroda, koji treba u zametku uništiti. Karakteristična šekspirska moralna pobuna, u kojoj se otjelovljuje Brutov lik, uzvišen i čist, ali potpuno konkretan u njegovim kolebanjima i duševnim borbama. Ljubav prema Cezaru i osjećaj dužnosti razapinju Bruta: »Otkada me je Kasije nadražio protiv Cezara, nijesam spavao. Između izvršenja jedne strašne odluke i prve zamisli cijelo je međuvrijeme kao sablast, kao stravičan san.«

Značajno je za nenametljivost Shakespeareova stvaranja, da je unutrašnja borba Brutova — mjesto neposrednih krikova i grčeva samoga junaka — prikazana naknadnim pričanjem Brutove žene Porcije: »Sinoć, za večerom, naglo si se digao i šetao si naokolo zaduben u misli i uzdišući, s prekrštenim rukama, i kad sam te zapitala, što ti je, buljio si u mene s neljubaznim pogledom. Dalje sam te ispitivala, a ti si grebao glavu i nestrpljivo udario nogom.« Ličnost ove čestite i junačke žene, kćeri Katonove, koju Bruto voli dubokom ljubavi (»Ti si moja vjerna i časna žena, i draga si mi kao što su mi drage crvene kapljice, koje kolaju mojim bolnim srcem«), organski je bila potrebna u tragediji u cilju jačeg naglašavanja etičke atmosfere, u kojoj se Bruto kreće, i u cilju produbljivanja njegove katastrofe.

Bruto se odlučio na djelo, ali nije vučen prema njemu neodoljivim imperativom kao njegovi drugovi; on ne može svladati groze pred krvavim činom. U strašnoj noći, u kojoj se događaju najneobičniji događaji i pojavljuju jezovite prikaze, pjesnik stavlja u usta Brutu riječi prožete karakterističnom šekspirskom stravom: »O uroto, stidiš se pokazati svoje opasno čelo (urotnici su došli s nabijenim kukuljicama na čelo) po noći, kad su zločinci najslobodniji? O tada gdje ćeš naći po danu špilju dovoljno tamnu, da sakriješ svoje nakazno lice? Ne traži nikakvu, sakrij lice u smiješke i ljubeznosti; jer kad bi se pojavila u svom pravom liku, sam Ereb ne bi bio dovoljno mračan, da te sakrije od sumnje.«

Kad oprezni i praktični Kasije traži, da se urotnici zakunu, nepolitičar Bruto protivi se tome. Ne, ne treba zakletve. Ako su lica ljudi, patnje duša i gnjiloća vremena slabi dokazi, onda treba na vrijeme prekinuti, i svak neka ide u svoju lijenu postelju. Ne treba druge zakletve, nego savez poštenih s poštenim. Neka se kunu popovi, kukavice i o p r e z n i. U ovoj se izjavi očituje sav apolitički značaj Brutov; on stavlja u isti red opreznoga s kukavicom, a oprez je najbitniji zahtjev političko-praktičkoga područja.

Jednako je nepolitički i stav Brutov prema ubistvu Cezarovu. Kasije traži, da se uz Cezara pogubi i njegov prijatelj Antonije; ali Bruto neće previše krvi: »Budimo prinosioci žrtve, a ne mesari. Mi se dižemo protiv duha Cezarova, a u duhu čovječjem nema krvi. O kad bi mogli dohvatiti Cezarov duh, a ne raskomadati Cezara! Ali, jao, Cezar mora proliti svoju krv zbog toga. Ljubezni prijatelji, ubijmo ga smjelo, ali bez bijesa, rasijecimo ga kao jelo dostojno bogova, a nemojmo ga raskomadati kao lešinu namijenjenu psima . . . Mi ćemo biti nazvani čistiocima, a ne ubicama«. Sa visina najčišćega idealizma, Bruto se gnuša mjera opreza i sigurnosti, često i nužno okrutnih i krvavih, koje zahtijeva surova stvarnost, — i u tome je prvi uzrok njegove tragedije.

Cezar pada pod bodežima urotnika; posljednji ga probada Bruto. Izdišući, upravlja ovome prijekor: »E t t u, B r u t e.« Brutovo tješenje samoga sebe, da je Cezaru ubistvom učinjeno dobročinstvo, jer mu je skraćen smrtni strah za dvadeset godina (Kaska tvrdi, da je život neprestan strah od smrti) nije drugo do pokušaj da uguši glas grižnje savjesti, koji izgriza njegovu dušu i kojega se neće osloboditi do smrti. On nije izvršio ubistvo bez kolebanja kao drugi urotnici, i zato neće nikada biti potpuno uvjeren u njegovu opravdanost.

Bruto nije političar, nego teoretičar-moralist. Povučen u političku borbu iz suštoga idealizma, on neprestano vuče za sobom ovu tragičnu krivnju kao svoju zlu kob. Političar djeluje bezobzirno, prema zahtjevima određene situacije, bez kopkanja po vlastitoj unutrašnjosti i po vlastitoj savjesti, jer svako kolebanje znači siguran neuspjeh; etičke nedoumice oduzimaju sposobnost adekvatnoga djelovanja. Iz gorke spoznaje ovoga okrutnoga zakona prakse rodio se u Shakespeareovoj duši lik Brutov, kao što će se docnije roditi i lik nesretnoga danskoga kraljevića Hamleta.

Posvemašnji apraktični idealizam Brutov očituje se osobito poslije ubistva Cezarova, u njegovu odnosu prema Antoniju. On prima

odmah Antonijevu ponudu, da će surađivati s urotnicima, iako ga Kasije, potaknut svojim praktičnim nagonom, od toga odvraća: »... ipak je neka slutnja u meni, koja ga se vrlo boji; a moja zla naslućivanja uvijek točno pogađaju.« Bruto, bez zadnje misli, otvara svoje srce Antoniju: »O Antonije (ovaj je zahtijevao, da ga urotnici ubiju, ako su neprijateljski raspoloženi prema njemu), ne moli svoje smrti od nas. Mi ti moramo izgledati krvavi i okrutni, jer nas takovim prikazuju ove naše krvave ruke i ovaj naš čin. Ipak ti vidiš samo naše ruke i ovo krvavo djelo, koje su izvršile; ali naša srca ti ne vidiš: ona su puna samilosti... Što se tebe tiče, za tebe su naši mačevi tupi. Marko Antonije, za tebe naše mišice nemaju nasilja ni podmuklosti, a naša srca, bratski raspoložena, primaju te s nježnom ljubavlju, s poštenim mislima i s poštovanjem.«

Značajne su za Bruta njegove riječi: »Ali naša srca ti ne vidiš: ona su puna milosrđa«, jer one, kao i docnije Brutovo uvjeravanje, da će Antonija primiti »bratska srca« urotnika »s nježnom ljubavlju«, »s poštenim mislima« i »s poštovanjem«, zvuče skrajnje naivno u sudbonosnoj i teškoj situaciji, koja traži okretno i lukavo iskorišćenje momenta. Ove prostodušne Brutove izjave obasjavaju njegov značaj nimbusom visoke plemenitosti, ali u njima, a osobito u prvoj (»Our hearts you see not: they are pitiful«), zvuči ujedno i prizvuk tragike, koja se zgusnjuje oko bezazlenoga idealista. Kao da u njihovu mekom ritmu i u naglašivanju riječi »puni milosrđa« (»pitiful«) dršće pjesnikova samilost prema bespomoćnosti i nezaštićenosti plemenitosti u surovoj borbi stvarnosti.

I Bruto je zbilja bespomoćan i nezaštićen u borbi s prevejanim političarom Antonijem, kojemu je prišao s punim povjerenjem. Antonije, ostavši sam, očituje svoju pravu namjeru, s kojom se pridružio urotnicima. Moli Cezarov duh, da mu oprosti, što je prividno prijazan s njegovim ubicama: »Oprosti mi, krvavi komade zemlje, što sam blag i prijazan s onim krvolocima! Ti si ostatak najplemenitijega čovjeka, koji je ikada živio u izmjeni vremenâ. Jao ruci, koja je prolila ovu dragocjenu krv! Nad tvojim ranama, — što, kao nijema usta, otvaraju svoje grimizne usne, da izmole moj glas i riječ moga jezika, — naviještam, da će prokletstvo pasti nad udove ljudi, bijes u domu i divlji građanski rat pritisnut će sve dijelove Italije; krv i razaranje tako će postati svakidašnji, a strašni prizori tako obični, da će se majke samo smiješiti, kad budu promatrale, kako im raskidaju djecu ruke rata; navika na grozote ugušit će svako milosrđe, a Cezarov duh, hlepeći za osvetom, s Prokletstvom (Até) uz bok, došavši užaren iz pakla, kriknut će, u ovim krajevima, vla-

darskim glasom: ‚Pokolj' i odriješit će pse rata, da ovaj strašni čin zavonja nad zemljom ljudskim strvinama, koje će jecati za ukopom.«

Antonije je iskreno odan Cezarovoj uspomeni; njegovo je pristajanje uz urotnike samo proračunano. Ali nije mu samo do osvećivanja Cezarove smrti, on će nastojati da situaciju izrabi u svoju korist. U složenosti ovoga karaktera, u njegovoj istinskoj ljubavi pomiješanoj s vlastoljubljem i s podmuklom spretnošću, nalazi se njegova reljefnost. On je neposredno izronio iz središnjeg žarišta tragedije, iz pjesnikove potresenosti nad činjenicom, da stvarnost onemogućuje najčišće duše, dok etički manje razvijenim pojedincima osigurava opstanak i uspjeh, i to upravo pomoću njihovih negativnih osobina. Antonije ne boluje od idealizma ni od etičkih skrupula, on ne sniva kao Bruto o miru i slobodi (Bruto obećava poslije ubistva Cezarova. »Peace, freedom and liberty«); on je spravan da zbog ubistva Cezarova, a i zbog svoga vlastoljublja, izazove građanski pokolj, pustoš i rasap vlastite zemlje. U Antonijevu nagoviještanju budućih užasa struji karakteristična poezija avetnoga, koju Shakespeareu nadahnjuje realnost raskidana i izmrcvarena proturječjima; jer ona, u naprezanju da proizvede najuzvišenije pojave uma i vrline, neprestano ih poriče i uništava, ukoliko isti njeni zakoni onemogućuju im podesno tlo da se razviju i osnaže. U ovom prizoru odjekuju ujedno i prvi akordi mistično-sablasne intonacije Brutova tragičkoga konca.

Antonije traži od urotnika, da mu dozvole izložiti Cezarovo mrtvo tijelo na trgu i govoriti pri pogrebu. Bruto mu dozvoljava, iako ga Kasije ponovno opominje: »Ti ne znaš, što radiš: ne dopusti da Antonije govori pri pogrebu. Znaš li, kako bi svjetina mogla biti potresena onim, što će on reći?« Kasije je opet u pravu, ali ga Bruto ne sluša: »Ja ću se popeti prvi na pozornicu i iznijet ću razlog smrti našega Cezara.« Bruto ne zna, da na nepostojanu i ćudljivu svjetinu ne mogu djelovati nikakvi razlozi ni uvjeravanja o čistoti namjera, koja je vodila urotnike (»smrti n a š e g a Cezara«).

Bruto otkriva pred narodom svoju veliku ljubav prema Cezaru, ali nastoji ujedno da objasni nužnost njegove smrti u interesu samih Rimljana. On je ubio Cezara ne zato, jer ga nije volio, nego zato, jer je više volio Rim nego Cezara. Što bi Rimljani radije: ili da je Cezar živ, a oni da umru kao robovi; ili da oni žive kao slobodni ljudi, a Cezar da je mrtav? Jer ga je Cezar ljubio, on plače za njim; jer je Cezar bio sretan, on se zbog toga raduje; jer je Cezar bio junak, on ga časti; ali jer je bio pohlepan za vlašću, on ga je ubio. Kako je ubio najboljega prijatelja za ljubav Rima, tako će ubiti samoga sebe, ako domovina ustreba njegovu smrt.

Rimljani oduševljeno kliču Brutu. Ali postojanost nije svojstvo svjetine. Politička neumješnost teoretičara Bruta odudara snažno u poredbi s Antonijevim majstorskim demagoškim trikovima. Ovaj povlači za sobom svjetinu, dirajući je u njena dva najosjetljivija mjesta: u suzne žlijezde i u koristoljubivost. Bruto — kaže Antonije — rekao je, da je Cezar bio pohlepan za vlašću. Ako je bio, bio je to težak grijeh, i zato ga je i teško okajao. Dolazi, s dozvolom Brutovom i njegovih drugova (a Bruto je pošten čovjek, kao što su to i svi drugi), da govori pri pogrebu Cezarovu. Ovaj je njemu, Antoniju, bio pravedan i vjeran prijatelj, a ipak Bruto kaže, da je bio pohlepan za vlašću, a Bruto je pošten čovjek. Cezar je dovodio mnoge zarobljenike u Rim i njihovim je otkupninama punio javne blagajne. Je li to bila pohlepa za vlašću? Kad su siromasi jecali, i Cezar je plakao. Pohlepnost za vlašću napravljena je od tvrđe stvari, pa ipak Bruto kaže, da je bio pohlepan za vlašću, a Bruto je pošten čovjek. Svi su vidjeli, da je on, Antonije, tri puta ponudio Cezaru kraljevsku krunu, koju je on tri puta odbio. Je li to bila pohlepa za vlašću? Bruto međutim kaže, da je to bila pohlepa za vlašću, a, sigurno, Bruto je pošten čovjek . . . Još jučer je Cezarova riječ mogla prkositi cijelome svijetu; sada on leži ovdje, te mu se ni najbjedniji ne klanja više. Kad bi htio potaknuti srca Rimljana na bunu i bijes, učinio bi krivo Brutu i Kasiju, koji su, kako je svima poznato, pošteni ljudi. On njima neće učiniti krivo; radije će učiniti krivo mrtvacu, sebi i Rimljanima, nego tako poštenim ljudima. Ali ovdje je pergament s pečatom Cezarovim; to je Cezarova oporuka. Kad bi puk čuo oporuku (ali on je neće čitati), on bi ljubio Cezarove rane, kvasio bi svoje rupce u njegovu svetu krv, tražio bi za uspomenu jednu njegovu vlas i umirući ostavio bi je svojim potomcima kao dragocjeno nasljedstvo.

Dok je Brutov govor bezazleno-prostodušan, bez primisli i proračunanosti, prožet naivnim uvjerenjem, da će iskrenošću i istinom predobiti srca puka, Antonije se očituje u svom govoru kao iskusan svjetski čovjek, kao dobar poznavalac raspoloženja svjetine, te je svaka njegova riječ smišljeno usmjerena protiv simpatija izazvanih Brutovim govorom, ali je ujedno i puna samosvijesne ironije naspram Brutove političke nevještine. Surova praksa pakosno se ceri u sigurnosti pobjede, koju će odnijeti nad nesebičnošću i samoprijegorom.

Svjetina hoće da čuje Cezarovu oporuku. Antonije: »Imajte strpljivosti, plemeniti prijatelji, ne smijem je čitati. Nije zgodno za vas da čujete, kako vas je Cezar ljubio. Nijeste drvo, nijeste kamen, nego ljudi; i jer ste ljudi, kad čujete oporuku Cezarovu, raspalit će

vas, dovest će vas do ludila. Dobro je da ne znate, da ste njegovi baštinici, jer kad biste to doznali, o što bi se izleglo iz toga! . . . Ako imate suza, pripravite se da ih sada prolijete. Vi svi poznajete ovaj plašt. Sjećam se, kad ga je Cezar obukao prvi put. Bilo je to jednoga dana, u njegovu šatoru, kad je pobijedio Nervijce. Pogledajte, na ovome je mjestu prošao Kasijev bodež, gledajte, kakav prorez je učinio zavidni Kaska, ovdje je udario ljubljeni Bruto . . .« Zadnji udarac zadaje Antonije Brutu, raspaljujući do kraja svjetinu, čitanjem oporuke, u kojoj se je Cezar sjetio svakoga pojedinoga građanina. Površna sentimentalnost i sebičnost, dvije najkarakterističnije oznake niske praktične stvarnosti, stavljene su vješto u pokret, i pred njima uzvišeni sukob, koji lomi Brutovom dušom, mora neizbježivo poprimiti tragične razmjere s konačnom katastrofom. Na pogled pobunjene i pobješnjele svjetine Antonije zadovoljno kaže: »Zlo, ti si u okretu; uzmi tijek kakav hoćeš.«

U početku četvrtoga čina Antonije, Oktavijan i Lepid izriču smrtne osude protiv svojih protivnika. Lepid pristaje da bude smaknut njegov brat, a Antonije osuđuje na smrt sina svoje sestre. »Vidiš — kaže ovaj posljednji — osuđujem ga jednim potezom.« I Antonije, koji je pokazivao toliko brige za svjetinu prilikom čitanja oporuke, predlaže, da se ukinu u njoj neke stavke. Svijestan je Lepidove nesposobnosti, te Oktavijana upućuje, kako ga treba iskoristiti i onda ostaviti na cjedilu: »Iako nagomilavamo časti na ovoga čovjeka, da oslobodimo sebe od raznih sramotnih tereta, on ih mora nositi, kao što magarac nosi zlato, stenjući i znojeći se pod tovarom, vođen ili gonjen onamo, kuda mu odredimo put; i pošto donese naše blago, gdje mi hoćemo, oduzimamo mu teret i pustimo ga, kao rastovarena magarca, da stresa ušima i da pase na javnom pašnjaku.« Ovdje smo na skrajnjoj granici amoralne prakse, gdje čine diktira sušta politička nužda, otrgnuvši se potpuno od etičkih obzira. Ove tri ličnosti kreću se slobodno na ovom području, bez predomišljanja, bez spoticanja; njegova teška atmosfera, zadojena dahom krvi, u potpunom je skladu s njihovim bićem. Njih neće progoniti furije grizodušja, jer su ubili svoje »jednim potezom« kao Bruta, njih neće stići odmazda kao ovoga, jer ne poznaju razrijeđeni i delikatni uzduh teoretske sfere, s čije se visine naziru samo vrhunci prakse, njeni etički slojevi.

Sasvim drukčije raspoloženje vlada pod Brutovim šatorom kod Sardesa. I Kasije, koji je Bruta, u ime pravde, nagovorio na krvavo djelo, okaljao se koristoljubljem, braneći podmitljivoga Lucija Pelu, a i sam prodavajući časti i službe nedostojnima. Po mišljenju Kasijevu, Bruto je prestrog, te se osvrće na »male pogreške«. Osamlje-

nost sve više lijega na Brutovu dušu. On zaprepašteno pita Kasija, da li su zato smakli Cezara, da pomognu lupežu u njihovoj pljački. Zar nije veliki Julije prolio petnaestoga ožujka svoju krv zbog pravde? Zar su oni pogubili najveća čovjeka svijeta, da isprljaju svoje ruke niskim dobitkom? Radije bi bio pas i lajao na mjesec nego takav Rimljanin.

Ovaj prizor prestavlja klimaks tragedije: Bruto i Kasije obasipaju se međusobno najtežim riječima i prijetnjama. Bruta je ostavila njegova obična stojička mirnoća, te se pokazuje razdražen kao nikada prije; čak se prepire s Kasijem, tko je bolji vojnik od njih dvojice. Kasije, iako ne mjeri riječi prema Brutu, ipak je zgranut nad njegovim čudnim raspoloženjem, te se neprestano pita, da li je to moguće. Kad Bruto spominje pasje lajanje na mjesec, Kasije mu odvraća: »Brute, ne laj na mene; ja neću to trpjeti. Ti zaboravljaš samoga sebe, kad me tako stješnjuješ; ja sam vojnik, stariji po iskustvu i sposobniji nego ti, da bih mogao postavljati uvjete.« Bruto: »Pomisli dobro, ti nijesi to, Kasije.« Kasije: »Jesam.« Bruto: »Kažem ti, nijesi.« Kasije: »Ne razdražuj me više, jer ću se zaboraviti; misli na svoj život, ne napastuj me dalje.« Bruto: »Odatle, lakoumni čovječe.« Kasije: »J e l i t o m o g u ć e?« Bruto: »Čuj me, jer hoću da govorim. Moram li uzmaknuti pred tvojim naglim bijesom? Moram li se prepasti, kad luđak bulji očima?« Kasije: »O bogovi, bogovi! Moram li podnositi sve ovo?« Bruto: »Sve ovo! Dakako, i još više: izjedaj se, dok ti ne pukne oholo srce. Hajde i pokaži svojim robovima, kako si gotov na bijes i čini da tvoji sužnji drhću. Moram li ja uzmaknuti? Moram li ti se udvarati? Moram li ovdje stati i savijati se pred tvojom mušičavom mrzovoljom? Tako mi bogova, moraš progutati svoj otrov, pa makar te rastrgao; jer od danas ja ću te uzeti za cilj svoje sprdnje, svoga ismijavanja, kad budeš pakostan.« Kasije: »J e l i d o t o g a d o š l o ?«

Ovo nije više Bruto, uravnoteženi i sebe sigurni stojik, ovo je čovjek, kojemu neka strašna bol ruje u srcu, poremetivši cijelo njegovo biće. Njegovi ispadi protiv Kasija nijesu ispadi etički smirenoga značaja, nego su ispadi čovjeka, koji nema dovoljno moralne snage da se svlada. Odatle i Kasijevo čuđenje: »Je li to moguće?« »Je li do toga došlo?« Poslije, kad je Kasije, očajan zbog Brutova neobičnoga postupka, spravan da sam sebi rine nož u srce, Bruto se svladava i nalazi opet samoga sebe, opravdavajući se časomičnom uzrujanošću. Ali upravo ovo časomično gubljenje ravnoteže genijalni je umjetnički potez, kojim je pjesnik spriječio, da se značaj Brutov raspline u maglama idealizacije i retorične konstrukcije. Taj momenat konkretizira Bruta, dajući mu prisnu ljudsku bliskost, a da

ga, s druge strane, ne obara sasvim s njegove moralne visine, kako svjedoče naknadne Kasijeve riječi, kad dozna pravi uzrok Brutove razdraženosti.

Poslije pomirenja s Kasijem, Bruto traži čašu vina: »Lucije, čašu vina.« Kasije: »Nijesam znao, da se onako možeš razljutiti.« Bruto: »O Kasije, ja sam bolestan od tolikih jada.« Kasije: »Ti se ne služiš svojom filozofijom, ako se obazireš na slučajne nevolje.« Bruto: »Nijedan čovjek bolje ne snosi nevolje (od mene). P o r c i j a j e m r t v a.« Kasije: »Ha! Porcija!« Bruto: »Ona je mrtva.« Kasije: »K a k o s a m i z b j e g a o s m r t, k a d s a m t i s e o n a k o i s p r i j e č i o ? O nepodnošljiva li i bolna gubitka!...« I sada najednom prizor između Bruta i Kasija dobiva toplu konkretnost, ali se ujedno produbljuje atmosfera mračne nemeze. Bruto zatomljuje u svojoj duši strašnu bol zbog smrti supruge, koju je nada sve volio; ali je žalost prejaka, te ona provaljuje u neobuzdanim ispadima protiv Kasija, ispreplićući se u isto vrijeme s bolom zbog moralne osamljenosti, uslijed konstatacije etičke slabosti svoga druga u uroti. I tako isti momenat sjenčenja i konkretiziranja Brutova i Kasijeva značaja služi ujedno i kao diskretni i nenametljivi, ali to potresniji i dublji tragični agens. Smrt Porcijina zastire čitav prizor svojom sjenom, ali je tek na kraju spomenuta s par riječi: »Porcija je mrtva.« Brutova opaska, da nijedan čovjek nije sposoban za snašanje boli kao on, pokazuje svu strahotu nesreće i svu težinu gubitka. Kako bolno i umorno zvuče njegove riječi u klonuću duha iza burne scene s Kasijem, kojoj ovaj tek sada razumije značenje: »O Kasije, ja sam bolestan od tolikih jada!« Iza Brutove moralne osamljenosti, u kojoj još jače odjekuje glas grižnje savjesti, dolazi sada i lična samoća, pomiješana s novim prijekorom; žena mu je izvršila samoubistvo zbog njegova odsustva — kako on sam priznaje — »i od boli, što su Oktavijan i Marko Antonije postali tako jaki«. Zlokobna slutnja vojničkoga poraza već se javlja u duši Brutovoj.

Tko hoće da shvati svu stvaralačku snagu Shakespeareovu, neka poredi ovaj prizor s običnim »historijskim« tragedijama, kakovih ima na hiljade: u ovima je tragičnost unesena izvana, neposredno, u direktnim izlivima junakâ, dok je kod Shakespearea indirektno prikazana — a k c i j o m. Smrt Porcijina stalno je prešućivana, ali ona djeluje iznutra, bacajući na prizor svoje tragično osvjetljenje; znak, da je središnji osjećajni motiv uspio da se, neometan od bilo kakovih intelektualističkih primjera, koji bi ga razvodnili, zgusne u fantazijske slike, to jest u živu, pokrenutu radnju, nabijenu dinamikom. Bez ovoga procesa unutrašnjega otjelovljavanja i unutrašnjega dinamiziranja nema i ne može biti istinske poezije.

Posljednji prizori tragedije preliveni su pasivnom i melankoličkom rezignacijom, koja dolazi od uvjerenja, da ljudskim stvarima ravna neka više volja. Karakterističan je u tome pogledu prizor s dječakom Lucijem. Brutova bol za Porcijom sliježe se u blagu tugu neminovnoga, koja se očituje u želji za pjesmom i u brižnoj dobroti prema dječaku, koji će je pjevati, baš pred pojavu Cezarova duha. Isti ovaj ugođaj struji i u oprostu, koji uzima Bruto od Kasija, ako bude suđeno, da izgube bitku. Bruto: »Ovaj dan dokrajčit će ono, što je započeo petnaesti ožujka; hoćemo li se još vidjeti, ne znam, zato oprostimo se sada za uvijek. Zbogom, Kasije, za uvijek, za uvijek! Ako se opet vidimo, tada ćemo se nasmiješiti; ako ne, dobro smo uradili, što smo se oprostili.« Kasije: »Zbogom, Brute, za uvijek, za uvijek! Ako se opet vidimo, zaista ćemo se nasmiješiti. Ako ne, uistinu smo dobro uradili, što smo se oprostili.«

Shakespeare, doduše, naglašava donekle imanentnost Brutove tragičke krivnje, videći je u njegovoj prerazvijenoj savjesti; ali, s druge strane, ova je imanentnost prožeta transcendentnošću, jer uzroci tragedije, koji leže u ličnosti junakovoj, obojuju se, iz kozmičke perspektive pjesnikove, misterijem fatalnosti ovisne o odlukama višega, nedokučivoga reda. Bruto izričito kaže, da će čekati odluku »nekih viših moći, koje upravljaju nama dolje.« Odatle i pojava Cezarova duha kod Sardesa. Bruto nastoji da uvjeri samoga sebe o nestvarnosti toga priviđenja: »Ja mislim, da slabost mojih očiju uobličuje ovu nakaznu prikazu. Ona mi se približuje. Jesi li ti nešto? Jesi li neki bog, anđeo ili đavao, koji mi sleđuje krv i kostriješi mi vlasi? Reci mi, što si? Duh: »Tvoj zli duh, Brute.« Bruto: »Zašto dolaziš?« Duh: »Da ti rečem, da ćeš me vidjeti kod Filipa.« I kod Filipa, kad Bruto vidi oko sebe propast i smrt, kaže: »O Julije Cezare, ti si još moćan! Tvoj duh luta naokolo i okreće naše mačeve protiv naših vlastitih utroba.«

Kasije, skeptički sljedbenik Epikurov, »mijenja svoje uvjerenje — kako sam kaže — i vjeruje u stvari, koje naviještaju budućnost«. On priča, kako su ga dva ogromna orla pratila iz Sardesa. »Spustila su se na prednji bojni znak i tu su sjedala, požudno jedući iz ruka naših vojnika, i pratila su nas amo do Filipa. Ovoga jutra odletjela su, a mjesto njih lete nad našim glavama gavrani, vrane i jastrebi, i gledaju dolje na nas kao na bolestan plijen; njihove sjene izgledaju kao usudni pokrov, pod kojim leži naša vojska, spremna da ispusti dušu.« I Kasije pogiba upravo na svoj rođendan. Uzevši klicanje pobjedničkih vojnika Brutovih za pobjednu viku neprijatelja, baca se na isti onaj mač, kojim je ubio Cezara: »Cezare, ti si osvećen istim mačem, koji je tebe ubio.« Njegove riječi: »U ovaj dan

prvi sam put dahnuo; vrijeme je ispunilo krug, i ja moram svršiti, gdje sam počeo« — prožete su misterijem fatalne nemeze. Ovu produbljuje uzrok njegove smrti: kobna zabluda, za koju kaže Mesala: »Nepovjerenje u sretan uspjeh izvelo je ovaj čin. O mrska zabludo, dijete melanholije. Zašto pokazuješ živahnim ljudskim mislima stvari, koje ne postoje?«

I Bruto svršava na isti način, kad se njegova pobjeda izvrće u poraz; i njegov mač »okreće se prema njegovoj vlastitoj utrobi«. Cezarov duh mu je to navijestio, pojavivši mu se, prema obećanju, ponovno kod Filipa. Bruto umire, sumnjajući do posljednjega časa u ispravnost svoga čina.

Kako smo vidjeli, suprotnosti i proturječja zbivanja ispredaju ovu tragediju. Zašto je najplemenitiji idealizam prisiljen, baš uslijed svoje etičke visine, isprljati se krvlju, sunovraćajući tim samoga sebe u propast, dok prosječni ljudi svakodnevne stvarnosti triumfiraju, pošteđeni od žalaca savjesti? Otkuda tragedija pojedinaca, koji su, prema svojim visokim sposobnostima, aktivni sudionici općega zbivanja i oruđe historije, te su kao takovi izvršioci njenih neizbježivih nužnosti, — a ipak moraju odgovarati i kao individuumi?

Nemoć odgovora na ova pitanja omata tragediju velom nedokučivoga i otajstvenoga, kroz koji ipak čin Brutov, i mimo odmazdu, koja se na njega ruši, prosijava u tako idealnoj ljepoti, da mu se moraju pokloniti i Brutovi neprijatelji, Antonij i Oktavijan. Onaj prvi kaže nad mrtvim Brutom: »To je bio najbolji Rimljanin između svih, jer svi urotnici ,osim njega, izvršili su djelo od zavisti prema Cezaru; on im se priključio samo u najpoštenijoj namjeri, u svrhu sveopćega dobra. Njegov život bio je plemenit, a elementi tako pomiješani u njemu, da je priroda mogla ustati i reći cijelom svijetu: ‚To je bio čovjek'.« A Oktavijan naređuje, da se pokopa sa svim počastima, koje pripadaju časnu vojniku.

Shakespeareov »Julije Cezar« u stvari je tragedija idealizma i etičke tankoćutnosti u sukobu s niskoćom i vulgarnošću svakidašnjega praktičnoga života. Ali slobodno djelovanje osjećajne sfere, bez intelektualističkih preokupacija, sfere, koja se odvija u smjesi pozitivnoga i negativnoga, u sladogorkoj izmjeni bola i radosti, ublažuje pesimizam prvotnoga nadahnuća blagom melanholijom odricanja i poezijom misterija, odakle atmosfera pomirljive katarze, u koju je uronjen kraj tragedije.

Shakespeareov pesimizam nije pesimizam socijalnih optužaba, kojim su prožeta danas mnoga književna djela; ova, iako nastupaju s pretenzijama visoke književne vrijednosti kao tobože »suvremena«, sadrže malo ili nimalo istinske poezije, jer im je ishodišna točka

nastala, ne u jednom osjećajnom spontanom impulsu, nego u jednoj okrutnoj, ali ujedno skrajnje primitivnoj doktrini. Ova poriče pozitivno-negativni ritam stvarnosti, svaljujući krivnju za negativne momente, inače nužne dinamici života, na izvjesnu klasu, misleći, u svom simplicizmu, da će njenim uništenjem svijetom zacariti nepomućeni raj zemaljski. Odatle u njima histerična invektiva, nehumana destruktivnost i, dosljedno, karikiranje bez svijetla i sjene, jer konkretno sjenčenje dolazi od slobodnoga prepuštanja spontanom talasanju osjećajnoga života, dok doktrinarna prekoncepcija sakati realnost i izbacuje svoje apstrakcije u obliku iscerenih konstrukcija. Možda je ovo bilo dobro reći baš prigodom razmatranja Shakespeareova »Julija Cezara«.

IVAN GORAN KOVAČIĆ: PUT ZA DRAGOM

Nitko ne čuje naš razgovor u noći,
I ne vidi Tvoj smiješak, niti suze, —
Odlučih, draga, da ću s Tobom poći.
Ne plaši se ništa! Tko Ti hrabrost uze?

Ruke su mi hladne? Gorke su mi usne?
Udara mi srce pomamno u tmini?
— Hlad je znak mirnoće. Noću zvuk se zgusne.
Od tvojih se suza žukom usna čini.

Pričaš mi o svijetlu, gdje je sreća bolja.
O kućici maloj u dubokoj šumi.
Otkuda Ti riječi, odakle Ti volja?
A glas Ti je prazan ko u lošoj glumi.

To najcrnje sjeme dala si mi sama,
I sada korjenje njegovo se širi,
Ušlo je u meso, raste u žilama,
A stapka mu smrtnim cvjetovima miri.

Nema Tvojih ruku, nema Tvoga glasa.
Nema Tvoje kose. Struka. Tvoga lika!
— Jao! Ti si mrtva; a ja tražim spasa.
O, odakle krv ta, i vrisak. Trka. Vika!

31. VIII. 1938.

SREĆKO DIANA: STIHOVI

BOLESNIK

Tiho kuca srce,
kuca sat, kuca i vrijeme.
Tiho hoda dan,
hoda sunce, hoda i krv u tijelu
a radost traženja nikako da sazri.

Blijeda je ruka mahnula
jednoj ptici u letu.
Žuta glava na bijelom jastuku
mučno zakašljuca.
To golema tuga
komad tijela pljuca.

Na kocki šećera
tri kaplje gorčila mirišu.
Na jednom se srcu
žudnje ozdravljenja rišu.

I tiho kuca to srce,
kuca sat, kuca i vrijeme.
Bolesnik nikako da rasprti
to bolesno svoje breme.

SAN JEDNE NOĆI

Noćas su mi pušku gurnuli u ruku,
tamo na krvavoj areni gdje se ljudi tuku
i mene su noćas tamo slali,
pušku mi tu dali
i rekli:
ubij,
pali . . .

Zadrhtao sam silno.
Plakao dugo.
Netko mi se narugô.
Kriknuvši,
odbacio sam pušku
i zasmijao se drhćući
otvorenih očiju
punih straha
snu.

ANTE PETRAVIĆ: O VLADIMIRU NAZORU

Već preko tri decenija — osim Tresića — nema snažnije pjesničke ličnosti, kojoj je palo na pamet da pjeva u staroklasičnim metrima,*) nego su klasični obrasci, u koliko se upotrebljavaju, nacionalizirani. Najednom ljeta Gospodnjega 1933. javio se je nitko drugi nego Vladimir Nazor sa zbirkom T o p u s k e e l e g i j e u staroklasičnom elegijskom distihu — na opće iznenađenje i čuđenje.

Što je u stvari? — Za proslavu stogodišnjice Goetheove smrti preveo je Nazor Goetheove R i m s k e e l e g i j e i prijevod štampao u »Novoj Evropi« (god. 1932. br. 3. i 4.). Milan Ćurčin ocijenio je taj Nazorov prijevod najboljim prijevodom Goetheovih elegija u našem jeziku — što stvarno i jest. Da se vidi vještina, točnost i pjesnička uspjelost toga prijevoda, evo ovdje IX. elegije:

Jesenski plamen bliješti na prijatnom ognjištu selskom;
Praska i prosiplje sjaj, kroz pruće stoji ga šum.
Razveselit će on me kô nikad još dosad, jer prije
Neg je izgorio snop, pepeo pokrio žar,
Doći će djevojka mila. Zaplamtjet će krljad i pruće,
Ugrijana će noć s radošću vidjeti sjaj.
Zaposlena će zorom da ostavi ljubavi ležaj
S popreta ognjišta tog mameći iznova plam:
Amor je laskaljki dao moć velju da iznova budi
Radost što istom ju sad pokrio pepel je lak.

Ovaj prijevod mora da je ostavio u Nazoru jak utisak, i njemu je nesumnjivo u ušima neprestano zujila muzika Goetheovih distiha, pa je došao do misli, da i on ostvari nešto slično. To i sam veli: »Nisam uzalud prevodio zatim Goetheove Rimske elegije« (Topuske elegije — bilješka str. 19.). Čak ima tih elegija sa zaključnim distisima 26, kao u Goetheovim.

Nazor, mada izgleda kao da ne podaje veliku važnost ovim svojim pjesničkim pokušajima, i makar nastoji da održi češće u njima šaljivi, čak podrugljivi ton, ipak — vidi se — drži do ovoga svojega pokušaja. To se razabire iz riječi u bilješkama: »Ipak sam pazio, da mi ti novi distisi sačuvaju šaljivi ton... Nastade neka vrsta pjesama što su, po formi, elegijske i antikne, a po sadržaju epigramske i moderne. Čudna rezultanta, za koju ne znam hoće li se svakom svidjeti...« (str. 19.). »Jesam li bio sretne ruke birajući — baš sada, u doba moderne metrike ili nemetrike — drevan klasičan stih? A kad

*) Ovaj članak zapravo je ulomak oveće književne studije o klasičnoj metrici kod nas.

ga već prihvatih, da li ga barem svladah, pa da mi ispadne pravilan, lagan i pokretljiv kao negda Goetheu? — Ne znam. Kazat ću o tome samo nešto. Gledah da udovoljim čak i cjepidlake: metričare, od zanata, i diletante. Oni će sigurno naći u ovim stihovima nepravilnosti koje skrivi moje još uvijek nedovoljno poznavanje svih tančina štokavskog načina naglašavanja riječi.. No neke preinake u shemama heksametra i pentametra učinih svijesno... Bojim se više monotonije i jednoličnosti, no odstupanja od davno uzakonjenih shema. A takva su odstupanja u ovim elegijama rijetka. Mislim da se koješta može, kada to ne vrijeđa naše hrvatsko uho. Carducci je potalijanio, ali radikalno, formu klasičnog stiha. Ne prevodim klasike, i ne idem za tim da povampirim u našoj književnosti drevne oblike. I ovaj je moj čin osamljen, nesavremen, individualan.« (str. 20.).

Ova popratnica Nazorova po svoj prilici zavela je jednoga talijanskog slavista, da mi jednoga dana posla gotovo čitavu knjigu (u rukopisu) o »Topuskim elegijama«, a iz te je radnje izlazio, da je Nazor unio u nas klasičnu metriku s ovim elegijskim distisima. Treba znati, da danas zbog fašističke ideologije sve što sjeća na rimsko, to je talijansko, a talijanski slavisti traže neprestano kod nas njihove književne utjecaje i ondje, gdje ih i nije bilo. Što se je prevario talijanski slavist, nema tu zamjerke, no što Nazor piše kao da je on unositelj klasičnoga distiha u naše pjesništvo, to malko začuđuje. Nazor se i šali, ali u toj šali ima nešto i ozbiljnoga samouvjerenja... No ostavimo to, a treba otvoreno reći istinu: Nazorove »Topuske elegije« nesamo nijesu donijele svojom pjesničkom formom ništa nova, nego su potpuno i bez razlike od početka do kraja jedan neuspjeli pokušaj, koji uzimljemo časovitom pjesnikovom aberacijom. Da je ovo bila časovita aberacija, to je već Nazor dokazao nizom pjesama o svojem putu u Orijent (u »Srpskom Književnom Glasniku« kroz god. 1935.), gdje se je već vratio na bolji put. Da »Topuske elegije« nijesu formom ništa nova, to je već dokazano prijašnjim razmatranjima kroz ovu radnju. A da su ovo potpuno neuspjeli pokušaji zaostali za sličnima, to je lako dokazati, ako se iznese nekoliko tih distiha, pa poredi s fragmentima sličnoga klasičnog obrasca prije navedenim — čak Ilijaševićevim:

Ja sam od kol'jevke bila romantična duša. Ja i sad
Volim mjesečev trak, noćnoga putnika pjev...
»Noćnoga?« — Na pjesmu mislim slavujevu. Oh, ja vam dakle
I sad (kada je svud kruti zavladao stroj)
Tražim plavi cvijetak Noválisev. — »Zar čak i ovdje?
Reuma i blato...« — Mulj ovaj je negdašnji cv'jet
Koji je cvao u lugu još mlade i nestašne zemlje.

— »O!« — Vi me shvaćate sad. Topusko ima svoj čar
I za onoga koga artritis baš ne muči. Mi smo
Sada na vulkanskom tlu. Mladost je Zemlje još tu.
Ovdje su izvori njene naivnosti i djevičanstva.
Pjesniče, od nje sam ja dobila čaroban dar.
Ima časova kada to blato zamiriše kao
Davni silurski lug, tráva i ptičicâ pun,
I stara se duša ljudska pomlađuje. Zapisja nosim
Kojim, u noćni sat, otvara čudo se to.
— »Gospođo!« kliknuh iz duše. A mlada i nestašna žena
Dajuć rastanku znak, pruži mi sobe joj ključ.«
(V. Romantična žena, str. 9.).

Heksametre, sad idi! U društvu s pentàmetrom možeš
Proputovati sv'jet. — Kao romantični konj
Viteza blijeda lica ponesi moj ushit; a neka
za tobom klipše drug, noseć na leđima trh
Sviju zemaljskih težina i sviju mi ljudskih slaboća.
Idi! A vidiš li gdje vjetrnih mlinova red,
Neka te smijeh i ruglo ne zastraši. — Ne boj se. Udri!
Sve na svijetu je prah i dim. Fantomi smo, svi.
(Zaključna elegija, str. 39.).

Ova knjiga stihova ne odgovara prijašnjem Nazoru, Nazoru Lirike, Hrvatskih kraljeva i Novih pjesama, jer ovo nije drugo nego najobičnije stihotvorstvo, staračko natezanje i danguba. Nazor je u jednom dijelu svojega pjesnikovanja dosta puta tvrd i oporan u stilu, nepravilan u rimovanju. Ali je ovdje oporost i nemuzikalnost prešla svaku mjeru. O kakvoj poeziji ni govora. Ne zaslužuje dalje govoriti o tome. Dobar dio ovih »stihotvorenija« mogao je Nazor zadržati za se, a neke stvari ne trpi ni najgora proza:

Zato, ja Vladimirus, vox vates et lux Croatorum,
Kome — kô Ahilu — kob petnu je žilu il kost
Stvorila ranjavu, eto, na ovome drevnom oltaru
Žrtvujem stvora, što lak hod mu je i žustar krok,
Papčiće, koje sam jutros na potoku oprao, zatim
Sve ih pozlatio, l'jep nek su od mene ti dar.
Spasi! Odmah ću na to, ja posljednji poganin, možda
Posljednji Latin ili Grk između Barbara tih,
Spjevat u slavu tvoju ep divan. Heksàmetri teći
U njem ko r'jeke će val. — Pa će i protivnik moj
Doktor Tresić da glavom olimpijskom zakima, klikne:
»Nazore, Pegazom, gle!, postao Quagga je tvoj.«
(Pred Jupitrovim žrtvenikom u kupališnoj bašti, str. 18.)

Reći će se, da je ovo sve šaljivo. Jest — ali iz nekih šalâ viri pretencioznost. Nazor jedino može sebi na obranu navesti Carduccijeve stihove:

Io degli eolii sacri poeti
Ultimo figlio . . .

S čime se svak neće složiti.

Kako se vidi, Nazorov izlet u klasični svijet nije ispao u njegovu korist; ili zapravo bio bi ispao, da je to bio prvi pokušaj uvođenja klasične metrike kod nas; ali poslije svega što je za vijek i pô u tome pogledu kod nas učinjeno, ovo je bila jedna aberacija, koju je ovoga puta skrivio Goethe. S ovakvim aberacijama pruža Nazor prigodu, da ga podcijene i proglase »prvim pjesnikom drugoga reda« (Pandurović) — inače netočan sud srpskoga pjesnika i kritičara o hrvatskom pjesniku.

Kroz zadnje godine dao se je Nazor na pisanje članaka, u kojima nastoji iznijeti svoje metričke poglede, istaknuti svoje stihovne teorije, razviti poglede na ritam i rimu u svojem pjesnikovanju. U tim člancima, kojih ima nekoliko, naći ćemo mnogo toga, što objašnjuje pjesničko djelo Vladimira Nazora, čime olakoćuje posao svakom književnom kritičaru i historičaru, koji se bude poduhvatio da prikaže i ocijeni Nazorovu poeziju. Ali je tu mnogo šta izneseno i istaknuto, što nikako ne stoji, ili je Nazor na krivom putu, pa je red ispraviti neke stvari. To je pogotovo od potrebe, jer ova radnja ima naročitu svrhu, da objasni i ocijeni neke metričke teorije i stihovne pokušaje.

Prvi je Nazorov članak ove vrste Equus Quagga ili nešto o mojoj merici (Hrvatska Revija — br. 3 — god. 1932.). Nazor ne piše ovakve članke književnonaučnom metodom, nego voli uvrštavanje različnih razgovora s različnim licima ili pričanje zgoda, koje se razvlače do mučnih utisaka. Umjesto utvrditi, da mi nemamo nikakve knjige, koja naročito raspreda o teoriji naše metrike, Nazor voli iznijeti čitav razgovor s Natkom Nodilom: »Davno je to bilo, možda još godine 1909, kada sam se jednom — u tadašnjoj Bregovitoj ulici pokraj Uspinjače, u prostorijama Društva hrvatskih književnika — našao slučajno i za prvi put oči u oči s Natkom Nodilom. Starac — već obučen da izađe — omjerio me pogledom pa će mi odmah:

— A, Nazor! Recite mi, molim Vas, mladi gospodine, ima li jedna naša hrvatska metrika?

I ja, koji sam se — s obzirom na našu metriku — osjećao uvijek pun grijeha, u prvi se čas gotovo smetoh. Jedva se snađoh i odgovorih:

— Rekao bih da je nema.
— A onda? Po kojoj gradite stihove?
— Po nekoj svojoj.
Sada se on zamisli pa mi pruži ruku i reče odlazeći:
— I ne preostaje Vam drugo.

Taj je razgovor potrajao nekoliko trenutaka, i palo je samo nekoliko riječi, ali me se je i to duboko dojmilo.«

Prema tome i Nodilo i Nazor mislili su, da moraju postojati pravila, po kojima treba graditi stihove. Nodilu se to može ne zamjeriti, jer je bio učenjak, a ne beletrist, ali Nazoru da. Nego srećom Nazor nije gradio svoje stihove po nekoj pisanoj teoriji o metrici, nego »po nekoj svojoj«, i srećom pjevao je po onoj Goetheovoj »Ich singe, wie der Vogel singt, der in den Zweigen wohnet«; zato je i postao jedan između nekoliko najboljih novijih hrvatskih pjesnika. Stoga — ne poznavajući nikakvih metričkih pravila kojih bi se bio držao, da ih je bilo — postupao je ispravno. »Ja, sam — jer su mi tadašnje slovnice i rječnici mogli malo pomoći — prisluškivao i nadalje pjevanju ptičâ na stablu nasred svoga ostrva ulazeći polagano i s mukom u sve dublja područja naše štokavštine. Nemajući od koga i od čega da što naučim, stvarao sam sâm svoju metriku, pa držim da sam s pravom onako odgovorio, godine 1909, Natku Nodilu... Ja sam dakle — sve do svog susreta s Natkom Nodilom gradio stihove i ne misleći na pravila kakve naše metrike; gradio sam ih instinktivno, intuitivno, a pod uplivom čakavskog narječja, kojemu se — po mome školovanju i po okolini u kojoj sam živio — nisam mogao ni znao nikako oteti, kao i pod uplivom lektire talijanskih pjesnika, kojom sam se onda najviše hranio. Tek su me Nodilove riječi mogle potaći 1911. — kad je moja L i r i k a bila već izašla — da svrnem svoju pažnju na svoj način građenja stihova i da ga kritički promatram.« Ovo je sve vrlo dobro i točno, i ovakvo držanje dalo je najbolju liriku Vladimira Nazora. Nikakve slovnice, nikakvi rječnici i nikakve pisane teorije o metrici ne bi bile pomogle ostvariti poeziju, da je nije bilo u njegovoj duši.

Jedna druga teškoća mučila je Nazora: Nazor je rođen i odgojen u obitelji, u kojoj se govorilo talijansko narječje mletačkog žargona. Učio je škole u okolini, gdje je vladala i vlada čakavština. Proživio je svoj vijek u krajevima, gdje opet prevladava ili čakavština ili kajkavština. Dvostruka nevolja za pravoga pjesnika, koji hoće da pjeva u štokavštini. Mi čakavci, ako se ne preselimo u štokavske krajeve, nikada ne možemo da priviknemo uho točnom štokavskom akcentu, ma koliko se mučili učenjem gramatike i rječnika. A Nazor k tomu nije dobro poznavao ni čakavski akcenat, pa odatle nastaje dvostruka

teškoća, kad hoće da se poda točnosti u štokavskom naglašavanju. To nepoznavanje čak i čakavskog akcenta otkriva sam Nazor u nekim svojim navodima: on naglašuje »čimäk« gen. »čimkä«, a akcenat je čakavski na srednjedalmatinskim otocima na predzadnjem slogu. Čujem, da su mu za istarske čakavske pjesme drugi označili akcente. Ova borba pjesnika, koji osjeća da mora pjevati, s akcentima, ili točnije s ritmom, koji bi htio postići u stihu, dovela je Nazora pred par decenija — kako sam ispovijeda — do silne preokupacije oko vanjske forme, zapravo oko ritma i rime u njegovim pjesmama. I što je dalje išao godinama, to je sve to više pazio na te formalnosti, koje nijesu bitne pravoj poeziji, tako da je i sâm došao do ovih samoopažanjâ i samospoznaje: Dok mi ide od ruke naučiti sve više jezik i graditi sve lakše stihove po tvrdim pravilima štokavačkog naglašivanja, sve sam više nezadovoljan, jer se više i bojim, da će mi ta pusta pravila sapeti na koncu stihove, ukočiti mi ritme, odrveniti najsočnije izražaje, pa da će se jednom i moja gospođa nimfa Kalipsa prometnuti u kakvu još uvijek »uzoritu«, ali mnogo hladniju i bljeđu boginju, koja i ne može učiniti nekoga vječno mladim.«

Nešto je slična kod Nazora i s rimom, o čemu je napisao čitavu raspravu »Ave, o Rima« (»Hrvatska Revija«, br. 6. i 7. god. 1932.), koja nakrcana svakojakim navodima iz pjesnika naših i tuđih konačno ništa ne kaže, i kad se ta tobože studija, esej (što li?) pročita, ostaneš začuđen nad njezinom prazninom. Sve je to, kao i onaj prije spomenuti članak, napisano lijepo, zanimljivo, iskićeno, ali stvarno ne kaže ništa. Ona pak umetnuta zgoda na braceri od Splita do Brača (str. 379., 380. i 381.) graniči s neknjiževnom vulgarnošću.

Kao s ritmovanjem tako je Nazor vodio tešku borbu i s rimovanjem. Dobar dio svoje prave nadahnute poezije, u kojoj je Nazor nadahnuti pjesnik, nije rimovao, pa to ništa nije oslabilo njezinu ljepotu i umjetničku vrijednost. Zadnjih godina Nazor pazi sve to više na rimu, a ipak to nije ništa povećalo uspjelost i napredak u njegovim novijim pjesmama prema onima od prije, jer ne stoji pjesnička ljepota u rimi, kad ona nije pravilna i muzikalna. Ali kad se upotrebljava, onda ona treba da bude pravilna i nebanalna, onakova, kako je to Matoš neprestano isticao — što u Nazora u većini slučajeva nije. Jer rima je jedan nakit uveden u crkvenu latinštinu kroz srednji vijek, i ona je u neku ruku imala da nadoknadi opadanje ljepote prema starijoj latinskoj klasičnoj poeziji. Iz crkvene latinske poezije prešla je ona u novoromanske jezike, pa i u nas u primorje. Za čudo da Nazor nije zapazio jednu stvar, ili nije htio, jer nije mogao da na nju pripazi: to je pravilnost rimovanja u talijanskoj poeziji. Nazor ima

pravo, što ističe, kako talijanski, »endekasilab« (jedanaesterac) bilo rimovan, bilo »versosciolto« (nerimovan), nije nikada monoton u padanju akcenata na istom mjestu u svim stihovima. Štaviše, ta tobožnja nepravilnost, u stvari muzička šarenilost, još više ugađa uhu nego li monotono padanje akcenata uvijek na istom slogu u stihu. Uostalom to nije samo kod talijanskoga endekasilaba, najobičnijega talijanskog stiha, nego je to isto i kod našega narodnog deseterca. O tome su već dovoljno pisali u Radovima Akademije Adolfo Veber, Luka Zima i Tomislav Maretić, pa je isticanje toga sa strane Nazorove bilo suvišno. On je time htio opravdati tu neredovitost naglašivanja u svojim jednakostopnim stihovima. No to je suvišno, jer se ta neredovitost najviše zapaža u knjizi H r v a t s k i k r a l j e v i (izdanje Mat. Hrvatske, 1912), a ipak je to kao cjelina, uz L i r i k u i N o v e p j e s m e, najuspjelija knjiga Nazorove poezije. Nego, preko čega je Nazor mukom prošao, to je, što nije istaknuo činjenicu, koja se u novoromanskoj poeziji podrazumijeva, da se ne smije rimovati na pr. dana i poljana itd. Nesumnjivo inspiracijom, snagom svojega idejnog zamaha i pjesničkog izraza Nazor je veći pjesnik od Vojislava Ilića u shvaćanju pjesnika kao nekog »vatesa« (proroka) nacionalnoga, ali je Vojislav Ilić veći umjetnik u smislu artizma, jer je bolje uspio u jezičnoj istančanosti i muzičnoj savršenosti stihova i u provedbi pravilnog rimovanja, pogotovo u plastičnosti.

Ali Nazor ne spada u ovu radnju samo za to, što je ispjevao T o p u s k e e l e g i j e, već i po svojem prijašnjem pjesnikovanju. On sâm piše: »Ali ima u mojoj »Lirici« jedan stih što sam ga mnogo upotrebljavao već u »Slavenskim legendama« (Zadar, 1900) i što ga kod Begovića nigdje nema — a to je neka vrsta heksametra, prvi — možda — konjić iz moje vlastite štalice, na kome sam — još mlad i zelen, a željan prostora, sunca i zraka — preskočio prvi put sve plotove metrike i sve zapreke rimovanja, da ga zaigram — na otvorenu — po miloj volji . . . I sam ne znam od kuda mi taj »stih« zapravo dođe. Od Vojislava Ilića (— »Na cvetnoj obali morskoj oni su sedeli često« —), od Silvija Kranjčevića (— »On je visio gore o tvrdom drvetu krsta« —) ili od Tresića Pavičića (— »Oblaci ružični, tanki, fantastični plavilom plove« —) ma baš nikako . . . Po vremenu kada sam te heksametroide počeo pisati, pa i po njihovoj gradnji, rekao bih radije da sam ih primio od Carduccija i od D'Annunzia; a i to samo donekle.« (»Hrvatska Revija« — br. 3 god. 1932 str. 151 i 152). Ima utjecaja u postanku Nazorova »neke vrsti heksametra« i prvih (Vojislava, Kranjčevića i Tresića) i drugih (Carduccija i D' Annunzija). Ali, jer je Nazor znao, da taj »neke vrsti heksametar« samostalno izradi i zgodno upotrijebi, kad su osjećaj i misao tražili adekvatan izraz, tuđe

utjecajno podrijetlo u tom stihu ne umanjuje umjetniču vrijednost čitavom nizu njegovih pjesama ispjevanih u tom stilu. Možda Nazor nije svijestan svega toga, ali je činjenica, da je on i kasnije (»Nove pjesme«) podlegao heksametričnim formalnostima Kranjčevića, a ipak je on tu svoj pjesnik, kao što je Kranjčević donekle prihvatio neke stihovne formalnosti Vojislava Ilića, da ipak ostane i u pjesmama takve forme velikim pjesnikom. Evo nekoliko primjera toga iz Nazora:

Šutite! — Ja ću vam reći, kada se rodiše oni,
Otkud su, i koje majke junake takove doje.
Rastrgni hartiju lažnu! . . . Gledaj za stopama njinim
Trajniji znakovi bliešte i tvrdi pečati stoje.

Jedan od njih dugo već spavao u crnoj liti,
Što more vodama bije i šiba vjetrnji bič;
Ustade nad njivom našom kô oluj proljetnji prođe
I legne. Nanovo sad ga uspávljuje galebov krič.

(»Heroji«, str. 84)

Srebrni slapovi buče na pragu pomamne Krke,
Ruše se vode brzice s dalekih grebena gorskih,
Šumore zelene grane sred slavonske prašume mrke,
Krkoče valovi morski;

Pukla je rakama ploča, i vjetrina iz spiljskog hlada
Jurnula niz brieg je, u zrak vinula usklik je svoj:
Mnoštvo se drevnih glasova i muklih vapaja sklada
U gromki i snažni poj.

(»Naša pjesma«, str. 63)

Sve ovo podsjeća na versifikaciju Vojislava Ilića i Silvija Kranjčevića, ali nikako i nimalo na Carduccija i D' Annuzija.

Već u »Slavenskim legendama« (1898—1900) izdanim u Zadru god. 1900 Nazor se je poslužio heksametrom, ali ne onim po pravilima u Tresićevu pogovoru »Glasovima s mora Jadranskoga«, niti po onom ritmički jednakom i pravilnom u svakom stihu Vojislava Ilića, nego »po nekoj svojoj metrici.« Uspjelost i ljepotu toga nezavisnog Nazorova pjevanja dokazuje najbolje, ako se navede samo jedan fragmenat:

Mirilo široko polje u jutrnjem zraku. Niz rieku
Šuštale topole vite. Sa onih ravni, s dalekih
Bregova tam' na obzorju, s obala strujeće rieke
Dizala laka se magla, kroz koju mlađanog sunca
Teško prolazio tračak ljubičastu koprenu protkav

Od one lagane pare. Budile hitre se ptice
Te, regbi, prenu se nešto u gustom plotu, med cvijetnim
Šipragom i na visokoj topole grani.
Koracô božanski Putnik po drumu. Promatrô guste
Kupine crvenim plodom; tananih jela,
Omòrika i hrašća mrke šume na gorju dalekom.
Gledao kako se krdo lienih volova
Po rosnoj raspršilo travi, a do njih pomamni vranci
Nozdrve šire, pružaju duge vrate te snažnim
Strastvenim hrzajem jure niz pustu ravan, visoke
Preskakujuć plote, harajuć travu, kršeći ploče
Kopitom jakim.

(»Dabog« II. str. 16)

U ovoj su formi ispjevani (u »Slavenskim legendama«) još: Davor, Stojanbog, Dunaj Ivanović, Sepont. Kako se vidi, Nazor se ne drži heksametra, već prema potrebi izražaja, on ga prekida katkad s petom stopom, a onda ga izmjenjuje s poluheksametrima ili čak s dvije stope. Jedini put u »Stojanbogu« dva ulomka su u samim heksametrima. Nekoliko puta pravi »heksametroidske« strofe s rimama (u »Davoru«, »Stojanbogu« i »Dunaju Ivanoviću«). Inače Nazor u ovom oživljavanju praslavenskoga svijeta upotrebljava u drugim legendama naš šesnaesterac s rimama, koji se osim u našim bugaršticama nalazi u narodnim pjesmama svih slavenskih naroda (Luka Zima: Nacrt naše narodne metrike. Rad 48 i 49.). A ipak, ma da je šesnaesterac naš i općeslavenski stih, rekao bih, da je Nazor bolje uspio izraziti se u »heksametroidskim« stihovima.

Ovaj i ovakav »heksametroidski« stih složen od Nazora »po nekoj njegovoj metrici«, a stvarno odgovarajući vrlo zgodno i uspješno njegovim epskolirskim potrebama izražavanja, neskučen od prisilnoga rimovanja, još će bolje odskočiti usavršen u zbirci »Lirika«, u kojoj od 182 strane nalaze se 31 pjesma u »heksametroidskim« stihovima na preko 80 strana. Nazor je usavršio svoju »heksametroidsku« formu i došao do skladnijega izražaja:

Zahrzô konjic je; vjetar kosu joj rasplete; miris,
Gukanje, grgolj i žubor dušu joj prenuše plahu.
Ugodan proleti srh joj cijelim tijelom mladim.
Osjeti sve milije i slast slobode, zdravlja, života.
Osjeti da čest i ona te liepe prirode jeste,
Da krv joj kipi kô vino mlađano, da čest je bujne
Raskoši štono je kruži, da mladost božanski dar je,
A svijet vesel i lijep.

I lijepa godiva srknu mirise, uspravi tielo;
Za grivu konjica stisnu, đipnu kô pomamna, kriknu,
Sva rosna, sretna, rumena.

(»Lady Godiva«, str. 87)

Čitav ciklus »Biblijske legende« ispjevan je u ovoj izražajnoj formi »po nekoj metrici« sretno od Nazora pronađenoj za ovakvu ličnu epskolirsku poeziju:

Zborila Marija, liepa grješnica, u čijim zjenam
Driemaše pepel divljijeh strasti, tinjala vatra
Ljubavnog ushita: — Nujan, sestrice, bijaše suton
Kada ga sretoh na drumu k tihom što Magdalu vodi.
Ja sam pala pred njeg'va koljena, i moje grješne
Usne se dotakle tada skuta haljine biele.
On mirno položi ruku na moju prignutu glavu.
Bijaše sutonsko doba. Oj, onaj mir, onaj sveti
Pokoj, što od tada vlada u srcu momu!
Sladak bijaše žubor njegovih riječi. Ne znam
Što mi on reče, al tada izli se nebeski melem
Na moje krvave rane.
A sada leži u grobu, u hladnom tamnome grobu
Udova ranjenih onaj, koji je lutô po žalim
Jezera i Galilejskim vesima zboreć o dobroj
Vijesti. Probiše ono srce mu veliko, one
Bijele ruke, što hljeb su na gori lomile puku
I noćni stišale vihar . . .

(»Žene Galilejske«, str. 125)

U nizu pjesama: Robovi, Legenda, Pjesnik, Medvjed, Kip, Poruka i Exodus načeo je Nazor pjevanje u »heksametroidskim« strofama s rimama u maniri Vojislava i Kranjčevića i nastavio su par njih u »Novim pjesmama«, od kojih sam već naveo četiri strofe. Iako su i ove pjesme uspjele, ipak je Nazor samostalniji, snažniji izražajem, uspješniji emocijom u svojim slobodnim heksametrima. Naprotiv u »Io Peanu«, »Čvrčku«, »Konjiku« i sličnim, gdje se je manje vezao za pravilni ritam i rimu, više privlači i jače se doimlje.

Dva decenija su prošla, otkada je Nazor napustio »heksametroidsko« slaganje stihova, da ljeta gospodnjega 1933 napravi pokušaj s pravilima propisanim elegijskim distihom, koji je ispao — kako smo već vidjeli.

Glas je tvoj ječao
s pljuskom mora,
u vrutku srebrnom
tvoje tijelo, koralj crveni, radosti se otimalo.

Sitni vali
slijevali se u moju stopu,
u pijesak udubenu.
Do jednog sam primio.

Zašto su me tvoje oči dozivale,
zvijezde na zlatnome koralju.

Kao uvijek čekao sam:
samo zaveslaj
— i približit ću se,
samo travku da iščupam u dubini,
samo . . .

Tebe nije više bilo,
a ja po svim uvalama noge izranio.

Kao uvijek
propinju se vali na pržini,
— plavi konji grivom zamršenom —,
naigraju,
i povuku u uravnjenu pučinu.

Tanak sprud tek ostane.

Kad su proljetne tišine, podremkuju Kazo i Loja pred kućom prema suncu. I sve je pohodila pospanost. Sve puže lijeno sa suncem u mlakoj sunčanoj tišini koja se spustila na krševitu zemlju u rijetke krošnje bajama, jasenova, lopočika, među bezbrojne zidine i staze obrasle kupinama, kao jedini raskoš. Isparuju isušena đubrišta na dogled gladnim kamenitim njivicama.

A sve je rastočeno od ljudi kao mrcina od bakterija.

Ovako uz pospanost iz cvrčećeg želuca, ne imajući čime da ga se smiri, i u smrt bi bilo ugodno krenuti.

Razrovanom državnom cestom prolazi momak. Isturio junački kosu ispod nove crvenkape, a krupne ručetine utekle mu iz uskih rukava zamašćenog haljka. Ide on tako pod novom kapom ponosno i dere se:

U nedilju potukle se cure
Za škatulu crvene piture . . .

Razmahuje on tako bikovski obijesno i kvari tišinu.

— Odnija ti vrag grlo! mrmlja Loja.

A tu preko dvorišta, u krovinjari, jaukne katkada Stožerovica, u porođajnim mukama od sinoć.

Kazo se pružio po zemlji. Priljubio se uza nju pa lovi sne; pusta zemlja i sunce. Loja se naslonila leđima i glavom na izlizanu lopočiku. Iz žutog lica luđački bulje u sina Traju, koji sjedi na zidini uz put, ispaćena lica, u dubljem snu od sna.

Dane i dane kunjaju ona i Kazo na suncu ili uz vatru. Tako se štede životne sile. Kao gušterica zimi. Pura, i ječmeni kruh, grije — kad je ima. A to je rijetko. I tako tijelo traži toplinu sunca, opire se pokretanju. Ej, prijatelju moj, ne dolazi se tako lako do jeseni i do božića; drijemajući ovako u gladnom zimskom snu. Ako vinograd i njivica što pruže, tad se, u jeseni i o božiću, uz krajnju žrtvu može omastiti brk. Iako malo puta, to podržava život kao jedini smisao, podgrijava ga.

A gluhonijemi sin Trajo, osamnaestogodišnjak, sjeo je, dakle, uz put na zidinu pa tucka jednolično kamenom o kamen i mumlja buntovno. Od vremena na vrijeme krikne piskavo:

— Uu, krikruu, krikru . . .

Svojim velikim dječjim očima plašljivo prati svaki mig očev da uzmogne na vrijeme potprašiti pete.

Ometa im san.

Dvadeset i osam kilometara od kuće do grada i nazad, dvanaest sati rada u tvornici tjestenine — osam dinara nadnice. Tako je Trajo

putovao mjesec dana uporno, strpljivo kao magarac teško natovaren životom. Večerom se vraćao blijed, poklecujući omamljen od umora. Nadao se da će na koncu mjeseca moći kupiti novu kapu, a, možda, drugi mjesec cipele i tako redom podignuti ugled, pa nedjeljom poći do krčme uz crkvu da bude ravan ljudima. Ali maćeha i otac našli su uvijek načina da mu veći dio odnesu. Ovaj put oduzeli su mu sve i pojeli bez njega i maloga Mraćana i Zorke, gladno stisnuti u kut da se sačuvaju od tuđih očiju i želja. Zato Trajo neće više da ide na rad. Pretvorio se, izvan svačijeg očekivanja, u jogunastog mazganca. Zato mora da se drži podalje od oca i kuće: poznat mu je bijes kojega jauk raspiruje, kad se mlati do smrti. Ali prati oca i maćehu vazda i nastoji im ogorčiti život zagonetnom upornošću bez riječi.

Prolazi tako vrijeme u jaucima porodilje i jednoličnom kuckanju Traje, koji Kazu ne smetaju u hrkutanju ni Loju u snenom gledanju.

A sunce lagano puže.

Sve može da bukne u bijes, od glada.

— Uuu, krikruu, krikruu... raskrivi se Trajo očajno, jer tuckanje ne pomaže.

Loja samo trepne očima prikupljajući novu strpljivost, nov drijemež.

Iza leđa Loje, iznad zida, pomole se dvije čupave glavice, dva voštana zamusana lica, a čini se u raspadanju su, gnjila su. Pređe dvoje djece oprezno preko urušenog zida i uprcaju kući. Malome Mraćanu namiguju stražnjice između zavjesa od šarenih razdrtih krpa, a mala Zorka, uzbuđena poduzećem, stisla je grčevito mršave sitne šačice i isplazila u šilj jezik, a okuplja oko sebe masne krpe suknjice da umanji golotinju. Osokoljeni su bili tišinom, nepomičnošću roditelja. Brzo utonu u čađavi mrak kamenjare u koju nisu već dva dana ulazili.

U nedjelju nastala je jača svađa. Loja je slatkom brigom izvabila od Traje novac na brojenje, pa strugnula u kuću i zatvorila se. Trajo jurišao na vrata kamenjem hoteći ih provaliti. Tada je priskočio Kazo da brani svoja vrata. — Dugo su razmahivali jedan drugome šakama ispred nosa i nagibali se odvažno napred. Trajo se zbog gledalaca brzo primirio, stidljivo i nešto previše pitomo. Takav je on uvijek: plane, pa padne, zvijerajući očima po prisutnima kao da pita: bilo je ružno? Nadao se uzalud da će kasnije dobiti barem dio.

Sad neće više na rad. Neće, pa neće — Odmahuje rukama, trese glavom izrazujući odluku. Velike njegove dječje oči dobivaju pomalo zloban izraz.

A Kazo bi odmah mlatio, bez uvoda.

I sada Trajo od susjeda stidljivo očekuje zalogaj. Po više dana

pročući pod zidom u ogradi zavidno prateći okom kosa veseljaka kako u smreki zoblje smrečke. I on, Trajo, pokušava s njima da utaži glad. Ali ovih zadnjih dana zaintačio je da se sveti. I uznemiruje svakako.

On gleda sa mržnjom maćehu Loju, jer zna da je od nje veći dio zla. I kucka i kucka ustrajno kao da obrađuje za rok.

Loja zaklopi oči.

— Uuu, krikruuu... krikne Trajo najzad očajno i lupne onim kamenom o tlo pred Loju.

Ona zatrepće očima i pogleda ga isprva pospano, a zatim, naslonjena onako na drvo, luđački zamišljeno. Oči utopljene, virile su iz prazna želuca, iz isušenih, crnih kao staro drvo, ruku, prsiju, lica.

Kazo prokašljuje iz suha grla i ne miče se onako splasnut na zemlji.

— Aj, živino! — Loja se mučno pridigne i dohvati kamen. A Trajo, osvjedočen da je imao uspjeha, nastavlja tuckati pojačano, i kezi se pogledavajući zlorado u kuću gdje su Mraćan i Zorka u poslu...

Susjed Toko dođe šetkajući niz progon i prokašljujući kao obično. Kao hreb, kao panj čvorav je i čupav. Zasjedne svečano na zid. Zijevne. Prekrsti na prsima ruke, na kojima se svjetluca stara nečist izglađena po džepovima, i razgleda naokolo tražeći o čemu bi progovorio.

— Aj, haaj... hraa... izhrakne na dugo i izbeči se. — Taako, doda zaključno.

Trajo pojača kucanje da i Toku obavijesti o nepravdi.

Toko ga pogleda prezirno. On je uz roditelje. Ima i on petero žive djece, a osmero mu je do sada umrlo. Jedno od tih požderalo mu je prase dok se žena pod zidom naslađivala suncem i pujanjem. I juče je jedno otišlo. Uklonilo se da poveća obrok pure svojoj braći. Proždiru nezasitno puru ti trbuščići, a svi su kržljavi kao trnjika. A kako i neće, kad se meso, mlijeko, jaje ili med odmah proda u grad, a kupi se pure i pure od koje se nadimlje trbuh, a djeci u školi smuči se često, pa prave velike žute lokve, a lice im blijedi i koči se nekako, postaje staračko. A i kad bi je bilo svaki dan.

A Toki jutros ponos iz želuca punog pure, pa gleda kritički.

— A šta ti to! mahne rukom prema Traji.

On ništa.

— Prkosi?

Loja sažme ramena i gleda kao uzeta.

— Ti si saranio; da bi tako i ja!

Kazo se digne na lakat:

— O, to si ti! Kućeš?

— A evo nikud... Malo ću ovamo gori, mahne glavom prema komšiluku Jose.

Iz svega Toke sija svečana radost: on je sahranio.

Kazi blistaju oči zlobno:

— Šta ti je od Jokare? Je li se utišila?

— Ah! Eno nariče po vas dan. Zapada mene to. Eh, da ku' će. Miti je vinom, kuvaj paštu, pirinač, sve zaludu; a da! — Toko raskošno izbacuje imena ovih đakonija.

— Tobože žali! nasmije se Kazo lukavo — Tobože žali, a naljoska se svaki dan, a!

— Nu, nu, a da kad će se čovik napiti, ako ne na te prigode.

A Kazo se zanima pobliže milom stvari:

— Pije li litru?

— Eh, a ne mal ne dvi.

Kazu razdraga predodžba divnog posla, pa živahno sjedne i nasloni se na ruku.

Mali Ante Tokin preminuo je juče. Otegao se pod lopočikom kao pile. Vukao se u vrućici, sa velikim čirom pod vratom, desetak dana, pa najzad svršio račun. Toko je posjekao dvije bajame, prodao drva, pa dobio za vino i nešto pašte, da se počasti sahrana i utješe roditelji. Žena nariče, jede i pije, a on, kako je i red, sa razumijevanjem raspolaže zalihom; bogataški je drži u svijesti i nadimlje se vrhu nje. Da je i kuću prosuti kad je s razlogom.

Odavno svrbe Toku ruke i na ono hrastića u docu; ali počekat će još temeljitiju prigodu. Da zašto je drveće nego da se posiječe! Kazo je lane, kad je sahranio Mandu, prodao njivicu da ne bude zadnji. Sijeku oni drveće razdragano i važno, kao djeca kad im je povjeren posao velikih. A drveća sve manje, pa će se naskoro morati jako smanjiti smisao života. Tako katkada prodade i zadnje zrnce žita ne mogući odoliti čežnji za čašicom. A nije to čežnja za čašicom nego da uđe u toplu krčmu, među ljudima da posjedi, da izvadi svoj novac i plati. Svoj novac, to je ono! Jer nije čovjek ko ne ide u krčmu, nego je samoživa škrčina.

A Toko se danas digao na visinu.

— Ne dimite, a? — upita on.

— Ajde, loži vatru — kaže Kazo Loji sa izrazom mirnim, kao da je to njemu moguće, navjesiti lonac pure, kad zaželi.

Loja ne trepne okom.

Stožerovica uto jekne jače, prodirno.

— Ujme Isovo, ajde, ajde, ujme Isovo! zavapi primalja iz krovinjare.

— Biće opet žensko! izbaci Toko prezirno.

— Nekoliko žena stvorilo se tu odmah i desetak prpaste djećice. Uzalud su ćulili oni prije satove tu; kad im je dosadilo, sašli su na gumna da uživaju sunce i tako izgubili zabavu.

Mrkan Stožer ima četiri kćerkice. Nadao se svaki put sinu... Od rana jutra do kasne noći ruje u polju, vuče nešto i oprema, a oči mu zabrinuto vrebaju — zlo ili dobro; bojati se kakve nesreće: a vrebaju sa svih strana. Nikad ne znaš što Bog misli. Od rada i štednje ostario je mlad, osušio se kao bakalar, i zapustio se, orunjavio. I tako uspije da gotovo cijele godine priskrbi kruha, a ni pure mu ne ponestane baš često. Pa sad hoće da mu ima ko naslijediti to zavidno dobro.

I tako cijelo selo radoznalo očekuje porođaj.

Mrkan se pretvara da mu je stvar ravnodušna. U ogradi sijeće jasenje da smogne poslastice za rodilju. Zaklaće i onu staru ovcu za koju se boji da bi mogla svaki čas otegnuti papke, tako je olinjala, pokunjila se, i prokašljuje.

Pogledava Mrkan nemirno i naginje uho prema kućama očekujući glasnika.

A onamo na tlu prostrte vreće i nekoliko žena njeguje rodilju. Prevrću je, tresu njom kao vrećom neće li ispasti iz nje, baju. Mnogo djece porodila je sa teškim mukama, jer je slaba, satrta malarijom.

Desetak žena i djece poredalo se u krug i isteglo vratove pa promatra. Kroz ogradu od letava gleda začuđenim naivnim očima steona krava tu čudnu gužvu, a mršava prasica u kutu iza ognjišta rokće i otpuhuje.

Loja načulila uši prema toj strani i spremila se da ustane, Kazo i Toko umukli su, a Trajo ne haje nego za jedno, gleda s posmjehom u svoju kuću i očekuje događaj, od Mraćana i Zorke.

Iz Mrkanove kuće izađe sestra mu, stara šepava djevica Lala i lamajući rukama iza svega glasa zakuka:

— Jadan moj brate, za koga raadiš! Kukavan mi braate! Razniće tvoju imovinu, razniće tvoju didovinu! Kuku nami, kukuuu...

— Dvi ženske! Blizanci! zakriče djeca podrugljivo.

Loja se makne teško iz svoje pospanosti, pa otšeta rodilji njušeći zanimljivu zaposlenost.

Kazo se nasmije tvrdo:

— Ha, ha! Na vitar s njima! Šta će mu tolike dvocive!

— A, vraga bi im naškodilo ovo mlakoga ćuha, prosudi Toko stručno. Zatim se iskašlje i pljune, pa odnese dalje bezoblične ižicane opanke, gledajući ih zabrinuto, pazeći da mu labava oplentrina ne zapne za što. Onako pognut, otrcan, obučen kao djetešce u usku

zgužvanu pamučnu odjeću, šmrčući, pušući, u vječitoj nazebi, prolazio je između krivudavih zidova iznad kojih se na rijetko nadvijaju trnovite bajame i nerodne masline, noseći sa sobom svoju žalosno-radosnu svečanost koja prši svukud iznad sivila kamena.

Poskakuje on cifrasto, jer zna da ga sa više strana prate radoznale oči. Iz čađavih kamenih rupa proviruju glinena, suha lica žena. Svaku kretnju na putu prate one, vječito besposlene, željne šarene novosti. A Toko koraca dalje. Baca zamišljene poglede po kršu i razmišlja, tobože, o rodu maslina, o žitu u docu, o gori po ogradama. — Sve se obrijalo; kad samo drvo može da dade koju paru. Već je sve golet, kameno more. — Ne misli to Toko. Kamen se dao u rast, zaključuje.

Naljuti se kad opankom smeči dječji trag:

— Gadež, sve otruje i uništi! Ne dade živiti gadež! — Toko je u svakoj prigodi očitovao svoje neraspoloženje prema djeci. Njemu se činilo da su djeca najveća smetnja ljudima na zemlji. Ne može ti ostati ni voćka ni bajama, u sve dirne, gadež.

Loja je pomogla primalji otpremiti jedno dijete. Najzgodnije je da ga se iznese onako vlažna na vjetar, ali je sada vrijeme nepogodno, pa su mu ostavili otvoren pupak . . . Ugasilo se ono kao uljenica lagano. Zatim je, otirući o pregaču ruke, prešla šepečući preko dvorišta kući. Odobrovoljena je, jer je neko trebao njezinu pomoć, jer je mogla da učini nešto korisna. Ne pruža se često prigoda.

Kad ona na vrata, a mali Mraćan i Zorka izlete iz mraka, pa kao miševi za kuću među zidove.

Loja utrča, gonjena zlom slutnjom, i odmah istrča.

— A joj, a joj — rukala je — a joj njima . . . Košćate crne ruke krilila je kao operušane kreljuti.

Kazo sjede:

— Šta je; koji ti je đavo?

— Pojedoše sve brašno. Do zrna su polizali.

— Brašno! Hm, kako to!

Kazo ustane i ušeta se nervozno, zamišljeno. On je tu mogućnost da ruča osjećao kao blagotvornu uzmisao, kao smisao dana, a sad najednom sve je srušeno. A dugo su se odlučivali kad da skuhaju tu šaku pure, što je imaju od zadnje kupovine. Glad je lakši kad znaš da ga možeš u svaki čas prekinuti.

Trajo se uto pomaknuo u povoljniju udaljenost. Lice mu je sjalo od zadovoljstva.

Loja se ustrčala, uzvrpoljila. Najednom zgrabi oveći kamen i baci ga na Traju. On sabrano propusti kamen i ogleda se kao da bi

i on nju poslužio jednim. Ali se predomislio i pođe Josinoj kući. Zadovoljio se kaznom: i oni će danas gladovati.

A Loja zađe među zidove i gomile, ruševine i đubrišta, što su se natisli svukud oko kuća, u potragu za Mraćanom i Zorkom.

A u Jose skupština, po običaju.

Trajo se naslonio na Josin prag pa gleda stidljivo u mrak, gdje se Josina žena ugnijezdila u gomilu prnja naslaganu na uzvišen pod, kako je to Joso izumio, kao kraljica. I ona je porodila pred nekoliko dana. Tu se može u dosadi naći razgovor. Vazda je tu društvance.

A Joso je neiscrpiv u pripovijetkama i savjetima. U svačem zna da kaže odlučnu riječ, jer ima veze sa gradom.

Joso je zapustio zemlju, a dao se u trgovinu tučicama, kokama i praščićima, stvarima koje su veoma obljubljene kod gospode, raznoseći ih po stanovima u gradu. Iskusan čovjek. — Putuje on tako u svojoj otrcanoj odori, u benevrecima sa pripašnjačom; to vrijedi u očima gospode, iako ne zna zašto: korenika narodna.

Sjedi Joso široko na stočiću i govori dubokim glasom, pripovijeda. Sin mu Ante, vojnik na dopustu, nedohranjen, škrto razvijena tijela kao prpasta kokoš, mora da ga prati svukud, da pažljivo sluša njegove govore, da služi ocu na hvalu. Neka vidi i on i drugi da mu ćaća nije nikakva bleka, nego da je obišao pola svijeta. Joso pripovijeda i u ime Antino. A Ante istegao vratić iz prešírokog ovratnika stare, škrte, uniforme i nastoji svojem staračkom, nabranom licu dati strog, važan izgled, ali mu ostaje uvijek uvelo, djetinjsko, ćosavo, lice patuljka.

— . . . ti majčina, stavi pokal na astal, kad nema natkaze! Šta se muvaš tu! — drekne Ante najednom na sestru bez vidljivog razloga.

Joso ga udivljeno pogleda. A, vidiš, to je nova mudrost, tu ga nadilazi. Njemačke riječi je Joso zaboravio osim brojiti do petnaest: anj, cvanj, dranj . . .

Mali Mitrica, sin Josin, pojavi se na vratima. Provirio je musavim nosićem. Poigrava on drhtavo rukama bez polovice prstiju što mu ih odgrizlo prase još u kolijevci. Obučen je Mitrica u crveni gospodski ženski kaputić sa krznom. Sva su Josina djeca obučena u gospodske prnje, što ih Joso izmoli prigodom svog trgovanja.

— Ala tamo, arš! Šta ti ode! Potjera ga Joso. Razganja Joso djecu, ali ona svaki čas proviruju sa svih strana. Proviruju djeca kroz procijepe na vratima, kroz rupe na zidu. Na sve strane, kud god baciš oko, ima ih; skakuću, vitlaju svojim svilenim razdrtim

haljinicama, kućnim papučama, pariškim potpeticama, crveni, žuti, zeleni; šareni kao papige.

Uto uđe Mrkan Stožer raznoseći ljutito, za utjehu, vijest o porođaju ženskice; a vijest je već doprla u deveto selo. — Njuškao je uzduh: da nije ko pušio? Ima potpun razlog da pita duhana. Tako on zaključuje uzbuđenje od očekivanja. Cigareta duhana bacit će ga opet u svijet računa o zemlji, o godini i ljetini.

— Imate li ko zapaliti, reče kao usput.

Pušenju se Mrkan naučio za vrijeme rata u vojsci i to je za njega najveći užitak, ali nikada on nije kupio duhana. Prije, dok se još nije bilo razmnožilo ovoliko djece, moglo se nekako zamjenom doći do duhana, ali sada nema više rasipanja. Posluži se on suhim lišćem od loze. Kad nema posla uvijek je na cesti i iščekuje prolaznika od koga bi mogao dobiti koji dim.

Joso mu pruži ćupicu nekakve ćoke i papira od starog molitvenika, iz kojega niko ne zna čitati. A Mrkan se odmah dao na filozofiranje; za nagradu progovori, a više kao sam za sebe:

— Evo, kaže, niko se za nas ne stara. Samo šta žbiri prolazu kroz selo da mučiš s miron, i poriz se pita. A ti rani, ee, onoga, dicu za kralja . . .

A Joso progovori proročanskim glasom s obzirom na Mrkana, a želeći dati oduška zlobi, i zavisti za Mrkanovo stanje: (On je, Joso, glasovao za vladu, jer mu je neki gospodin obećao dati sina na zanat.)

— Zna pop šta govori, kao učen čovik: ko se stara za tice nebeske i zviri zemaljske; one niti oru niti siju: rani ih otac nebeski . . .

— Da, da, rani ih otac nebeski! Zato mi rebci i potucaju ječam, a jarebice pozoblju vinograd . . . Rani težak sve na ovon svitu, moj prijatelju, promrmlja nosno Mrkan.

Najednom zaori krika djece. Loja je pronašla zločince. U kamenjarama nastane kretanje, provirivanje. Josini gosti izađu pred kuću, pa se poredaju da gledaju dolje u Kazino predvraće.

Loja je najprije dohvatila Zorku, pa je počela mlatiti. Mraćan se stisnuo u trnovit grmečak, nosom unutra, a golim stražnjicama vani.

Loja mlati i dere se:

— Muči, šuti, muči . . .

Cijeli komšiluk se pokrene, jer je Loja glasovita zbog tuče djece. Primalja dotrči:

— Šta s poludila, nu, oš ubiti dite!

Loja ne haje već mlati i viče promuklo.

Kad primalja pritrči da otme dijete, Loja se uzvijeri na nju kamenom:

— Šta se prtiš, šta se prtiš! — pa onim kamenom bubne u dijete da se složilo kao janješce na tlo, izgubivši glas. Tada pritrči Mraćanu i izvuče ga iz trnja krvava, ogrebena lica, što ga je ogrebao kad ga je Loja mimogred darnula nogom u stražnjicu, pa prospe po njemu udarce kao da isprašuje vreću.

Kazo je uzrujano šetkao, podignutih ramena, ne osvrćući se na događaje, kao da se njega ništa ne tiče.

Najednom Mraćan se ovjesi zubima Loji o ruku.

Ona udari u tupu majmunsku dreku:

— Eeeee . . .

Kazo iznenada, na Lojinu dreku, kao da se probudio iza sna, pritrči joj, zamahne snažno šakom i zahvati je po licu uz uho. Ona pade, a on nastavi nogama i šakama po njoj kao po bubnju, da sve odjekuje.

Mlati on neprestano, šuteći. Kad se umorio, sjedne na kamen i podboči glavu, blijed i zapuhan.

Tako je stajao kratko vrijeme iznemogao, pa se najednom, iznenada digne i uzme malu Zorku sa kamena na kome je cvilila.

Uzme Kazo Zorku u krilo i počne je milovati po glavi nezgrapno čvorugavom rukom, a na očima mu se pojave suze. I milovao je tako po glavi i gledao nekud u daljinu s izrazom očajne klonulosti, dok su mu usta mrdala u plaču i suze curile niz crno koščato lice . . .

OTO SCHWEITZER: FRANCISCO DE GOYA

(DESASTRES DE LA GUERRA)

Nakon završene serije grafičkih listova »Caprichos«, na kojima je radio do godine 1797. Goya je neko vrijeme napustio jače djelovanje u grafici, posvetivši se intenzivnije slikarstvu. Za to vrijeme nastaju portreti članova kraljevske obitelji i visoke aristokracije, portreti Karla IV. i kraljice Marije Lujze, markize de las Mercedes i grofice Clinchon, blijedog zamišljenog kardinala infanta Luj Marija i markiza de Caballera, nastaju njegove obje Maje i divni portret done Isabel Cobos de Porcel, jedne žarke Španjolke, u čijim očima gori sva vatra vruće južne krvi i u čijim senzibilnim prstima podrhtava neobuzdana erotika njena samo za ljubav i strast stvorena bića.

U tim portretima Goya se udubljuje u čovjeka, za površinom svojih lica on prodire u skrivenu nutrinu i obasjava nam zastrte predjele duše. Iz portreta on stvara anatomiju duše, on bilježi svaki

živac na površini svojih likova, ma kako se on neugodno zacrtao na licu, on proučava nervno tkivo i titraje duše, kako se ona reflektira na licu. No dok on tako izrađuje seriju portreta kraljeva i infanta, markiza i grofica, dok on tako slika njihov tjelesni lik i nesmiljeno razotkriva dušu, njihov vanjski sjaj i nutarnju bijedu, u njegovoj vlastitoj nutrini bore se mračne vizije jedne grozničavo uzbuđene fantazije, potpaljene vatrom vlastitih mutnih nagona. U njemu raste spoznaja o čovjeku i ta spoznaja u visokoj temperaturi ličnih svojih instinkata poprima teške i krvave forme opće drame čovjeka. Godinama se u njemu vodi ta borba i nakuplja mrak u nutrini, da onda elementarnom snagom izbije na površinu u zadnja tri grafička ciklusa, u Desastres de la Guerra, Tauromaquia i Proverbios, od kojih su Desastres najdublje, najstrašnije i najpotresnije djelo o mučenjima, patnjama i bijedi čovjeka što ih historija umjetnosti pozna.

Godine 1808. na 2. maja izrodila se mržnja španskog naroda protiv francuskog zavojevača u divlju pobunu, koju je maršal Murat krvavo i okrutno ugušio. Potoci krvi su tekli madridskim ulicama, ali otpor španskog naroda nije bio slomljen. Iz svih dijelova zemlje, iz zapuštenih šuma i nedostupnih dolina diže se narod protiv tuđe sile i nastaje krvavo međusobno obračunavanje, besprimjerno u svojoj divljini i strahoti. Goya je doživio te teške dane, vidio je svu neutaživu mržnju i divljinu čovjeka i rezultat tih utisaka su Desastres.

Na 82 lista tog grafičkog ciklusa razrađuje Goya jednu te istu temu: čovjeka u svim fazama svoje razjarene prirode. I samo čovjek ga zanima, čovjek, kakav se on manifestuje u svojoj životinjskoj nagosti, to će reći, oslobođen svih stega kulture i civilizacije, kao razorno ubilačko biće, koje poznaje samo jedno, naime, utaženje svojih neobuzdanih nagona. Strahote rata — nazvao je Goya seriju tih mračnih, najtamnijim pesimizmom ispunjenih listova, no rat u njima ne susrećemo. Rat je samo povod, rat oslobađa sputane bestijalne nagone, raspirujući krv i žeđu za krvi, žeđu za razaranjem i ubijanjem, kao posljednjim ispunjenjem destruktivnih težnja u čovjeku. Čovjek prema čovjeku stoji kao demon prema demonu i borba, kojom je svaki list tog ciklusa prožet, nije borba vojska, nego borba čovjeka, borba podivljalih zvijeraka. Desastres de la Guerra su tamna kronika strahota i razaranja, patnja i bola, ubijanja i smrti, što ih rat izazivlje, oni su potresni monumenat tragike čovjekova bitka. Jer za svim onim vanjskim, što ga susrećemo u tom slijedu grafičkih listova, stoji mračni čovječji lik, koji po jednoj neodoljivoj nužnosti uništava sve oko sebe, da istodobno na drugoj strani taj isti čovječji lik prima na sebe patnje, da raskrvavljen i oboren leži na zemlji i

da čeka na posljednji udarac, koji će konačno da zgnječi to izlomljeno tijelo i tu krvlju natopljenu dušu.

Noć i tmina ispunjuju to djelo. Ni jedna svijetla strana, ni jedno svijetlo obzorje. A kada se pojavljuje svijetlo, ono je isto tako sablasno kao i tmina. Nema jasnih terenskih oznaka, nema pobližih zemljišnih podataka, jedva da su dane osnovne oznake objekata neposredno okoline zbivanja — postoji samo čovjek i prostor i taj prostor je sablasna igra svijetla i tame. U furioznom ritmu bljeste plamenovi po tom infernalnom prostoru, u kom se ljudi trzaju u grču svojih nagona, u kom oči u šupljinama svjetlucaju kao žeravke u gnjilim mrtvačkim lubanjama, u kom dahće neutaživa mržnja jednog prema drugom, u kom bodeži zadiru u meso i mačevi kasape skršena tjelesa, u kom se vruća krv puši i lijepi među prstima i zrak je ispunjen dimom baruta, mirisom smole i hroptanjem umirućih. Požari u pozadinama osvjetljavaju noćno nebo i plamenovi liže po svodu, muškarci isakaćeni i suludih pogleda, izmrcvareni i ogrezli u krvi, sa slomljenim udovima i isječenim genitalijama, vješani i nabijeni na kolceve, grče se u posljednjim trzajima života ili već ohladnjeli ukočeno gledaju svojim stravičnim očima. Iznemogle žene brane se poput razjarenih zvijerki od nasilnih muških ruku, štiteći do zadnjeg daha svoju čast. Bodeži u njihovim rukama sijevaju isto tako otrovno i ubojito kao i mržnja u njihovim očima. Preko nemoćnih tjelesa svoje vlastite djece padaju leševi majki, obeščašćeni i bijeni od brutalne i nezasitne strasti. Silovane žene luđački kriče u noć, a na poljanama leže kadaveri, nabacani u bezimene gomile, ukočenih udova i rastvorenih usta iz kojih teče gusta krv u crnim tracima. Leže leševi, opljačkani, osramoćeni i krvlju poprskani, a ponad njih stoje skeletne figure preostalih grčeći se muklo u nijemom bolu. U čitavim gomilama vrše se ubijanja. Muškarci, žene i djeca očajnički se zbijaju, tražeći u međusobnom dodiru spasa. Muževi kleče na zemlji, žene onesviješćene padaju na tle i pružaju ukočene udove, majke spuštaju marame preko lica i zaštićuju u svojim krilima nejaku djecu, jedno drugom u paničkom strahu pada oko vrata, izmučeni i do ludila ispaćeni čekaju samrtnu salvu iz puščanih cijevi ili oštri metalni prodor britkih bajoneta kroz njihova tijela. U hrpama sjede garotirani, privezani uz stubove, oči im stakleno mrtvački sjaje, dah im još visi u plućima, a ledeni znoj na čelu razbljeđuje kožu u sablasno bljedilo leševa. Zemljom harači smrt. Po granama vise stotine i stotine obješenih tjelesa, njišu se na vjetru i čekaju čas da uže popusti, da se stropoštaju na zemlju i ondje raspadnu ili čekaju zlokobni šum jata gavranova i njihovo oštro kljucanje po mesu i rastočivanje tijela. Vise leševi o granama, obamrlo i tupo, no sadistički nagoni u čovjeku ne

miruju. Još se potežu mačevi i zasijecaju u te leševe, još se vrše bestijalne operacije na genitalijama i mačevi okrvavljuju probodima prsiju i utrobe i osakaćivanjem. Fuerte cosa es!

Sve teža postaje atmosfera, sve teže dobijamo zraka u pluća. Mučno je oko nas, tjeskobno i strašno. No pođimo samo kroz taj pakao, kroz to mrklo podzemlje, prisustvujmo samo nekim scenama tog nepodnosivog mučenja, doživimo samo nekoliko grozota i spoznat ćemo svu tragiku života i svu bezvrijednost njegovu.

Eto tamo kao uvodni akcenat hrpa ljudi na zemlji, bjesomučno isprepleteni, noževi i mačevi bliješte u rukama, u očima samrtna mržnja. A iznad tih tjelesa propeo se u posljednjem naporu od iscrpljenosti nakazni lik, koga diže u vis zamah sjekire i nutarnja žeđa za osvetom, koja je razvukla lice i rastrošila u mrtvačku lubanju. Posljednja snaga ga drži. Jer poslije tog udarca složit će se tijelo na zemlju i u nemirnim trzajima izdahnuti. Strava i zaprepaštenje kriči iz svih očiju, no sjekira je hladna i neumoljiva i kao ledeni fatum lebdi nad glavama. Za čas će se silovitim udarcem sručiti, razdrobit nekom glavu ili raskomadati trupinu, za čas će prsnuti mozak i krv u gustim mlazovima proteći zemljom.

No ne bore se samo muževi. Žene su još divljije, bore se još razdraženije, još bjesnije. Njihovi noževi su možda još ubojitiji no u rukama muškaraca, jer njihovi pokreti su streloviti kao pokreti razjarenih pantera. Brzinom munje zadavaju udarce i ti udarci donose smrt. S djecom na leđima, u bezumnom slijepom naletu idu protiv puščanih cijevi i oštrih mačeva, zaštićeni jedino svojom bezdanom mržnjom.

Čujemo dahtanje bijesa u plućima boraca, osjećamo napetost i umor tijela, gledamo krv iz otvorenih rana, ali zapomaganje i stenjanje umirućih i na vješala osuđenih je teže i nepodnosivije. Ono steže grlo i probija hladni znoj na čelo.

Eno ondje razjareni vojnici vuku po zemlji nesretno tijelo (oh da ga vidi žalosna majka!) oko čijeg se vrata steže omča i sve napetije postaje uže, vezano uz prignječeno nagnuto stablo. Sa đavolskom nasladom vuku vojnici to tijelo, udaraju ga nogama i sve jače se steže uže oko vrata i sve manje zraka ulazi u pluća i sve grozničaviji postaje njihov rad. Pucaju nervi i krvne žilice, usta se poput živinske njuške grčevito rastvaraju, oči se u bolu prekreću, borba za zrakom iskrivljuje cijeli lik u užasnu grimasu. Rastrošeno, razvučeno, još samo hrpa ukočenih nerava je lice obješenog, oko koga se razliježe zlokobni smijeh soldateske i mijesi sa posljednjim prigušenim rikanjem, sa muklim hropcem umirućeg.

Mrtvi delikventi nas izbuljenim očima gledaju. Tamo jedan visi o niskom drvetu, glava mu se spustila na prsa, kosa razbarušena u zadnjoj borbi za život strši kao crne četinje, hlače su mu spale na koljena, košulja avetnom bjelinom prekriva tijelo, ruke obamrlo vise uz trup. Samo dva — tri poteza na licu, no tko može čitati, taj vidi u njima sve. Tijelo je brzo uništeno, no naslada duše traje. Sa živinskim užitkom, udobno podbočen pod ruku promatra sjedeći vojnik ohladnjeli leš na užetu, promatra okrutnim sadističkim mirom to lice, kome su užas i patnja usjekli duboke brazde, na kojima još uvijek počiva ukrućeni krik duše.

Strijeljanje brže donosi smrt, ali časovi do opaljenja metaka protežu se u vječnost i ta kratkotrajna vječnost svršava u ludilu. Htjeli bi zatvoriti oči, da ne vidimo sav taj užas, ali grozota je tolika, da se oči same otvaraju i uši napeto osluškuju to neprekidno zapomaganje i hroptanje smrti. Pred nama se vrši jedno strijeljanje. Ne možemo ga izbjeći. Prsima uz stablo privezano je tijelo, gotovo sjedeće na zemlji i očekuje ubojiti prasak, očekuje hladni metal, što će se zarinuti u meso, što će prorešetati pluća i rasprsnuti lopatice i grudni koš i u užasnim bolovima, u lomu kostiju i isticanju krvi učiniti kraj tom mučenju. Sasvim smo blizu te scene, osjećamo svu paklensku atmosferu, ispunjenu martirijem i smrću, čutimo posljednju napetost tijela, posljednju mahnitu koncentraciju svih energija i izbezumljeni rad misli i nervi, koji su već u svim svojim čestima prožeti predstojnim bolom i smrću.

Još jedno strijeljanje. Sabit uz tamni stup diže se uspravno trup osuđenog insurgenta, snažan odvažan lik, lik neustrašivog borca i heroja, samo mu je glava poput tamne mrlje pala na prsa. Bez trzaja, bez grčenja, sa razgaljenim prsima čeka on na smrt — čeka na tanad iz hladnih ocjelnih cijevi, što u ubojitoj horizontali smjeraju na čelo i grudi. Tajinstveno svijetlo počiva na tom tijelu, kojega bjelina čudno sliči bjelini ljiljana, kojega mir ima u sebi bolnu sjetu umirućih. Pod njim do nogu leži prsima prema zemlji iskrvavljeni leš sa prostrijeljanom glavom, sa tamnom rupom na čelu, sa ispucanim očima i rasprsnutim mozgom, u lokvi vlastite krvi, koja provire iz usta i širi smrt po zemlji. U pozadini redaju se stubovi sa privezanim tijelima, u očaju nagnutim prema zemlji, zgrčenim i lica smrknuta, a pred njima odred vojnika sa puškama na nišan, spremni da svakog časa odapnu i prosiju smrt na nesretna tijela ogorčenih pobunjenika.

Tko ima nerve da još dalje to promatra, tko može još pratiti taj infernalni slijed scena i satanskih vizija, tko može još sačuvati svoj mir, tko može izdržati, a da i sam ne zarikne i u mahnitom

bijesu poleti u mrak i osveti svu tu patnju i bijedu i sav taj sramotni zločin što ga vrši čovjek na čovjeku. No još nije finale ovdje.

Scena za scenom se redaju. Svagdje susrećemo krv i leševe, svagdje izbezumljene krikove i hropac umirućih, svagdje tragove mučenja i ubojstava. Po zemlji trunu izmrcvareni kadaveri, opljačkani i ogoljeni, sa tragovima nasilja na tijelima, u zraku vonja smrt i trulež, bolest i kuga, u zraku sablasne sjene skaču i plač se razliježe i stenjanje. Prolazimo kroz te prostore smrti i dolazimo do pozadine. Mrakom i mrklom noći vuku se izmučene prikaze majki i djece, nad leševima kukaju žene i duboko u noć odjekuje tužni plač ostavljene djece. Nose ondje majku jadno kroz noćnu tminu, slomljeno joj tijelo nemoćno visi na rukama muškaraca, a za njom tapka djetence, trči za majkom, koju odvode u nepoznatu tminu. Svagdje iscrpljena tjelesa padaju na tle, svagdje rastrošeni likovi liče nakaznim prikazama, svagdje patnja, svagdje život stoji na rubu smrti. Što je preostalo, to je opustjelo, podivljalo, osakaćeno. Glad i avet smrti lebde nad razvaljenim ognjištima, na garištima djeca dozivlju majke, a majke umiru u grčevima i stenju za djecom i muževima svojim. Ljudi su samo još hrpa kostiju, izgladnjele životinje, u čijim očima se odrazuje sva bijeda i sav jad života. Na svakom koraku padaju glađu i bolešću dotučena tjelesa, na svakom koraku nevidljiva smrt davi po koju ljudsku prikazu, nad čijim posljednjim uzdahom se u očaju lamaju ruke preostalih, ruke zgrbljenih žena, izmoždenih staraca i napuštene djece. U gomilama sjede živi kosturovi poput kadavera na smetištu, sa očima duboko upalim u šupljine i izbočenim golim čeljustima, nijemo žaleći svoju sudbinu ili pružajući osušene ruke na gorku prošnju. Vikanje na propast osuđenih. Sva je zemlja u agoniji, sva je zemlja u gustom neprobojnom mraku. Jedna teška umorna noć se spustila na sve. Samo sablasti lutaju prostorom. Vuku se prikaze sa mrtvačkim lubanjama, polaze od gomile do gomile, od hrpe do hrpe, prolaze dalje tminom i nestaju u duboku noć. A na okrajcima te stravične noćne zone rastu masovna groblja, tačkama i kolima vuku leševe, nabacane poput posječenih panjeva i dižu se nebrojeni humci, prekrivajući u gustim redovima opustjele poljane.

Otvara nam se svijet grozota i užasa. Još nikad nije čovjek po svojim mračnim nagonima bio tako satanski iznakažen, još nikad nije život tako krvavo prikazan. Demonski bijes čovjekove prirode, ubilački i razorni instinkti njegovi našli su u Goyi svoj najjači, najprodorniji i najstrašniji izraz. Duh demoničara nikad ne miruje. Od ranog sredovječja pa do naših dana provlači se on kao crvena nit kroz evropsku umjetnost, tražeći u čovjeku i životu njegove tamne,

noćne, podzemne strane. Šiban flagelantskom tiranijom nesmiljenog žigosanja čovjek je pod njihovim rukama postao izlomljeni patnik koga borbe mračnih sila u njemu i oko njega iskidaše i naceriše u đavolsku ružnoću. Oduvijek je ružnoća bila simbolski izraz negativnih strana čovjekovih i oduvijek se čovjek bori sa tminom, koja nad njime vjekovno počiva. U kamen gotskih katedrala, u stubovlje i timpanonska polja srasla su rastrošena, izružena sablasna tjelesa ljudi, žigosana pečatom prokletstva i pakla. Sa kamenih stijena silaze ti demonski likovi na platna i drvene ploče, susrećemo ih kasnije u Grünewalda i Boscha, u gruboj drastici jednog Cranacha starijeg i Wolfa Hubera, da kasnije u nesmiljenoj satiri sa sarkastičkim smijehom na licu žigoše poroke i zla društvena. Ako Callotovski ne obilazi nizozemskim poljanama i ne dodiruje natrule leševe pod galgama i ne goni jata gavrana sa ukočenih mrtvih trupova da ih prepusti izgladnjelim hijenama, onda taj duh demoničara u građanskim mirnim periodima Daumierovski karikira društveni moral, za čijom patinom tinjaju svi oni instinkti, koji u vremenima kriza i pokreta harače ljudstvom kao epidemija kuge.

Grozota odvajkada ima u sebi privlačivih snaga i odvajkada slikari obrađuju temate groze i užasa. Krv još uvijek ima u našim životima neko religiozno-mistično značenje, još uvijek krv u nama potitrava neki tamni erotski nerv i budi teške, negdje u okrajnjim zonama skrite nagone i njen vrući ljepljivi opip nas za čas sunovraća iz civilizovanih regiona u pradavna, divlja, barbarska vremena. Odrubljivanja glava, šibanje krvi iz presječenih vratova, raspeća i grčevita lica na križ pribijenih omiljeni su sadržaji slikarskih prikaza i svi ti nebrojeni pasijski ciklusi, ta nebrojena raspeća i mučenja božjih ugodnika nisu ništa drugo nego iživljavanje te grozote i umiranje vlastitog mračnog nagona u nama. U Dirk Boutsa anemične djevice primaju gracilnom nježnošću u ruke odrubljene glave i krvnici šarmantnim kavalirskim gestama drže u rukama okrvavljene mačeve, dok na zemlji leže trupine bez glave poput ukočenih mramornih kipova, a oko njih raste u idiličnoj tišini cvijeće i travke, filigranski drhtavo i prozirno, rađeno miniaturnom tačnošću i brižljivošću. Lirski patos prožima te strahovite scene, pune okrutnosti i krvi i ljudi hodaju kao u transu, sanjarski su zanešeni kao u osluškivanju daleke paradizijske glazbe. U Quinten Massysa diabolički se cere sluge, što potpiruju vatru na slici »Martirij evangeliste Ivana«, lica su im nasilno iznakažena, fizionomije namjerno karikirane, samo lik Ivanov u tihoj eksaltaciji stoji miran i uzvišen nad strkom i galamom te vulgarne divlje gomile.

Taj pranagon, žedan krvi i klanja, ako se ne pojavljuje u subli-

miranoj formi, svedenoj na mir okrutne objektivne analize kao u Boutsa, on se iživljava u divljim i neobuzdanim kermesima i pučkim veselicama nordijskih slikara, u seljačkim plesovima i pijačama starog Bruegela, u raspojasanim erotsko-pijanim simpozionima jednog Rubensa ili Jordaensa, u tučnjavama jednog Brouwera ili Teniersa mlađeg. Bez dvojbe »Bitka amazonki« Rubensa odlikuje se rijetkom vehemencijom i pokretnošću, rijetkom silovitošću i napetošću energija, u njoj se ljudi i životinje propinju i isprepliću u gustu haotičnu gomilu, ispunjenu strastvenošću borbe, no to je borba heroja, a ne ljudi, na njihovim licima odrazuje se uzvišena srdžba bogova, a ne zemaljska krvava mržnja, ljudi ne umiru izmrcvareni na najbestijalniji način, nego pogibaju sa tragičnom grimasom mitskih likova. Divljina je u Brouwera ovozemnija, to će reći niskija i krvavija nego u Rubensa, od božanskog bijesa spustila se na tučnjave po prljavim seoskim krčmama ili zagušljivim podrumskim prostorima, po kojima se u polumraku razbijaju vrčevi sa vinom, mlate batinama i izbadaju noževima. No sve te scene nose u sebi pečat seljačke surovosti, one su inspirisane alkoholom i kockanjem, izljevi su momentanog bijesa, za čijeg kratkotrajnog vladanja mržnja čovjeka deformira u živinče razbuljenih očiju i razvaljenih čeljusti, koje divlje udara oko sebe. Sa prvom krvlju svršavaju te scene i svi ti vagabundi, pijani vojnici i skitnice razmilje se tada po mraku i skrivenim kutovima. Kod Goye se krvlju tek počinje scena, ona je njen nutarnji pokretni potencijal. Kod njega vlada trajna mržnja kao neodoljiva nutarnja nužnost klanja i ubijanja i ta mržnja se ne izdovoljava krvlju, pa čak ni smrću. Još u mrtvoj trupini živinski nagoni utažuju svoju satansku žeđu za mučenjem i zločinom. Kad David Teniers mlađi prikazuje razbojnike u šumi, gdje pljačkaju umorenu žrtvu, tada je to pejsaž sa figuralnom štafažom, tada nad scenom dominira šumska tišina i hlad, tada se napasujemo ljepotom krošanja ogromnih stabala i šumskim dubinama, koje presijecaju suncem obasjani putovi, a tek u drugom redu zapažamo figure ljudi, iako su istureni u prvi plan slike. Kod Goye dominira samo scena, dominira radnja, njen intenzitet, njena grozota. U svojim scenama iz Desastresa Goya ne poznaje kulisnu omeđenost poprišta zbivanja, ni pejsažne pozadine, za njega postoji samo prostor, u kom se bori tmina sa svijetlom, u kom se odigrava strahovito uništavanje ljudskih energija.

Scene iz Desastresa su negacija naše civilizacije. Ti listovi nisu možda toliko protest, koliko dokumenat, oni su svjedočanstvo o tminama i potsvijesnim porivima u nama, o divljem i okrutnom prapodrijetlu čovjeka, koga ni hiljade godina odgoja i kulture, ni hiljade godina religija nisu mogli prekaliti u čišći, sublimniji oblik. Rat je

bez dvojbe povod rasplitanju zala, ali nije sama bit zla i divljine. Sam čovjek u sebi krije grozotu i stvara grozotu života. Neprispodobivom vizionarnom snagom dao nam je Goya najstrašnije prikaze o tom razornom čovjeku, koji još uvijek na razmeđu stoljeća stoji kao rutavi, krvlju poprskani barbarin, vrebajući razigranim plamenim očima i nožem među zubima na svoj plijen.

Svijet Desastresa je svijet tmine. Svijetlo postaje avet, prostor pritisak more, vlastiti obris postaje čovjeku teretom, pod kojim se onesviješćeno propinje. Nema pejsaža, nema vegetacija, postoje samo neodređene sjene, što u prazninu ukazuju. Čovjek je samo još prikaza, sablasna tvorba noći, iskidana mračnim mrljama i gorućim svjetlima, doživljena u halucinatorskoj vatri kao nemirna sjena, koja u prostoru luta i u njemu izgiba.

Goyino noćno osvjetljenje nije osvjetljenje jednog Caravaggia, kojega tjelesnost iz mraka još jače raste i čiji likovi u tom osvjetljenju imaju u sebi potenciranu plastiku, njegovo noćno osvjetljenje kriči kao plamen baklje u mrak, koji svojim mrtvačkim plaštem u sebe sve proždire. Samo veliki nordijski mag — Rembrandt van der Rijn se može uporediti sa Goyinim noćnim prostorima, samo on je još poznavao misterij svijetla i tmine, svijetla, koje tmina davi i tmine, koju svijetlo razdire. U njegovim grandioznim vizijama raspeća, pribijanja na križ i snimanja sa križa nalazimo onu istu noćnu katastrofom i očajem ispunjenu atmosferu, nalazimo onaj isti mrak, koga čudesna svijetla poput munja kidaju, u kom nam se ukazuju neobjašnjive prostorne dubine, obasjane čudesnim svijetlom, koje zatitrava kao krijesnica i opet nestaje u mraku noći. Kod Rembrandta su svijetlotmina duboki kozmički fenomen, u kom čovjekova egzistencija poput sjenke treperi i zamire sa tihim bolom u duši i melankolijom na licu, kod Goye je cio prostor ispunjen borbom, praiskonski svirepim međusobnim proždiranjem i uništavanjem. Kad u njega svijetlo izmjenjuje tminu, onda ono sijeva kao munja, kad sjena zastire sjaj dana, tada je ta sjena gusta kao mrkla noć, kad žene leže na zemlji i plaču, tada to nije tihi vapaj izmorene duše, nego rikanje ranjene zvijeri, kad se likovi u mraku kreću, tada to nisu više rembrandtovski likovi, na kojima potitrava veličajna ljepota svijetla i sjene kao u magijskoj kakvoj kameri obskuri, nego na njima vise krpe ponoćne tame i blješte raspaljeni metali podnevna sunca, koji čovjeka pritištu i rastaču u grimasu i rugobu. Sigurno ima ružnoće u likovima i kod Rembrandta, no ta je ružnoća oplemenjena veličinom duše. Njegovi likovi nemaju tjelesnost, postoji na njima samo duša, duboka, umna, zrela nutrina, koja dematerijalizuje svaku tjelesnost, koja fosforescira u prostoru kao plamečak svijeće i tijelima daje više, prekozemno zna-

čenje. Goyini likovi ne poznaju dušu, ona se iz njih iselila, prepuštajući nagonu i krvi da vlada tijelom. To su likovi, koji se ne mogu uteći svojoj nutrini, koji ne poznaju kontemplativni mir Rembrandtovih staraca, koji po neotklonivoj nužnosti idu u susret smrti i čija nacerena lica i ružnoća izviru iz tjelesnih bolova, mrcvarenja i patnja.

Desastres nisu ilustracija rata, nisu opisi bojnih poljana i pokreta vojske, nisu uopće prikazi zbilje, Desastres su slike sna, jednog stravičnog, u grozoti svojoj ničim ne uporedivog sna, koji po sugestivnosti likovne realizacije nadmašuje i najpotresniju zbilju. Podaci, koji se u njima nalaze teži su i strašniji dokumenat o čovjeku, nego najprodornije konstatacije životne zbilje. Oni nisu objektivne analize ni presjeci kroz plan života, oni su subjektivni, u halucinatorskoj vatri doživljeni i do demonizma tjerani odbljesci života. Refleksi sna i podsvijesti miješaju se sa detaljima krute stvarnosti u jedan čudesan svijet, gdje se realnost pretvara u san i san u zbilju, gdje hodamo sa rastvorenim očima i ne znamo, živimo li ovdje na zemlji ili lebdimo u nadzemnim sferama, susrećemo li ljude ili nas opkoljuju ponoćne prikaze, zatomljuje li zaglušna vika sve oko nas ili to vrućica šumi u našim ušima, pretvara li vatra u našim napetim nervima te likove u sablasne prikaze ili zaista satanske spodobe ispunjaju gusti mrak, ne znamo gdje svršava san, a gdje počinje zbilja, počinjemo sumnjati, u vlastita svoja ćutila, a opet do kostiju prodire krik ranjenih i mučenih, očajni pogledi garotiranih steže krv u žilama, dok je nijema tišina nekih listova teža i nepodnošljivija, nego najstrašnije zapomaganje.

Čovječji je lik u Goye deformirani lik izmučene, izdivljale kreature. U Desastresu nalazimo novi tip heroja, heroja anonimnih patnika i osakaćenih kadavera, heroja prostrijeljanih glava i fisiliranih nesretnika. Najgrandiozniji monumenat tom heroju je list br. 15. »Y no hay remedio«, genijalan rad, kome nema primjera, koji po potresnosti samog zbivanja može podnijeti jedino još uporedu opet Goyinog »3. maj 1808.« slike masovnog strijeljanja pobunjenika po soldateski u osvjetljenju šture noćne svjetiljke. Monumenti tom čovjeku su još i listovi broj 36. »Tampoco« i br. 37. »Esto es peor«, listovi br. 38. »Barbaros« i br. 39. »Grande hazana! Con muertos«, listovi br. 48. »Cruel lastima« i br. 60. »No hay quien los socorra« — listovi heroizma bijede i umiranja od gladi i izmrcvarenosti. Iz lica tih heroja ne govori plemenita duša, ali zato izranjeno, iznemoglo tijelo, fizička bol, koja kriči do ludila. Ni na jednom listu koji oduhovljeni lik, no zato susrećemo masovne patnje, izružene spodobe, koje se njišu na ivici života i smrti, koje u grču tjelesnih bolova više ne poznaju dušu, koje u plućima nose samo jedan težak vapaj za olakšanjem, pa bilo

to olakšanje i smrt. Ni jedan uspravni lik u Desastresu, samo leševi ukočeno leže. Zgrbljen, u zamahu, u naponu snage, bilo da udara ili da se brani čovjek je uvijek priklonjen zemlji, raširenih nogu, iskrivljene silovite poze. Kad se diže sa zemlje, onda se propinje u njemu posljednji očajni napor, onda se on diže sa površine, onda poput smrti lebdi nad drugim, ne više čovjek, čak ni zvijer, samo još izbezumljenik, samo još sablast.

Čovjekovo lice izbrazdano je grčevitim potezima i ti potezi su magične ritmičke energije. One oživljavaju najrazličitije karaktere i najčudesnije sudbine, najkrvoločnije nagone i najžalosnije patnje. U nekoliko pokreta stvaraju likove, koji se kao simbol vječnosti uzdižu nad zemljinom površinom. U dva-tri poteza oživljena je teška jedna vizija, iz mraka se diže spodoba, prsti se grče, tijelo se kida, a oči raskolačene i iskrvavljene bulje krvoželjno u nas, oči, u kojima se slegla sva tmina zemlje i sva tmina života. Par poteza stvaraju živote, par poteza, par mračnih mrlja, porazmještenih u planu bijele plohe papira po jednom genijalnom instinktu, ostvaraju neslućene vidike u tajnovitu grozotu životne istinitosti.

Nalazimo tu likova poput onih raskolačenih i silhuetarno označenih u listovima br. 28. »Populacho« i br. 29. »Lo merecia«, gdje se gomila naslađuje, gledajući mrcvarenja i bijenja svezanih žrtava, likova kao onaj vojnika na listu br. 31. »Fuerte cosa es«, što sprema mač u korice, kojim je malo prije raskrvavio već obješenu žrtvu i čije lice nema svojih poteza, čiji lik uopće nema svoj linearni obris i kao da nije organski srasao u cjelovitost, nego je samo konglomerat linije i crta, što u svojoj časovitoj formaciji izražava zlobiće najstrašnije vrste. Imamo likova kao onaj vojnika, što probada tijelo na zemlju složenog redovnika, sav u sjeni, koja liči noći, sav u zamahu svoje ubilačke akcije, sa očima tupo uperenim na svoju žrtvu i likova, koji iskrivljeno, sa raširenim rukama i blijedim licem izdišu ili skupljeni u grču na zemlji leže i u muklom hropcu čekaju konac.

Ima u Desastresu lica, koja nisu uzeta iz života, koja iz životne naturalistike prelazi u bolnu masku. Sva tamna neprijatnost tih lica sastoji se u tom, što nose u sebi atribute života, a opet sam život se iz njih iselio ili zgrčio u kamene ukočene poteze. Ima lica, mrtvačka i blijeda, sa upalim crnim očima i raširenim vilicama, sa šupljinama mjesto nosnim izbočinama, koja nas gledaju ukočenim mirom, koja nas uvode u tamno podzemlje, u nedohvatne puste prostore, ispunjene vječnim mrakom i diaboličkim prikazama. Beskonačna valpurgijska noć.

Mislilo se Desastresu dati naročiti politički cilj, vidjeti u njemu obilježje revolucionarnog protesta protiv rata i staviti ga na stijeg

svih revolucionarnih gibanja. Međutim Desastres su bez moralizatorske poante i bez političke tendencije, bez sveg onog, što mu se želi pridati — Desastres su samo djelo o čovjeku, kronika životne grozote. Da je Goya imao namjeru dati im značaj jednog političkog letka protiv ratnog nasilja francuske soldateske, pobrinuo bi se za njihovo rasprostranjenje, za ulazak u masu, za posljednje ispunjenje svog cilja — za pokretanjem i revolucioniranjem gomile, no Goya je od Desastresa izdao svega jednu mapu. Tek u godini 1863., dakle 35 godina poslije Goyine smrti, izdala je Academia de S. Fernando, koja je došla u posjed ploča, prvu nakladu, koju slijedi 1892. god. druga i 1903. god. treća naklada.

Unutarnji razlozi Desastresa, njihov oblik i težina njihova sadržaja mogu se jedino u samom Goyi tražiti, u kaotičnim dubinama njegove duše, na koju se slegla patnja i strava dugih godina, da se nakon borba i hrvanja probije iz podsvijesnih provalija kroz užarenu fantaziju na danje svijetlo i da poprimi čudne izmučene oblike. Za Desastresom slijede naime Tauromaquia i Proverbios, slijede listovi, koji po strahoti i fantastičnosti ne zaostaju za Desastresom, koji su ispunjeni istim krajnjim napinjanjem svih snaga, istom atmosferom sna i jave, istom neobuzdanom divljinom i vatrom bolesne, strašnim vizijama mučene mašte. Možda će biti korisno i instruktivno posegnuti za Goyinim životom i učiniti jedan uvid u ostala njegova djela, da se dobije objašnjenje za Desastres. Goya je bio vrući španjolski temperamenat, strastven ljubitelj žena, neobično snažne tjelesne konstrukcije. Njegov život bijaše ispunjen mnogim pustolovinama, bijaše radi ljubavnih skandala i otmica protjeran, bijaše ispunjen putovanjima, svečanošću i borbenošću. On bijaše zavodnik žena i lutalica, toreador i dvorski slikar, poznavaše u dno duše život dvora i visoke aristokracije, njihovu pokvarenost i niskost, njihovu okrutnost i kukavičluk. U svom bujnom i strastvenom životu, u kom je često puta gledao smrti u oči i jedva izmakao vješalima, i koga j crpio neobuzdano i do posljednje kapi da bi zadovoljio svoju beskrajnu žeđu za njim i umirivao svoju krv, koja ga je tjerala na opasne dvoboje pod zvjezdanim nebom ili u tučnjave po mračnim uličicama — u tom životu upoznao je sve njegove radosti, sve njegove opasnosti, sve njegove grozote, svu njegovu bezvrijednost. Upoznao je čovjeka. Crpio je život do potpunosti, divljao u svojoj strasti, rasipao svoju divovsku snagu i pomalo starío. A kada su došle kasne godine Goya napušta radosti života, razočaran i ogorčen, sa prezirom u duši i sarkazmom na licu povlači se u samoću. Starac je, gluh je. Ali nije sam. Njega prate priviđenja i sablasne prikaze jedne grozničavo uzbuđene fantazije, koja se gotovo ludilu približava. Kao da je pod kraj života buknulo u

plamen sve ono, što se godinama u njemu nakupljalo, što se sleglo negdje u tajnovitim dubinama duše, negdje na razmeđu razuma i ludila, više u iracionalnim sferama, nego u realnom životu, više san, nego java — buknulo impetuoznom žestinom, lomeći u turbulentnosti svog sadržaja sve nametnute stege društvenih konvencionalnosti, pa čak i životne naturalistike.

Taj vrući španjolski temperamenat ledbio je između polova dvaju ekstrema, između svijetla i tmine, između neba i pakla, noseći istodobno obje krajnosti u sebi. Počeo je sa radovima za kraljevsku manufakturu u Madridu, gracilnim pučkim svečanostima i idiličnim genre-scenama u stilu rokokoa, plesovima i igrama, danim u blagim bojama, u ugodnom žuto-zelenom tonalitetu punom tople lirike, prolazio je ozbiljna vremena portreta, da se sunovrati u mrak Desastresa. No sumračni jedan ton koji se na momente propinje do demonizma, prožima gotovo sva njegova djela. Očituje se taj ton već u redovima portreta, u onom sjajnom i nedostiživom portretu kraljice Marije Lujze, jednom remek djelu portretne umjetnosti, očituje se u slikama iz ludnice i inkvizicionih sudišta, u karnevalskim scenama i flagelantskim procesijama, da dobije svoj najteži izraz u fiziladi insurgenata od 3. maja 1808. godine, Stari Bruegel u prikazu seljačkih svadbâ i plesova nije pošao dalje od životnog realizma, zadovoljavajući se prikazom stanja čovjekova života u punoj svojoj širini, grubosti i drastici, van Hemessenovi pogledi u raspojasana intimna društva i tučnjave po krčmama su blage idilične scene u granicama društvenog bontona — Goya slika svoj užareni temperamenat, on ljude pretvara u groteskne figure, što se marionetski pokreću u suludom ritmu pod okriljem zlokobne maske (Karnevalska scena, Madrid, Akademija San Fernando), on slika flagelantske procesije i trzaje masovne ekstaze, on slika svirepa mučenja inkvizicijskih žrtava po mračnim podrumskim prostorijama, slika vješanja i garotiranja pod zaštitom crkvenih dostojanstvenika i raspetog boga — on slika uvijek samo sebe, svoju nutrinu, svoj vlastiti mračni ja.

Iz tog svijeta i u tom svijetu nastaju Desastres. Oni su nastavak one demonske linije, koja protiče Goyinim djelima i koja se konačno formira u bujicu, da u posljednja tri grafička ciklusa potpuno zavlada svime. Cio taj gusti neprobojni mrak, u kom vlada patnja i bol i najbeznadniji pesimizam rezultanta je jednog negativnog naziranja na svijet, u kome se Goya u svojoj starosti priklanja. Ta tri grafička ciklusa su neobično sugestivan i prodoran uvid u vlastitu njegovu nutrinu, i ujedno slika života. Upravo zato, jer je i sam bio čovjek sa svim njegovim ovozemnim osobinama i jer je i sam u punoj mjeri uzimao sve životne datosti, Goya nam je mogao najdublje i najisti-

nitije prikazati čovjeka kakav jeste i istinitost njegova prikaza ostat će uvijek potresan dokumenat o čovjeku, čak i onda, kad nam taj čovjek prilazi iz vatrom i ludilom obasjanih zona Goyine stravično uzbuđene i sablastima progonjene fantazije.

Napomena: Kratki epigramatski tekstovi uz pojedine listove ne potječu od Goye, nego vjerojatno od duhovitog kritičara umjetnosti Cean Bermudez. Prijevod u ovom članku citiranih španjolskih tekstova glasio bi ovako: br. 15. »I protiv toga nema sredstva«. Slika prikazuje strijeljanje insurgenata. Br. 36. »Također ne«. Slika prikazuje na drvo obješeno čovječje tijelo. Ovaj je tekst u vezi sa slikom br. 35., koja prikazuje gomilu vješanih likova, a pod kojim listom je tekst: ne zna se zašto. Br. 37. »To je gore« u vezi je opet sa slikom br. 36. Prikazuje na drvo nabijeno golo tijelo sa odsječenim rukama. Br. 38. »Barbari«, br. 39. »Veliko junaštvo! Ali na mrtvim«. Slika prikazuje tri gola muškarca privezana uz drvo, užasno osakaćena, sa odrubljenim rukama i isječenim genitalijama. Br. 48. »Užasna patnja«. Br. 60. »Nikoga nema, tko bi im pomogao«. Br. 28. »Ulična gomila«, br. 29. »Prema zaslužbi«, br. 31. »To je snaga«.

JOSEF HORA: U KRUGU

Kad smo se rodili, ne mislimo o tom,
bijaše to dan kao svaki dan.
Kupali su nas, i mi smo s ljepotom
iz vrela krvi i pjene izašli van.

Ko dijete po travi bježi vrijeme od tog časa,
s kalendara list za listom pada tih.
Djevojke bijahu drage, nestašne i vitkog stasa,
zviždao je pisak vlakova sa strana svih.

Vječni rastanci i bremena sve veća,
slomljena srca pratila su nas.
Došle su brige i padoše nam na pleća
i dale su nam novi, dublji glas.

I vrijeme se ko starac odmara u travi,
a mi smo zastali da slušamo čudne glase.
Ganuti listamo po voznom redu — nebo se ne plavi —
oči nam se polagano gase.

Ah, vi lađe sa srebropjenom grivom!
Odlaze moje lađe hodom umornim
Još čekamo samo vlak na polazištu sivom
da se vratimo njim.

Preveo s češkoga VLADIMIR JURČIĆ

G L O S E

ĐAVAO PROPAGANDE

Stoljeće, u kojemu životarimo, svojim će moralom jednom zapremati jednu od najvećih prostorija u muzeju laži. Pored njegovih obožavanih neistina gorostasne će predpotopne nemani začuđivati svojom sitnošću. Znanost se laganja nije ni u jedno doba tako krasno i naglo razvijala i kao kulturna, politička i socijalna tekovina zadivljavala stotine i stotine milijuna ljudi toliko da živu po njoj i za nju; proživljuju je kao svoju duhovnu askezu, a ne da ih tek razonođuje kao sport, premda i u njoj obožavaju rekordere. Rekorderi laganja su dikta .... Radio i novine posreduju kako bi mase uživale njihovo natjecanje u postizavanju takvih rekorda. Navlastito radio, taj prokušani provodadžija za ropstvo i odgajač modernih idiota. Tko se idiotom nije rodio, tehnika ga za nj preporodi tim svojim aparatom: surogat je nazvati — r a d i o t.

Kao tjelesna snaga i srčanost junaka, kad je izumljena prva puška, tako je prezren razum u XX. stoljeću, kada mu se suprostavio radio. Dok se štampana riječ suprotila štampanoj riječi, istina je mogla nadvladati laž: mogućnosti suprotstavljenja jedne drugoj ne bijahu odviše različite. Opozicija mogaše — kada ne javno, onda tajno — dozivati narod k pameti, s više istine nego vladajući. Pamet je uvijek s većom istinom, dotično s pravom većine. Opoziciji, koja predstavlja pravo većine, diktatura se ne može odrvati pozivom na pamet. Podvlašćenom je istina uslužnija nego vlastodršcu. Socijalno zbiljske mogućnosti nekada bijaše, te se čovjek razložito ufao, kako će »istina ipak pobijediti«. Kraj današnje — preinačene — metode dokazivanja istinitost dokaza je nevažna. Radio, kao sredstvo pomoću kojega se uvjerava, u vlasti je vlastodrška. Najnevjerojatniji izgovoreni dokaz uvjerljiviji je i djelotvorniji nego istiniti protudokaz koji nije moguće kazati. Tehnički silniji postaje ideološki moćniji. Razum se dade ogaditi sam sebi. To je do propagande. Napredak kulture i civilizacije jest što je radio ujedno proizvod i poništavač najvišega razuma. Vlast, i kada je u rukama manjine, sama je po sebi sugestivna, suvremenim ratničkim oružjem, kao prijetnjom, školom, štampom, radiom, kao zlogojnim sredstvima, upokori svaki narod.

Vjeru u drugi svijet zamijenio je čovjek vjerom u ovaj: ono što mu tko više o njemu utuvljuje u glavu, taj čovjek vjeruje. Po tom ne postade »materialist« ni više ni manje nego je bio; samo ne voleći napora, pa ni da misli, on se zanosi vjerom. Takvoga prosječnoga evropskog čovjeka totalitaristička propaganda je olako uvjerila o suvišnosti i škodljivosti razumnoga i kulturnoga.

Suvremeni je diktator uvidio da je, da se politički uspije, dovoljno ustrajno propagirati svoju političku vjeru — njom se štaviše puk zaslijepljuje te ne vidi socialna i kulturna nedjela; pogotovu kad protivnik u domovini tvrdnje takve propagande nije kadar razbiti, prispodobiti ih s činjenicama životnim i istinom.

Tajne propagande, kao neodoljive sile, danas ne samo da se izmišljaju nove i da se uče kako bi se korisno upotrijebile; one su postale predmet strogoga znanstvenoga i povijesnoga istraživanja. U svjetskoj je književnosti objavljeno o tomu u najnovije vrijeme više knjiga. O samoj djelotvornosti propagande danas i uvjetima za to, nedavno je Herrmann S t e i n h a u s e n objavio (u »Mass und Wert«, 1. svezak II. god.) članak »Preinačivanje čovjeka pomoću propagande«.

»Stupili smo«, veli on, »u doba propagande, to jest: naše mišljenje o sposobnosti rasuđivanja prosječnoga čovjeka, naše nade o njegovoj sposobnosti razvijanja strahovito su smanjene. Ne će-

mo više da se uzdamo u slobodnu duhovnu odluku čovjeka, sve manje mu vjerujemo da se sposobno može nakaniti na temelju duhovnog uvida, — i sve ga više uzimamo kao biće koje se konačno mora podvrgnuti intenzivnom sugestivnom djelovanju. Čovjek kao objekt sistematske propagande, što ga prati od kolijevke pa do groba, to ne znači ništa manje i ništa više nego likvidiranje sviju duhovnih nada koje su Evropljanina iz svijeta srednjega vijeka, kakav ga spopadao tjeskobom smrti i pakla, izmamile i zavele da svoje zemaljsko biće oblikuje po sve strože glasećim savjetima svoga razuma. Taj se razum, mora točno tako nužno obraćati na č o v j e k a kao pojedinca — kao što se moderna propaganda uvijek mora upraljati na l j u d e kao na množinu. Kakav viši uvid može se postići samo lično, riskantni akt mišljenja može se izvršiti samo u individualnom čovječjem duhu. Ali hoće li propaganda da se igra svoga čarobnjaštva, onda joj na raspoloženju mora biti kolektiv ljudi, koji svoju fizičku blizinu međusobom osjećaju svojim laktima; mišljenje tu ne snosi više materijala, od kojega razum sagrađuje svoje odluke, nego ono služi osjećajima, o kojima se radi, samo kao putokaz. Tko na čovjeka hoće da utječe i da ga preinači prosvjetiteljstvom, on mu nikad ne može da bude dosta uviđavan i budan, — naprotiv tko hoće da na njega utječe propagandom, mora ga zateći u stanju u kojemu su snage razuma što je moguće više smanjene. — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

U epohi države masâ vjera u prisilni utjecaj propagande na ljudsku dušu suvisi s iščezavanjem povjerenja u mogućnosti slobode individualnog odlučivanja. Danas je na prvo mjesto suvremene stvarnosti gurnut ljudski sloj, koji s pojmom lične slobode malo što zna započeti ili hoće započeti. U ime toga ljudskog sloja govori onaj veliki inkvizitor, koji nastupa u romanu proročanskoga Dostojevskoga »Braća Karamazovi«. »Čovjek je slabiji i podliji, nego ti o njemu misliš!« daje pjesnik da on govori Isusu. »Ništa čovjeka tako bez prekida ne muči više nego da se u potpunoj slobodi što je moguće brže odluči o tom pred kim da se prigne«. Nakon sumnje u ličnu slobodu šta preostaje drugo, nego odlučiti se na slijepo vjerovanje u autoritet, na slijepo vjerovanje u one koji su dosta smioni i brutalni da se nametnu za vođe ljudskog krda? »Zar si zaboravio«, govori strahoviti veliki inkvizitor Isusu, »da čovjek više voli nemoć, pa i smrt nego da slobodno spozna što je dobro, a šta zlo?« Tamo, gdje propaganda smije ljudima razapeti mreže, čovjek je stvarno lišen toga da slobodno izabere dobro ili zlo. Što je dobro i zlo, šta je dopušteno i šta je grijeh, o tom se više ne odlučuje u nutarnjosti čovjeka, nego to mu se sada stalno objašnjava izvana pomoću propagande. Čovjek je opet postao posve plastičan, posve uobličljiv, tako plastičan, kao što bijaše prije nego je preuzeo deset zapovijedi u svoju savjest. Sad se s njime sve može početi. Pošto se u njegovoj duši smanjila čežnja za savršenošću, koja se stalno može osjetiti samo individualno, može se pristupiti i k tome da se prividno kompliciranog modernog čovjeka snagom propagande rezolutno preinači i povrati na niveau primitivnih plemena, u kojima je protiv tuđinca, protiv onih koji su »drugačiji«, protiv neprijatelja sve dopušteno. Propaganda, koja ne izbjegava neumjerenost, ne treba ništa drugo da čini, nego da primitivnu strahobu n e p r i j a t e l j s gorostasnom sugestivnom snagom pred ljudima sagradi. U tom fantomu od neprijatelja moderni prosječni čovjek mora da prepozna sumarno zgusnuto i izobličeno sve, od čega ga spopada tjeskoba, sve što otklanja kao tuđe i što ga mučno zabrinjuje. Je li mu osjećaj jedamput već podvrgnut propagandističkom zavođenju tom gorostasno pred njim naslikanom slikom neprijatelja, onda se on više jedva da boji kakvih prigovora sa strane razuma, — naprotiv, sada, kada je odlučio da povjeruje stanovitoj slici mržnje, čitava njegova aparatura misli počinje funkcionirati u smislu te slike mržnje i upravo toj mržnji (bilo to protiv neprijatelja nacije ili protiv neprijatelja klase ili protiv Židova) po tom priskrbljuje dovoljnih razloga i svakako stalne duhovne hrane.

Propaganda kao metoda sistematskog utjecanja na ljude oko sebe počinje bivati važna u času kada se Evropa počela orientirati sve komercialnije pa čovječanstvo raspadati u konzumente i producente, te je bližnji najedamput otkriven kao mušterija. Da se roba čovjeku proda, morala se čovjeku poroditi želja za tom robom. Odavno je prijazno blagoglagoljivi, dobroću produkta razložito dokazujući reklamni stil bidermajerskog doba zamijenjen paklenim spektaklom one masovne propagande koja dan i noć urliče kroz naše velike gradove te naše organe vida i sluha svladava umornošću. Sve se svakoga može nagovoriti samo ako se je tvrdokoran, kako misle silnici propagande, u kojih su vlast dani živci suvremenika: fantaziji čovjeka treba magičnim ponavljanjem stalno istih formula pohvale i začaravanja narinuti kao magičnom silom stanovitu želju i mržnju.

Nastupom totalnih državnih ideologija furija propagande, koja je do sada urlala samo u službi trgovca, počinje da bjesni u službi političara. Od sada se suvremenik ne treba više upravljati kao mušterija nego kao građanin države, po željama onih, koji vladaju aparaturom propagande. — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

Kako jako suvise jedno s drugim razum i sloboda i kako jako propaganda s neslobodom, to je jasno po činjenici koja se danas olako opaža, po činjenici, da ondje, gdje propaganda u službi totalnih državnih ciljeva smije bjesniti neograničeno, državni šef u svojim političkim objavama može nepitano i bez suprotćenja raspolagati s dušama i duhovima svojih podanika. Tada se svijetu naviješćuje, da »svi Talijani« ili »svi Nijemci« o ovom ili onom političkom pitanju misle jedno te isto, upravo ono, koje državni šef stentorskim glasom naviješćuje radiom; misao da bi kakav Nijemac ili kakav Talijan ili kakav Rus mogao oblikovati svoje mišljenje na temelju individualnog mogućstva svoga razuma i svoje savjesti, osjeća se odmah kao veleizdaja. U tomu smislu propagandi je funkcija, da proizvađa sve jače masiranje i normiranje građana države i da pomogne provesti proces duševnoga upriproščenja na koncu čega je tip jedinstvenoga čovjeka. Taj čovjek ne pita više sudbinu individualno, jer on više ne očekuje nikakva odgovora nego samo zapovijed, — on je čovjek, koji vlastitu, nezamjenjivu savjest ne pita više o tome, da li je kakav čin dobar ili zao, nego pomoću radia doznaje da je protiv protivnika bilo unutarnjeg bilo vanjskopolitičkog sve dopušteno. Gospari propagande našega doba jesu gorostasno povećani ispovjednici kolektiva: gdje se radi o ekscesima protiv neprijatelja, koji su prosječnom čovjeku novinama i radiom označeni kao neprijatelji, tu oni uzimaju svu krivnju na sebe. I to je veliki inkvizitor predvidio: »Mi ćemo njima kazati, da svaki grijeh može biti okajan, ako je učinjen s našom privolom... a oni će nas obožavati zato, što za njih snosimo njihove grijehe pred Bogom... najmučnije tajne njihove savjesti, sve, sve će nam oni doprinijeti, i sve ćemo odlučiti, i oni će nam radosno vjerovati — jer ih tako lišavamo mukotrpne brige, da sami slobodno biraju.«

Najmodernije propagandističke metode ne mogu se dovoljno primjenjivati u zemljama tehnički, industrijski zaostalim. U narodu seljačkom su namjesto aviona kola i konji, radio zamjenjuje putujući korteš. Nu za sami uspjeh današnje propagande, to ne mora biti presudno, jer su joj gradski staleži svejedno izvrgnuti, a solju njihove pameti, u političkom javnom smislu, korteši znaju da dobrano sole pamet seljaku. Politička propaganda nikada ne bijaše u tom, da širi mudrost i istine u njihovu pravom i zbiljskom smislu; najčovječniji i znanstveno najteme-

ljitiji, socialno i politički najopravdaniji programi agitatorski se vulgariziraju tako, da se izvrgnu u nešto što je u stvari oprečno njihovu prvobitnom smislu. Političaru je, i bez obzira na istine, do uspjeha. Pomoću vulgarizacije se brže i lakše osvaja vulgus. Ali dok je demokratsko-humanističkom političaru ili državniku, pored sve nepopustljive volje da uspije, ipak želja, da o d g a j a č o v j e č n o, suvremeni fašistički propagator izmišlja samo parole kojima će mnoštvo bolje zablenuti, te po tom zavaravanju već je protiv čovjeka. Ima li što nakostrušenije, a banalnije i prostije od lozinaka koje kakav grlati totalitaristički govordžija razbacava u pučinu? Te su lozinke uvijek napravljene tako da raspiruju osjećaje sreće ili nesreće, dakako — nacionalne. Kolektivne. Opća stvar!! Najviši ideal!

Steinhausen dobro navodi, kako je upravo u ovaj čas jedna nacionalna manjina u jednoj demokratskoj državi začarana propagandom iz inozemstva tako, te se osjeća potlačenom, — premda ima slobodu svakoga zbora i govora, slobodu koja je ukinuta u zemlji u koju hoće da se uključi. On uz to citira, da je filozof Wilfredo Pareto za naše doba otkrio novu misao, kako osjećanje slobode i sreće manje zavisi o stvarnom životnom stanju prosječnoga čovjeka nego o njegovim osjećajnim predodžbama, koje mu o njegovu životu narinu drugi. Pareto veli: »Ljudi teže općenito za slobodom i plaše se nasilja. Sloboda se u svijesti čovjeka skopčava s ugodnim predodžbama, nasilje s neugodnim; ako se dakle hoće učiniti da čovjeku nasilje bude prijatno, onda se ono mora svrsishodno pokrstiti imenom slobode.«

Kao ilustraciju, kako propaganda radi, ovdje bi se s j e d n e j e d i n e strane jednih totalitarističkih novina najnovijega datuma moglo ispisati preko dvadeset samih naslova vijesti i izvještaja, naslova kojima diktatura hoće svoje podanike da razdraži i nadrška na jedan demokratski narod, tako što ga tim naslovima hoće da prikaže kao hulju, zločinca, nekulturnu ruju, divlju hordu — najgorim što se dade zamisliti. Za vrijeme svjetskoga rata neprijateljske su države novinama ponižavale narod jedna druge najodvratnije. Totalitaristička je propaganda nadmašila u tomu svaku dosadašnju mjeru. Razlika je kao između jastreba i bombaša. Kada je g. 1916. »Gottlieb« (pseudonim Alfreda Kerra) ratoborno zazvrndao »Rumänenlied«, među ostalim strofu,

Gebrüllescu voll Trimphul
Mitten im Korruptul-Sumpful
In der Hauptstadt Bukurescht,
Wo sich kainer Fisse wäscht,

Karl Kraus je, glosirajući to, smio javno pokazati da mu se gade »neoprane stope stiha« njemačke književnosti. A tada je bilo i prosječnih ljudi koji su mu bez osobite bojazni odobravali. Nu danas: »Cijeli život jednog naroda ugurava se prisilno u šemu ‚prijatelj—neprijatelj', koju su skrojili bogovski stolujući gospodari državnoga stroja. Neprijatelj se mrzi na zapovijed i u istom taktu, kada sirena zaurliče, na nj se puca, — prijatelj, koji je još jučer možda bio nepoznat, aklamira se en masse i spontano. Važno je prije svega da uopće kakav neprijatelj postoji: naduvaju ga do strašila, povećavaju do nadljudskoga kao neprijatelja i boženassačuvaj, on, neprijatelj mora pomoću propagande nabujati do groteskno gorostasnih oblika, da više nema na sebi nikakvih ljudskih crta — da se neizmjerno mrzi i kao čovjek da se ne može više prepoznati.« (H. Steinhausen)

Da će totalitaristička propaganda od prosječnoga čovjeka — zatičući ga u ekonomskim neprilikama i zato u nemoći da se sabere pa da svijesno promišlja — napraviti automat za izvršavanje zapovijedi propagandista, i na taj način cijelo društvo oblikovati da ono može proizvoditi samo jedan tip: i to soldata, — taj Steinhausenov pesimizam nije posve neopravdan. Treba samo razmotriti na pr. književne proizvode najmlađega naraštaja u totalitarističkoj državi: sve samo pojednačenje stvaračke volje do neličnosti, čeSto do nesmisla, ili degeneracija u smislu kulturnoga napretka. Natjecanje u dosljednosti zahtjevima propagande ili propisane »linije« demoralizira pisca dotle, te napriliku pokoji nepovoljno ocijenjeni zna javno denuncirati svoga kritika, da ga je kritizirao uime kakve ideologije za koje naučavanje država prijeti teškom kaznom.

Uspjeh propagande na pojedincu zavisi o njegovu karakteru i intelektualnoj jakosti. O tom se moguće osvjedočiti kada se promotri, koje su u nas skupine i pojedinci oduševljavaju totalitarizmom. Treba li upozoravati na nevrijednost kulturnih proizvoda domaćih totalitaraca, koji su »javni radnici«? Nu dokgod na svijetu ima i najudaljenije utočište za slobodan duh, intelektualni nagon će ličnost natjerati da se u nj skloni, te živi i misli po svojoj svijesti i savjesti. Već po tom, što je čovjek zaista preinačljiv, totalitarizam se ne može održati — protiv tehničkih sredstava, kojima se on drži, čovječji će um pronaći tehnička protusredstva. Da se društvo preobrazi, zato su potrebne snage mase. Mase neće mučeništvo, hoće uspjeh. One su danas za onoga u čijim su rukama tehničke sile. U času kada protivna strana mogne te sile ugroziti, mase će se pokolebati — počinje njihova podjela i rušenje totalitarizma.

Stanislav Šimić

FELJTON O POSLJEDNJIM CVRČCIMA

Tužno je na brdima za gradom, kad pane veče, u nizini plaho dršču svijetla, a posljednji cvrčci se jave bolnim i tankim glasovima. Oni su skromni, sakriveni svirači, koji nakon odsvirane pjesme ne dolaze pred rampu, da uberu pljesak publike, njih ne čeka hvala kritičara, a mjesto lovor-vijenca pane na njihovu glavu žuti jesenski list, kao da im to zahvaljuje jesen, jer su je cvrčci toliko noći uljuljavali u san. Oni znadu, da je njihova smrt blizu i svaki dan ugine po nekoliko iz njihovog orkestra, ali oni sviraju ustrajno do svoga posljednjeg časa. Iz ljetnikovaca oko njih bacaju rasvijetljeni prozori svoje žute pačetvorine u vrt i kadkada prijeđe preko lijehe kakav kukac i trepećući očicama u svijetlu, nestane brzo u mraku gdje se osjeća zaštićenijim, jer mrak je često crna, šutljiva kabanica, koju noć baca na slabe i skršene, da ih očuva od prejakog svijetla, koje je jakima potrebno kao zrak, a slabe uništuje.

Ceste su prazne i tihe, kadkada prođe kakav osamljeni šetač i prazna jeka njegovih koraka nestaje u mračnim garažama, gdje zaprašeni auti spavaju i sanjaju o daljinama, u pustim vrtovima, gdje vjetar na stazama pred sobom tura uvelo lišće. Umire jeka u šupama, gdje mirno počivaju bijeli ljetni stolci i slamnati fotelji, korača osamljeni šetač i za sobom ostavlja tugu i prazninu. A sa sviju strana se javljaju cvrčci, ali već mnogo tiše nego recimo pred pola mjeseca, kad su još oko vrtnih stolova sjedile mlade žene, lampe sa šarenim obodima bacale fantastične sjene po grmlju, a mjesečeva ploča bila zapletena u granju s kojega su visjele tamne, rosne šljive. Pobrano je voće, nestale su mlade žene iz vrtova, a ostali su samo cvrčci, kao nekakvi crni mrtvozornici, koji sada po brdima pretražuju, je li ljeto zaista umrlo. A tamo gdje prestaju ljetnikovci, počinju vinogradi i gdjegdje po brdima stoje u mjesečini mračne šume kao crne ruševine pogorjelih crkava i opet tiha i tanka pjesma cvrčaka.

POSLJEDNJI CVRČCI

Mjesečina pada
smireno po klijeti.
Daleko iz grada
kasno svijetlo svijeti.

Cvrčak se oglasi,
al' već tihim zvukom.
Ko da jesen gasi
nevidljivom rukom

glas svirača svoga
ko svjećicu plahu.
A sutra će noga
nagazit u prahu

na cvrčka i lutnja
zdrobit će se mala.
Po brdu je šutnja,
teška šutnja pala.

Zašumi u sjeti
do čokota čokot,
a mjesec na klijeti
prosrebrio lokot.

RAZGOVOR CVRČAKA

Brdo za gradom u noći. Tiho i tužno sviraju cvrčci. Kraj ljetnikovca, koji spava uspinje se na brdo vinograd. Cvrčak na suhoj grudi zemlje govori svomu drugu, koji je na lozinom listu:

»Ljetos se lišće dosta dugo drži na drveću. A i dosta je još toplo.«

Cvrčak na lozinom listu: »Da, ja se i sam čudim, da je još tako toplo. Ja upravo uživam kad mogu malo zasvirati.«

Cvrčak na grudi zemlje: »Uživaš?! Meni je već moje sviranje dosadilo i ja sam tužan, što ne mogu pjevati kao kos. A i letjeti bih htio kao on. Kako ja dođem do toga, da se moram uvijek vući po zemlji, a ptice slobodne prelijetaju zrakom. Zato i pjevaju tako lijepo, jer se mogu slobodno kretati nad zemljom. Kad im je dosta zemlje, onda jednostavno pobjegnu. A mi?«

Cvrčak na lozinom listu: »Ti nisi nikada zadovoljan. Zašto psuješ zemlju, pa ona te je rodila. Ne osjećaš li kako divno miriše? Pa gdje bi ti zapravo htio svirati, baš me zanima?«

Cvrčak na grudi zemlje: »Da ti iskreno kažem, ja bih htio svirati na mjesecu. Nagnuo bih se preko njegova srebrnog ruba, gledao na zemlju i svirao. To bi imalo smisla. A ne ovdje iz blata svirati.«

Cvrčak na lozinom listu: »Ne vjerujem, da bi ti i na mjesecu izdržao. Bog zna što bi te opet tamo smetalo.«

Cvrčak na grudi zemlje: »Pa tko veli, da bih ja i tamo izdržao. Ali opet moraš priznati, mora biti divno gledati s mjeseca u dubinu, pa vidjeti rasvijetljene kuće, željeznice i rijeke, koje blistaju u mjesečini. A kad bi mi već bilo dosta mjeseca, odletio bih na kakvu zvijezdu, da vidim kako je tamo. Samo bih morao imati jaka krila.«

Cvrčak na lozinom listu: »Šta ti misliš, može li kos letjeti do mjeseca? Za ševu vjerujem, da može letjeti do sunca. Često sam u ljetno popodne vidio kako ševa leti visoko, visoko prema suncu, tako da sam je izgubio s vida, a i teško je gledati prema suncu.«

Cvrčak na grudi zemlje: »Slušaj, što se to mene tiče može li kos letjeti do mjeseca, ili ševa do sunca! Kad bih znao da im je to moguće, bio bih im samo zavidan, ali ja mislim, da oni ne mogu tako daleko letjeti, jer kad bi to bio slučaj, sigurno se ne bi vraćali na zemlju. Koji će se glupan vraćati na zemlju, ako ne mora. Ti, ali sada je na nama red, da malo sviramo. Drugi su već prestali. Dakle naprijed!«

Cvrčak na lozinom listu: »Dakle ćeš ipak svirati. To je lijepo od tebe.«

Cvrčak na grudi zemlje: »Dragi moj, iako se meni ovdje ne sviđa, ali ja sviram od osjećaja drugarstva prema ostalim cvrčcima. Ne smijemo mi izrabljivati njihovu dobroćudnost. Dakle počnimo!«

Cvrčak na lozinom listu: »Ja sam pripravan. Naprijed!«

Cvrčci su stali svirati i u tišini je tužno zaječila njihova svirka. Oko njih pada lišće, daleko negdje zalupio je netko vrtnim vratima, a neko pseto stalo je glasno lajati. Kad su cvrčći svršili sa svirkom, stali su opet dalje razgovarati.

Cvrčak na grudi zemlje: »Danas to nekako tužno zvuči. E, godina ide kraju. Kako je sve prolazno. Vidiš ovo stablo nedaleko mene imalo je krasno lišće. Ljeti je bilo crvenkasto i kao večernje nebo prelazilo je to crvenkasto lišće pomalo u zlato. No to je zlato cio dan padalo na zemlju i sada kako vidiš strše samo gole grane. Iako lijepe stvari lijepo umiru, ali žao nam je te krasote.«

Cvrčak na lozinom listu: »Pa što ti misliš, da na mjesecu nema stabala i da tamo u jesen ne pada lišće. To ti je svagdje dragi moj.«

Cvrčak na grudi zemlje: »Ja držim, da

na mjesecu nema stabala. Pa vidiš kako je na njemu sve golo. Pa makar bih tamo i gladovao, ali od prkosa bih tamo ostao neko vrijeme, baš da dokažem zemlji, da je ne trebam. Ja idem tamo kuda ja hoću. Ja ne dam da mi itko zapovijeda. Osim toga mi je taj red na zemlji već dosadan. Uvijek isto. Uvijek isto. U jutro sunce izlazi, o podne je nasred neba, a u veče se od očaja, jer mora otići, raskrvari i padne za brdo. I tako to ide dan za danom.«

Cvrčak na lozinom listu: »No baš me zanima kako bi ti to uredio. Mislim, da bi ti sve pokvario, a ne popravio.«

Cvrčak na grudi zemlje: »Nije važno, da li bih ja zemlju popravio ili pokvario. Glavno je promjena. Ne da se uvijek u iste stvari gledati. Ja bih, da imam tu moć, svim ribama dao krila, pa bih ih potjerao u zrak, neka prelijetaju nad krajem. Pomisli, kad bi ribe doletile nad gradske ulice. To bi bila lijepa slika. A pticama bih dao škrge i odagnao ih u vodu, neka tamo veslaju s krilima i pjevaju. A znaš da mi već i sunce dosađuje. Ja bih na sunce metnuo onu najveću bačvu, koju su neki dan vozili u klijet. Malo bih mu potamnio sjaj. Već me uzrujava, što mu se svi toliko klanjaju, i toliko o njemu govore. Pa valjda sam i ja netko!«

Cvrčak na lozinom listu: »Znaš ti, da si suviše nadut. Ti si samo mali, jadni cvrčak, pa se smiri sa svojom sudbinom. Kako se ti možeš stavljati u isti red sa suncem. Kad bi ti htio pokriti sunce, ti bi s time samome sebi naškodio, jer bi te sunce spržilo i ti bi zajedno s bačvom pao natrag na zemlju.«

Cvrčak na grudi zemlje: »Pa makar bih se i uništio, ali umro bih zadovoljno, jer bih znao, da mi je uspjeh proturati svoju volju. Ti ne znaš kako mene muči, što sam tako bespomoćan. Ja sam cvrčak. Molim te što znači u životu cvrčak?! Krava je mnogo veća od mene, pa si vidio kako su je neki dan tukli i ona je slušala. Ja bih htio biti sunce«.

Cvrčak na lozinom listu: » Ja sam potpuno zadovoljan sa svojom sudbinom i sviram koliko ljepše mogu. Ja volim zemlju i da me netko odnese na mjesec, znam da tamo ne bih nijednom zasvirao, već bih smjesta opet skočio na zemlju. Misliš da meni nije žao, što ću skoro umrijeti. No ja ne mislim na to, već sviram zadovoljno i radujem se što još živim. Ti, naši drugovi oko nas prestali su svirati. Valjda su se već umorili. Opet je na nama red«.

Cvrčak na grudi zemlje: »Zasvirajmo, kad već mora biti.. Ja sam srdit na cijeli svijet, pa da mogu, zamûkao bih kao krava, da unesem malo svoga nemira u taj dosadni mir. Počnimo! Suviše se baš ne ću naprezati to ti odmah velim«.

Oni su opet stali cvrčati i svirka im je postala sve tužnija. Na nedalekom ljetnikovcu otvorio je netko prozor, pa se čulo kako ljudi ozbiljno razgovaraju. Cestom su prošla kola, lanci na njima zvečali su glasno, na čas se još razabiralo toptanje kopita, a onda su konji s kolima nestali u noći. Cvrčci su prestali sa svirkom, drugi su nastavili, a razgovor je tekao dalje. Cvrčak na lozinom listu:

»Ti si nekako suviše iskidano svirao. Ako ćeš biti tako žučljiv, svirka će ti postati posve nemoguća. Ti moraš znati, da ima ljudi, koji nas slušaju. Znaš da je jučer neki mladi čovjek stajao nedaleko nas na mjesečini, slušao našu svirku i nešto bilježio. Ima ljudi, koji nas poštuju i valjda samo radi nas dolaze na ovo brdo. Ipak se ljudi nahodaju, dok do nas dođu. Taj mladi čovjek je dosta dugo bilježio, a onda je okrenuo lice prema mjesecu i rekao: »Lako se je tebi tako smireno smješkati kad ne trebaš plaćati stan, ne trebaš jesti i ne trebaš se brijati. Evo za ovu pjesmu, koju sam tu pribilježio, dobiti ću jedva toliko, da kupim nekoliko britvica i brijački sapun. Ti si stara propalica, koja ništa ne radi, već samo Bogu noći krade«.

To sve je taj mladi čovjek govorio mjesecu, a onda je pljunuo u vis kao da misli pljunuti u njega, metnuo olovku i papir u džep i srdito otišao prema gradu. A ja mislim, da se je taj čovjek oneras-

položio radi tvoje svirke, jer ti si već jučer tako iskidano i nemirno svirao. Baš mi je žao, što si ga razljutio.«

Cvrčak na grudi zemlje: »Šta se mene taj čovjek tiče. Pa šta se treba upravo kraj mene postaviti. Neka se postavi kraj drugih cvrčaka, koji će mu ljepše svirati. Iako je moja svirka možda raskidana, to je zato, jer ja sam sa svijetom potpuno nezadovoljan i da mogu skinuo bih taj mjesec i sve zvijezde, načinio od svega toga svežanj, omotao ga s drotom i sve to bih spustio u bunar. Pa kada dođu seljakinje po vodu, možda će u škafu, kada ga izvuku iz bunara, naći kakvu zvijezdu kako tiho blista u bistroj vodi, i tako ću s tim nemogućim svemirom ipak nekome učiniti veselje. Nemoj ti meni nikakve savjete davati, ja sviram kako mi je moguće i ne ću lagati. Ja ipak vršim svoju dužnost. A zašto ništa ne prigovaraš našem drugu: debelom cvrčku kraj kamena. Taj cijelu noć samo ždere i jedva da nekoliko puta zasvira. Tomu izjelici ti prigovaraj, a ne meni«.

Cvrčak na lozinom listu: »Njemu ne prigovaram, jer znam da to ne bi ništa koristilo. Taj je uvijek tako nažderan, da uopće više ništa ne shvaća. Ali ti si pametan i s tobom se dade raspravljati. Pomisli kako bi bilo kad se uopće — — —«

Razgovor su prekinuli muškarac i žena, koji su se postavili nedaleko te dvojice cvrčaka.

Muškarac: »To je svinjarija, da ti od mene tražiš pedeset dinara, a odvedeš me ovamo na brdo, mjesto u sobu. Zašto si lagala, da se k tebi može ići? Šta mi lažeš da stanuješ tu u blizini!«

Žena: »Da sam ti to u gradu rekla, ne bi pošao sa mnom. A k meni se ne može ići, jer samnom spavaju dvije sestre i brat. E nešta je drugo, kad sam imala svoju krasnu sobu u Palmotićevoj ulici, ali ti dobro znaš, da je to sada zabranjeno. Zato mi sada i ide tako slabo. Ajde mali ne ljuti se«.

Muškarac: »Vi sve ste beštije! Nisam lud da ti dam pedeset dinara. Mogu se ja tu na hladnom zraku i prehladiti. Uopće sam sve već izgubio volju. Hoćeš dvadeset dinara?«

Žena: » Dvadeset dinara! Daj nemoj vrijeđati inače ti mater opsujem. Kakav si ti kavalir! Ajde bježi kući«.

Muškarac: »Slušaj, pa ne mogu ja tebi dati pedeset dinara za ovu tvrdu zemlju. Nije to krevet. Da vidiš da nisam šuft, eto ti trideset dinara«.

Žena: »Ajde dobro. Daj novce.«

Muškarac: »A kud me to vodiš? Čekaj, skoro sam pao u grabu.«

Žena: »Daj mi ruku. Tu ispod vinograda ima mnogo lišća, koje su iz šume dovezli. Ovamo ja vodim svoje mušterije. Pazi, tu leže kolci, stani preko njih«.

Muškarac: »Uuu, s kurjim okom sam udario o kolac. Već idem. Vrag te odnio s takvom zabavom. Hoćemo li skoro doći do tog lišća?«

Muškarac i žena nestali su pod brdom. Cvrčci sviraju tužno i umorno. Na ljetnikovcu na susjednom brdu ugasila se svijetla. Listovi padaju tiho na zemlju. Cestom tetura pijanac, i dirigirajući kažiprstom po zraku, pjeva:

Stara baba, stari ded
igrali su nogomet.

Vjekoslav Majer

O NEZAPOSLENOSTI U JUGOSLAVIJI*)

I.

Klasifikacija nezaposlenih koja luči čisto najamne radnike od pauperiziranih seljaka opravdana je, kako to pravilno uočava Bogdan Krekić, time što »priliv velikih masa pauperiziranoga seoskog stanovništva ... može da predstavlja samo prolaznu pojavu« dok, naprotiv, »one grupe radnika koji spadaju u čiste najamne radnike, koje su bez veze sa selom, ... neuposlenosti u našim prilikama daju isti tip kakav ona ima i u najindustrijskijim zemljama.«

*) Uz knjigu Bogdana Krekića »Problem radničke nezaposlenosti u Jugoslaviji«, Beograd 1938.

Ali, s obzirom na efekt, obje te vrsti radne snage utoliko se više izjednačuju ukoliko je agrarna kriza, koja je uvjetovala migraciju seoske sirotinje u gradove, trajnija i veća. Pauperizirano seljaštvo, ne mogući više opstati na selu, grne u gradove i stalno povećava broj nezaposlenoga radništva. Na selo mu nema povratka, osim, dakako, u slučaju nestajanja agrarne krize i stvaranja tako povoljne konjunkture seljačkih proizvoda koja bi omogućila bogatim gazdama unajmljivanje težačke radne snage. A, imade li se u vidu karakter današnje privredne krize i činjenica da se seljaštvo brže množi negoli raste opseg njegove proizvodnje i tehnički učinak po radniku, a pogotovo brže negoli raste potrošnja seljačkih proizvoda, da, napokon, grad sa sve većim brojem nezaposlenh biva sve slabiji potrošač — a po tome se dade naslutiti i kolika je ovisnost seljačke privrede o gradskoj —, mora se doći do zaključka da je pritjecanje osiromašenoga seljaštva u gradove za današnje prilike neizbježivo. Nezaposlenost industrijskoga, stvarno kvalificiranoga radništva, nastaje u industrijski nerazvijenim zemljama istom pošto je kriza dosegla visok stupanj. Prema tome, ne stoji tvrdnja da je nezaposlenost kvalificirane radne snage samo po sebi teži problem od nezaposlenosti nekvalificiranoga radništva.

G. Krekić je mišljenja da je nezapolenost pauperiziranoga seljaštva utoliko lakši problem od nezaposlenosti industrijskoga, kvalificiranog radništva, što se problem seljačke nezaposlenosti može riješiti intenzifikacijom seoske privrede i dizanjem cijena za seljačke proizvode. Time, čini se, misli reći, da je lakše intenzificirati seljačku privredu i dići cijene seljačkim proizvodima negoli stvoriti uvjete pod kojima bi stvarno kvalificirani besposleni radnici došli do zaposlenja. Imade li se na umu obujam seljačke (stvarne) nezaposlenosti i obujam stvarne nezaposlenosti kvalificiranoga radništva, to će se mišljenje pokazati umah kao neopravdano: jer, nezaposlenost kvalificiranih radnika ne predstavlja za cjelinu naše privrede ni izdaleka tako težak problem kaošto ga predstavlja seljačka nezaposlenost. Već poradi brojčane premoći seljaštva i nekvalificiranoga radništva, nezaposlenost toga elementa, bila procentualno, tj. u omjeru spram cjeline, i znatno manja negoli je nezaposlenost kod kvalificiranih, znači krupniji socijalno-ekonomski problem. Uzme li se, na primjer, da je, u postotnom omjeru, nezaposlenost kod obje te grupe najmoprimaca jednaka, broj nezaposlenih iz prve grupe (nekvalificirani) pokazat će se kao višekratnik broja nezaposlenih iz druge grupe (kvalificirani).

Po tome se može zaključiti da je g. Krekić do takova svoga zaključka došao ne na temelju proučavanja naših prilika već koristeći se zaključcima do kojih su došli ekonomisti industrijski naprednih zemalja a koji se zaključci, očevidno, i odnose samo na zemlje u kojima je radništvo brojčano jače od seljaštva.

Istina je da je nezaposlenost kvalificirane radne snage utoliko teže odstraniti što »ne može bit riječi o tome da ovaj svijet bude vraćen na selo« pošto je »on sa selom već davno izgubio svaku vezu«; istina je da je jedino rješenje nezaposlenosti toga dijela radništva da on bude ili vraćen na posao ili da bude socijalno zbrinut. Ali ne znači da je vraćanje toga dijela radništva na posao ili njegovo socijalno zbrinjavanje i u našim prilikama teži problem negoli je to intenzifikacija seljačke privrede i dizanje cijena seljačkim proizvodima.

II.

Baveći se pitanjem uzroka koji su doveli do nezaposlenosti kod nas, g. Krekić pronalazi da su oni dvojaki. »Jedni — kaže on — leže u sve većem prirastu našeg stanovništva, koje nema odliva u strane zemlje; a drugi su u racionalizaciji i mehanizaciji (koje uzimamo pod jedno) koje sa sve više maha ulaze i u našu privredu.«

Ta shema, do koje se nije dovinuo sam g Krekić svojim umovanjem već ju je

posudio od drugoga autora i tek je djelomično modificirao, slabo odgovara našim prilikama jer se ne obazire na seljačku nezaposlenost. Na selu, istina, postoji problem kako će se uposliti prirast stanovništva, a ipak sam prirast stanovništva nosi spomena vrijedan dio krivnje za agrarnu krizu. Racionalizacija i mehanizacija pak u seljačkoj privredi urodit će gotovo suprotnim rezultatima negoli su oni u gradskim industrijama. Može se desiti, a, po svoj prilici, i desilo bi se, da u slučaju mehanizacije seljački nadničari ostanu bez posla u velikom dijelu; ali, na drugoj strani, nacionaliziran mali posjed postao bi sposoban da hrani i uzdržava veći broj članova obitelji no dotad: ta i sam g. Krekić ističe intenzifikaciju seljačke privrede kao glavnu mjeru za suzbijanje krize u seljačkom gospodarstvu!

Kriza, koja je zahvatila gradske industrije i zanastvo, nije iste vrsti kao ona u industrijski razvijenim zemljama. Na nju je, zacijelo, znatno utjecalo stanje u seljačkom gospodarstvu. Zato se ne bi smjeli odvajati uzroci nezaposlenosti u gradu od onih na selu. Trebalo bi naći kakova je i kolika je povezanost seljačke privrede s gradskom, i obrnuto, i istražiti njihovu međusobnu suvislost. G. Krekić, koji se osvrće samo na nezaposlenost gradskoga, kvalificiranog radnitva, to ne čini. A upravo time, što je odvojio selo od grada i odustao od posmatranja cjeline, omogućio je sebi stvaranje nepravilzaključaka.

Pitanje migracije te racionalizacije i mehanizacije u privredi, kako ga on razmatra, vrijedi za stručno radništvo, ali ne govori o glavnom dijelu problema: o uzrocima nezaposlenosti u našoj zemlji uopće.

III.

Za rasterećenje tržišta rada — a to je istovetno s rješenjem nezaposlenosti — g. Krekić navodi prijedloge koji su dvovrsni: jedni se odnose na stručnog, drugi na nestručnog radnika. Sam autor veli o tome: »Kad je u pitanju rasterećenje tržišta rada, u obzir dolaze dva faktora i dvije mjere. Jedan faktor je elemenat koji dolazi sa sela kao nestručan radnik; a drugi faktor je stručan gradski radnik.« Ta podjela, ma da je, kako već rekoson, opravdana, po autoru nije dobro branjena; on naime naprosto veli da se »veliki priliv ljudi u gradske centre sa sela još ne može uzeti kao definitivan priliv novoga elementa koji bezuslovno mora biti usisan u gradsku privredu«, a zaboravlja napomenuti da privredni razvitak zemlje, ide li se i najmanje k industrijalizaciji, upravo iziskuje mobiliziranje znatnoga dijela — ako ne svega tog elementa — u industriji.

Mjere, koje spomine autor, jesu:

1. Sprečavanje proletarizacije sela s pomoću korjenito provedene agrarne reforme, organiziranoga zadrugarstva, svrsishodnoga komasiranja parcela i melioracionih radova; tu se autor zadržava i na kritici dosadašnje agrarne politike u zemlji;

2. Uklanjane radničke nezaposlenosti; a to, zapravo, znači isto što i rasterećenje tržišta rada«;

3) Zatvaranje vrata podmlatku u izučavanju zanata i u školama. Autor se ne uzdržava od kritike toga zahtjeva u naposljetku dolazi do zaključka da bi »bukvalna primjena ograničavanja broja šegrta« dovela »dotle da radnička djeca ne će moći biti primljena u izučavanje zanata.«

(Za cjelinu privrede, dakako, nije od osobite važnosti u koju će rubriku biti knjiženi neuposleni; samo njihovo postojanje je problem).

4. Povišenje realnih nadnica, i

5. Skraćenje radnoga vremena. Autor smatra da bi se nezaposlenost u zanatstvu umanjila skraćenjem radnoga vremena. Ali, nije izrazio šta misli o tome da li bi zanatstvo, unatoč skraćenom radnom vremenu, moglo izdržati konkurenciju domaćih i vanjskih tvorničkih poduzeća.

R. S.

JEDNA KNJIGA ČEŠKOGA PISCA JAROSLAVA DURYCHA

Lijepa i ljupka knjiga. »Izgubljen je svaki onaj dan, kad čovjek ništa nije učinio za drugoga. A dani, kad je čovjek radio samo za sebe, dvostruko su izgubljeni: bolje da nije uopće radio«.

U nekoliko lirski komponiranih poglavlja s preobiljem slika, dojmova, umjetničkih i etičkih opservacija i refleksija, koje su sve savršeno utkane u kompoziciju malog i originalnog romana, analizira Jaroslav Durych ljubav dvoje mladih ljudi u oluji mučnog dnevnog života nazvavši svoje djelo »Krasuljkom« ne samo zbog uvela krasuljkova cvijeta, koji ostaje srdačna i intimna veza među izgubljenim ljubavnicima, nego mnogo više zbog proljetne cvjetne atmosfere, koja lebdi nad cijelom knjigom. Mnogo sunca i lirike otkriva Durych u mutnoj, tamnoj vodi kanala u predgrađu, nad koji se nagnula osamljena djevojka, kao i u čudesnoj poetskoj evokaciji puta modre djevojačke sjene kroz podnevnu ljetnu ulicu provincijskog češkog gradića među mnogo ženskih i ljudskih sjena, koje traže jedna drugu. Gradovi i ljudski udesi, kao pozadina radnji u romanu, odvijaju se u lepršavim slikama, koje ništa međusobno ne veže, ali koje ipak tvore organsku cjelinu. Kroz njih putuje dvoje ljudi tražeći jedno drugo u sedam poglavlja, od kojih bi se šest moglo nazvati posebnim novelama, a da ipak od toga cjelina romana ništa ne štetuje.

Ima u »Krasuljku«« nešto, što mu daje karakter moderne velike bajke: kroz bijedu svakodnevna života, u mučnom napredovanju po ljestvici društvene hijerarhije od sluškinje do prodavačice u velikoj modnoj kući, mladi Durychovi ljudi (u ovom slučaju zaista junaci romana u onom smislu, kako je to nekada bio običaj) nose u sebi ljubav utjelovljenu u uvelu krasuljkovu cvijetu ne primjećujući svijesno ili nesvijesno zlo i bijedu oko sebe. Čitava knjiga ima taj karakter negiranja suvremene životne težine i uranjanja glave u pijesak pred opasnostima, koje vrebaju u životu na čovjeka. Čini li to autor namjerno ili slučajno? U španjolskom građanskom ratu Durych se bez grižnje savjesti izjasnio za Francove legionare i Marokance, koji kolju španjolske žene i djecu. Istaknuti katolički pisac i vojni liječnik u češkoj armiji Durych je javno zahtijevao, da se sruši Husov spomenik u Pragu, a na njegovo mjesto postavi spomenik Majke Božje. Linija njegova književnog rada ujednačena je. Umjetnosti je svrha, da traži u životu samo onu drugu, ljepšu stranu, zbog koje nikada nitko nije proplakao (ako nije?). »Krasuljak« je pjesma u obliku romana o toj ljepšoj strani života, prikaz ljubavi siromašnog trgovačkog putnika i sluškinje, koja nije sluškinja, nego kraljica (Otakar Březina), izlet iz grubog dnevnog života u idilu ljubavi i nebrige, u kojoj se sve stvari prevlače ružičastim velom zaborava. Stvaran život pada u sjenu nestvarna života, koji nosimo u sebi. Osnovna kršćanska prekoncepcija, koja mu međutim ne smeta, da odobrava zvjersko krvoproliće i teror, kad mu to p o l i t i č k i konvenira, nije vidna iz ovog djela, jednoga između mnogo opsežnijih, ali ne i boljih Durychovih (neprevedenih na hrvatski). Prije fatalizam svoje vrste na vrhuncu sreće, nego kršćanski pozitivizam. To još više daje »Krasuljku« karakter vedre ljubavne legende, odnosno bajke:

»Vrata su već bila otvorena. Pošla je za njim sa svjetiljkom, koja joj je strastveno gledala u lice. Svjetiljka je svjetlila svijetlom, njena glava i ruke svijetlile su ljepotom, a sjene su se zaljubljeno klanjale. Već su se otvorila i vrata na stubište. Oči su svijetlile kao svijetla iz tamne šume. Bit će noć. Spopadala ih je želja, da u taj čas zajedno umru«.

Lijepa i ljupka knjiga s isto tako lijepom naslovnom stranicom, možda za nijansu preslatkom. Samo to nije dosta.

Ivo Kozarčanin.

GORKIJ O »IZMIŠLJOTINAMA« U KNJIŽEVNOSTI

Poznato je da se Maksim Gorkij posljednjih godina svoga života neumorno borio protiv nazovirevolucionaraca i nadriteoretičara socijalne književnosti. Godine 1928. objavio je u sovjetsko-ruskom listu »Čitaoci i pisci« (u jednom broju za travanj) članak »Još jednom o naobrazbi«, u kojemu povodom pripovijetke nekoga početnika podvrgava oštroj kritici djelatnost pristaše »pedologije« (neke zbunjene teorije odgoja) na području dječje književnosti, okomivši se na tadašnju lenjingradsku komisiju za ocjenu te književnosti i istaknuvši da je neukost članova te komisije »tako začudna, da bi mogla biti anegdotična«.

»Meni se čini«, veli Gorkij između ostaloga, »da pojam umjetničkoga toj komisiji nije jasan. O tom se osvjedočavam na temelju činjenice što je komisija neke knjige odbila s obrazloženjem da u njima ima nešto što je »izmišljeno«. Bajka o letećem ćilimu je također izmišljena, isto tako kao stari mitos o prvim ljudima, koji su pokušavali letjeti, o Dedalu i njegovu sinu Ikaru. Ta »izmišljotina« potječe od želje ljudi da lete. Komisija jamačno zna, da je ta »izmišljotina« danas postala opipljivom zbiljom i oživotvorena u tvornicama aeroplana. Podmornica Julesa Vernea bila je također izmišljotina. Let na mjesec je »blesasta fantazija«, a ipak se danas ozbiljno na to pripremaju. Izmišljotine bijahu i beskrajni vijak Arhimedov, mehanički stan za tkanje, lokomotiva, dinamo-stroj, motor za sagorijevanje. Ono, što se naziva kulturom, jest od A do Z ljudska »izmišljotina«. Umjetnost živi od izmišljotina, znanost realizira izmišljotine. Upravo izmišljanje i traženje izmišljotina izdižu čovjeka iznad životinjskog svijeta. Crvi i volovi ostat će uvijek ono što jesu, jer im manjka sposobnost da misle, da »izmišljaju«. Umjetničko je nezamislivo bez »izmišljotine«, ne postoji bez nje. I kad komisija za dječje knjige hoće da u novoj Rusiji nastaju zbilja novi umjetnici, novi stvarači kulture, onda ona ne smije otklanjati »izmišljotinu« i u djeci ubijati fantaziju, jer čovjek je naučio da svoje fantastične »izmišljotine« pretvori u opipljivu zbilju, i bio bi zločin, kad bi se pokušalo da se ta sklonost čovjeka, stvaračka sklonost, u djeci uguši. Već je vrijeme da se jednostavna i bjelodana, radom stvorena istina veli jasno: što dalje dolazimo, to lakše moderna tehnika izumljeno i izmišljeno, fantazije i hipoteze preobraža u realnosti, koje u rukama čovjeka postaju oružjem u borbi za život«.

Dakle Gorkij nije zazirao od književnosti za koju se ne čini, da je neposredno plodonosna za život, i koja nije samo odraz opipljive stvarnosti oko čovjeka. On je vidio unapred, jer je znao šta se zbivalo u prošlosti i šta je u njoj značio čovjek kao ličnost. Vjerujući pjesničkoj fantaziji, samoj po sebi, više nego časovitoj socijalnoj zbilji Gorkij je, zapadajući u oštre polemike s mnogim sovjetskim piscima, neprestano im preporučivao da uče. Neki su ga za to klevetali i vrijeđali, te ga morala štititi i sama vlast.

T.

»O BUDUĆOJ POBJEDI DEMOKRACIJE«

Thomas Mann je proljetos u petnaest gradova Sjedinjenih Država Amerike održao predavanje o demokraciji. Ono je sada objavljeno kao omanja knjiga pod nazivom »Von zukünftigen Sieg der Demokratie« (Verlag Oprecht, Zürich). Već po svojoj temi ta knjiga spada među one za koje se kulturni svijet danas najviše zanima, i ne samo da je aktuelna socijalno politički, nego je i izvrsno književno kulturno djelo. Demokracija kao ideal, kao smisao za dostojanstvo čovjeka, kao sjedinjenje života i kulture, demokracija po svom poštovanju duhovnoga života — književnosti i istraživanja istine — razjašnjena je u stilu Thomasa Manna, stilu nadvremensko umjetničkom, kao što je ona nadvremensko ljudska. Nu kriza demokracije u naše doba, kriza ozbiljna, prouzročena krizom ekonomskom, liječi se

uklanjanjem tih uzroka. Upozoravajući, kako je socijalna misao danas važna toliko, da je u svojim ustima, premda ne u glavi i kao osjećaj u srcu, imaju i fašistički propagandisti, Thomas Mann naglašava: »Svaki, koji bi osjetio kao veliku ljudsku nesreću, što je u povijesnom hrvanju nazora o svijetu demokracija zapela zbog pomanjkanja svoje prilagodljivosti, mora željeti, kao što se želi potrebno, da ona, u ekonomskomu kao u duhovnomu, od liberalne postane demokracijom socijalnom... Socijalno obnovljenje demokracije je uvjet i jamstvo njezine pobjede«. Taj konzervativni njemački pisac, čija je konzervativnost, da i u tradiciji poštuje ono što je kulturno i ljudski vrijedno — te je po tom revolucionaran —, razvio je u svomu spomenutom spisu žestoku temeljitu polemiku protiv diktatura — valjda najoštrijim riječima, što ih je napisao u nekoliko hiljada strana svojih knjiga.

Spreman da i sam omogućuje budućnost demokracije, Thomas Mann je kulturno raščupao nesmislice fašističkih smicalica — odgovorio zapravo na sve diktatorske govore posljednjih godina.

S. Š.

PROGLAS ANDRÉ BRETONA I DIEGO RIVERE

Pour un art révolutionnaire indépendant

Boraveći nekoliko mjeseci u Mexicu, francuski je nadrealist André Breton zajedno sa slavnim mexičkim slikarom Diegom Riverom izdao prije nekoliko vremena proglas u kojemu pisce svijeta poziva, da se suprotstave totalitarizmu svake vrste, kao najvećem neprijatelju slobode duha, i da svim silama porade, da se osigura život »umjetnosti revolucionarne nezavisne.«

Breton i Rivera vele, da se ne smiju smetnuti s uma duševni uvjeti pod kojima se umjetnost proizvodi, pa stoga mora biti zajamčeno poštovanje specifičnih zakona po kojima se intelektualno stvaranje zbiva. Današnji svijet sili, da se konstatira kako su ti zakoni povređeni, te radi toga se dosljedno ponižava umjetničko djelo i ličnost umjetnika. Prava umjetnost se ne zadovoljava varijacijama modela, već se trudi da izrazi unutarnje potrebe današnjega čovjeka i čovječanstva i da uz to bude revolucionarna, te ujedno intelektualno stvaranje oslobađa sviju okova. Ona se ne može podvrgnuti kakvoj vanjskoj direktivi, da ropski ispunja okvire koji joj neki nameću: jedni u ime fašizma, drugi u ime svoga »socijalizma.« Protiv takvih Breton i Rivera citiraju Marxove rečenice: »Pisac, naravno, mora dobivati novaca da može živjeti i pisati, ali on ne smije nikako živjeti i pisati, da dobije novaca... Pisac nipošto ne smatra svoje radove kao sredstvo, oni su svrhe u sebi, oni su tako malo sredstvo za samoga njega pa i za druge da on žrtvuje po potrebi svoju egzistenciju njihovoj egzistenciji... Prvi uvjet slobode štampe sastoji se u tom da ona ne bude zanat.«

Više je nego ikada — nastavljaju oni — prilika da se bude protiv onih koji intelektualnu aktivnost hoće da podjarme izvanjskim ciljevima samim po sebi, k tomu zbog državnih razloga. Onima, koji bi nas silili, pa bilo to za danas ili za sutra, da umjetnost bude podvrgnuta kakvoj disciplini, odrešito se protivimo i mi se držimo formule: potpuna sloboda u umjetnosti. Toute licence en art.

Napominjući piscima u svijetu, da se u svrhu borbe za takve ciljeve organiziraju, lokalno i nacionalno, Breton i Rivera ujedno na koncu predlažu, da se uspostavi i internacionalni kontakt, koji bi se omogućio putem štampe i dopisivanja. Nakon sviju tih etapa sazvao bi se svjetski kongres pisaca, da osnuju Internacionalnu federaciju.

P.

BARIKADE OD FILOZOFIJE

O drugom kongresu američkih pisaca, održavanom u lipnju 1937, izišla je knjiga »The writer in a changing world« (Ed. by Henry Hart, Equinox Cooperative Press 1937.) u kojoj se nalaze referati o kojima se na njemu raspravljalo, i izre-

čeni govori. Referirao je i Malcolm C o w l e y: svoj referat »Sedam godina krize« on je završio upozoravajući na jedan članak mladoga američkoga novinara i pisca Johna Sommerfielda koji s Internacionalnom brigadom sudjelovaše u borbama na središnjoj fronti u Španjolskoj. Sommerfield i njegovi drugovi branili su od pobunjenika zgradu Filozofskoga fakulteta u sveučilišnom dijelu Madrida. Kada su, da se zaštite od kuglâ, sagradili barikade od knjiga Sveučilišne knjižnice, ustanovili su da su djela njemačkih filozofa iz XIX. stoljeća najspodobniji materijal za gradnju barikada jer nikakva kugla nije mogla probušiti te debele knjižurine. »Ja držim«, zaključio je Cowley, »da je jedna od naših zadaća, brinuti se kako se naše knjige ne bi morale upotrebljavati za gradnju barikada protiv fašističkih kugla«. **T.**

»SLOVENSKE POHL'ADY«

Taj slovački časopis, koji izdaje Matica Slovenska v Turčijanskom sv. Martine, izdan je za lipanj i srpanj kao dvobroj (6—7) posvećen književnostima hrvatskoj, srpskoj i slovenskoj. Kolikogod je dobra namjera, da se poslijeratni razvoj spomenutih književnosti prikaže u Čehoslovačkoj, ipak se ne može pohvaliti kako je ona izvršena. Barem što se tiče književnosti hrvatske. Dok su srpska i slovenska, makar i površno, prikazane posebnim člancima, o stanju hrvatske nema ništa osim prikaz Krležinih knjiga: »Povratak Filipa Latinovicsa« i »Vražji Otok«. Možda uredništvo spomentoga časopisa nije znalo kome će se obratiti da mu o hrvatskoj književnosti napiše što općenito? Objavilo je u prijevodu stihova i proze Tina Ujevića, Iva Andrića, M. Begovića, Gustava Krkleca, M. Nikolića, I. Kozarčanina, Mladena Oreškovića. Ali što se tiče samoga izbora stvari tih spomenutih autora, ne može se reći da je birano što bolje, nego ono što je valjda bilo pri ruci. **P.**

IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ

Prošloga mjeseca (21. rujna) umrla je književnica Ivana Brlić-Mažuranić. Poznata je i u svijetu sa svojim djelom »Priče iz davnine«. Od ostalih joj djela treba spomenuti: »Valjani i nevaljani« (pripovijetke i pjesme za dječake 1903.). »Škola i praznici« (zbirka pjesama i pripovjedaka za djecu, 1905.). »Slike« (lirske pjesme, 1909.). »Čudnovate zgode šegrta Hlapića«, »Knjiga omladini«, »Radosna majka — dobra pjestinja«, »Mir u duši« (esej prigodom dana mira 1929.), »Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi«; »Dnevnici Andrije Torkvata Brlića«, »Jaša Dalmatin, podkralj Gudžerata«. — Bila je prva žena koja je izabrana za člana Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. *U.*

ISPRAVI! U članku J. Šidaka »Pravoslavni istok i „crkva bosanska"«, u Savremeniku, broj 9., potkrale su se ove pogreške:

Na str. 783 deseti redak *odozdo*, treba da glasi: *Uporedo s borbom protiv Stedingera u kojoj se pape nisu žacali ni najgorih sredstava da tobožnje otpadnike privedu opet*

Na str. 787 deseti redak *odozdo* treba da glasi: *i Dražilo i Tolko i Tvrdko i Tvrdoš i osi naricajuštei se krstijane i*

Na str. 783 u dvadeset i prvom retku odozgo treba da bude: rješavali su *se*.

Na str. 783 u dvadesetiprvom retku odozgo treba da bude: riješavali su *se*.

Na str. 791 u dvanaestom retku odozgo: nepromjen*ljiviji*, mj. nepromjenljivi.

Vlasnik i izdavač: Društvo hrvatskih književnika u Zagrebu. — Urednik: Luka Perković. — Odgovorni urednik: Stanislav Šimić, Zagreb, Perkovčeva 2. — Uredništvo društvenih izdanja: »Novinarski Dom«, Perkovčeva 2. — Rukopisi treba da su pisani pisaćim strojem. — Uprava društvene naklade: Perkovčeva ul. 2. — Godišnja pretplata Dinara 200.—. Pojedini broj Dinara 20.—. Ček. račun br. 31.136. — Tisak »Tipografije« d. d., Zagreb. — Za tiskaru odgovara Ivan Ivanković, Zagreb, Selska cesta 47.